Sormasam söylemezdi

Afşar Timuçin'le hayatı sorgulama

şener aksu

Sormasam söylemezdi
Afşar Timuçin'le hayatı sorgulama
şener aksu

1. basım
kasım 2025

ısbn
978-625-6144-06-4

yayın yönetmeni
ş.a

kapak ve sayfa tasarımı
aydili yayıncılık
şermin beşir

baskı
vadi grafik tas. ve rek. ltd. şti. / ankara

iletişim
0312 221 06 38
info@armoniaajans.com

aydilisanat yayınları 100

Sormasam söylemezdi

Afşar Timuçin'le hayatı sorgulama

şener aksu

hoca öldü

sokaklara kan inmişti deli zamandı
silahlar patlardı sıcak gecelerde yıldızlar yanardı
saklımda ne vardı şimdi hatırlamıyorum
duvarlara yansırdı öfkem ama kızıl kızıl
hoca anlardı

hoca anlardı
sokağın kirini pasını
yüreğin ayazını beyazını
mahallenin köşesinde dükkanından
gelip geçenleri tartardı

belli ki anılar yamalı bohça
Şimdi ne anlatsam boş
hoca olsa anlardı
suyun akışını da sözün nakışını da anlardı
hoca ölünce
anılar da karardı

gelip geçiyorum dükkanın önünden yine
saklım da ne var yokluyorum kimse görmeden
kapı önünde arıyorum gölgesini
ama nafile
sokaklar bile uslanmış
duvarlar kararmış kendi yargısına

hoca olsa anlardı
dilimde sorular kaldı

(akaşa internet dergisi)

şener aksu

Yakında kaybettiğim Afşar Hocama
ve hocalığa…

İÇİNDEKİLER

1.Bölüm- Felsefe üzerine

2.Bölüm- Türk toplumu üzerine

3.Bölüm- İnsan ve geleceği üzerine

4.Bölüm- Kavramlar üzerine

5.Bölüm- Afşar Timuçin'in kişisel dünyası üzerine

Sunu

Afşar Timuçin'i, daha çocukken, **Çöl** kitabıyla tanıdım. Gençlik yıllarımda zaman zaman dergilerdeki yazılarıyla, zaman zaman da kitaplarıyla karşılaştım. Her seferinde hiç yabancılık çekmeden okudum, çünkü Afşar Hocanın metinleri duru göllere benzer. Oturup kıyıdan bakınca, gölün bütün ayrıntıları görülebilir. Metin insanı dışlamaz, aşağılamaz, hor görmez. Okuyandan bir parça gibidir… Uzanır ve alırsın, ne istersen, belleğin hiç reddetmeden, bilgisini bilgine katarsın, görüsünü görüne… Afşar Hoca'nın metinleri, insana tanıdıktır. Hatta denebilir ki, metinler dışarıdan değil, okuyucunun içinden seslenir... Hangi konuda yazılmış olursa olsun ve kim okursa okusun hemencecik insanı sarıverir.

Afşar Hocayla tanışmam biraz gecikti. 2001 yılında Kocaeli Üniversitesi'ne konuşmacı olarak gelmişti. Konuşmasını izlemek için giderken yüreğim ikircikliydi, bunca kendime yakın bulduğum yazarın, ötekiler gibi beni hayal kırıklığına uğratması olmayacak bir şey değildi. Belleğim, çocukluğumdan beri saygıyla okuduğum yazarlarla tanışmamın kötü anılarıyla doluydu. Ama Afşar Hoca onlardan biri olmadı. Metinlerinin

arkasında nasıl görünüyorsa, yaşadıklarıyla da öyleydi… Konuşurken de susarken de…

İlk tanıştığımız günden başlayarak aramızda bir dostluk gelişti. Arkadaşlarımla birlikte yüksek lisans derslerine girdim, konuşmalarını takip ettim ve kafamdaki soruları bir bir kendisine yönelttim. Her sorumu samimi ve bilgece yanıtladı. Başka gerekçelerle de yüksek lisans yapmam gerekince öğrencisi oldum. Felsefeyi tanımaya çalışırken de Hegel'i kavramak için çırpınırken de bana rehber oldu. Aynı üniversitede çalışmanın kolaylıkları var. Ders saatlerimizi ayarlayarak her hafta bir gün öğleden sonrayı söyleşerek geçirdik. Kimi yıllar çarşamba günleri uygun düştü, kimi zaman pazartesi, çoğunlukla kıyıdaki balıkçı teknelerinde vakit geçirdik. Bize katılanlar oldu, duyup darılanlar oldu… Bir yaz tatilinde oğlu Ali'yi de alıp Karadeniz'den başlayarak Kuzey Anadolu'yu dolaştık. Başka yerlere seyahatlerimiz oldu.

Afşar Hocayla konuşmalarımızda kafamda ne kadar soru varsa sorma olanağı buldum. Hatta sadece kendi sorularımı değil, arkadaşlarımın sorularını da sordum. Elinizdeki kitap bu söyleşilerin devamıdır diyebilirim. Böyle bir kitap hazırlamaya karar verdiğimizde, çevremdekileri de haberdar ettim. İnternet olanaklarını da kullanarak, diyebilirim ki en az beş yüz kişiye ulaştım. Onların yönelttiği sorulardan, benim soru sorma tarzıma uygun olanları seçtim ve Afşar Hoca'ya yönelttim. Afşar Hoca da sağolsun bizi kırmadı ve yanıtladı. Kendisine bir öğrencisi ve dostu olarak, arkadaşlarım

ve okuyucular adına teşekkür ederim. Birçok insanın da kafasındaki soruları dillendirdik ve bilgisine, görüsüne güvendiğimiz bilgi hocamızdan yanıtları aldık.

Kitabı hazırlayıp bir yayınevine gönderdim. Şu an yılını da anımsamıyorum ama yayınevlerini bilirsiniz. Bugün basılacak, yarın basılacak diye bilinmez bir zamana sürükledi kitabın kaderini… İnsan da karmaşık varlık ve zamanın çekimleri alıp götürüyor ilgisini beklenmedik yerlere… Metni ben de unuttum, hoca da unuttu, yayınevi de unuttu sanırım… Hoca o sıralar emekli oldu… İstanbul'daki evinde yaşamaya başladı. Birkaç yıl ayda bir yanına gittim ama uzaklığın ayırıcı bir ağırlığı var… Yavaş yavaş ayağım kesilmeye, yavaş yavaş daha az görüşmeye başladık.

Ben de emekli oldum ve gönüllü atölye dersleri vermeye başladım. Hocadan yıllarca estetik, düşünce tarihi dersleri almış, nerede konferans ya da ders verse takip etmiştim. Felsefeye bulaşsa da geleneklerden tümden ayrılamıyor insan… Ustam olarak gördüğüm Afşar Hocadan estetik ve felsefe atölyeleri açmak için izin istedim. O onaylayınca çevremde bir topluluk oluşmaya başladı… Daha sonra adı aydili sanat topluluğu olan bu birikimin gelişimi için estetik, dize oluşturma teknikleri, düşünce tarihi gibi atölyeler açtım. Aydilisanat diye bir dergi çıkardık, ben yayın yönetmenliğini üstlendim, elbette her sayıda hocamdan bir metin istedim, hiçbir zaman kırmadı, yüksünmedi, gönderdi… Ardından aydilisanat yayınlarını kurduk. Onun da yayın yönetmenliğini üstlendim.

Ama hayat bilinmezlerle rastlantılarla dolu… İnsan karmaşık, ilgisi bilgisi karmaşık… Ne oldu, nasıl oldu anlamadım iletişimimiz gittikçe azaldı. Sonra bir gün Artvin'deyken hocayı kaybettiğimizi öğrendim. Cenazesinden sonra zihnimde hocayla gecen zamanlar dolanıp durdu. Bir gün bu kitap aklıma geldi. Nasıl da unutmuştum, nasıl da unutmuştuk… Hemen araştırmaya başladım. Ama yirmi yıl geçmişti… Metni nasıl bulacaktım… Bulamadım, üzüldüm, kederlendim. Sonunda Afşar hocamı hocası belleyen sevdiğim bir öğrencim yetişti imdadıma… Maillerden metni buldu ve bana gönderdi.

Elinizdeki metin yaklaşık yirmi yıl öncesinde hazırlanmış bir metindir. Noktasına bile dokunmadan sunuyorum önünüze… Bu gecikmeden dolayı hocamdan ve sizlerden anlayış bekliyorum. Umarım benim görümü artırdığı gibi sizlerin de görüsünü artırır, hayata uygun bir bilinç oluşturmanıza yardımcı olur.

şener aksu

I.Bölüm
FELSEFE ÜZERİNE

1- Yıllarca felsefeyle içiçe yaşadınız, acaba felsefe insanın hangi gereksinimini karşılıyor? Neden bazı insanlar felsefeye uzak durmayı yeğlerken bazıları felsefesiz yapamıyor? Felsefenin insana katkısı nedir?

Felsefesiz yapamamak demek düşünmeden duramamak demektir. Bazı insanlar düşünmeden yaşayabiliyorlar. İnsanların büyük bir çoğunluğu çok genel çerçevede düşünür ya da ortak kalıplarla düşünür. Pekçok insan düşünmekten uzak durur, düşünür gibi yapar, düşünmez. Gündelik yaşamın dar alanına yerleşmiş bir kişinin düşünmesi gerekir mi? Nice insan vardır, sabah kalktığı andan akşam yattığı ana kadar düşüncesini biyolojik gereksinimlerin ötesine geçiremez. Pekçok insanın yaşamsal etkinliği üreme ve beslenmeyle sınırlanmıştır. O durumda düşünmek şunu mu yesem ya da şuna mı yaklaşsam gibi sorunlarla belirgin olacaktır. Elbette bu büyük düşünmeyenler kitlesi biryapılı bir kitle değildir.

Hiç düşünmeyenlerle biraz düşünenleri ya da daha doğrusu düşünmesi gereksinimi duymayanlarla kendilerini az da olsa düşünmeye zorunlu duyanları birbirinden ayrı tutmak gerekir. Postanede işi pul yapıştırmak olan bir memurun düşünceyle bir ilişkisi olmayabilir, eğer kendisi özel olarak düşünmeye eğilimli değilse. Ama bir hekim, bir avukat, bir öğretmen işi gereği azçok düşünmek durumundadır.

Bu da düşünce açısından yetersiz olan o büyük kitlenin içinde bir yarı aydınlar ve aydın olmayanlar ayrımı yapmamızı gerekli kılar. Aydın olmayanlar daha çok kalıp bilgiler ya da toplumsal hatta evrensel önyargılar çerçevesinde düşünürler. Bir başka deyişle onların yalnızca dogmaları vardır. Topluca aynı şeyleri düşündükleri ya da daha doğrusu düşünür gibi yaptıkları için içleri son derece rahattır, sıkıntıları düşünceyle değil gündelik yaşamın girdisi çıktısıyla, elbet bazen de düşünmüyor olmanın getirdiği ama hiçbir zaman tam olarak bilincine varamadıkları sorunlarla ilgilidir. Yarım düşünenler de gerçekte önyargılarla düşünürler. Onların da daha bireysel görünümler alabilen dogmaları ya da toplumsal hatta kişisel önyargıları vardır. Yarım düşündükleri için her şeyi çok iyi düşündüklerine inanırlar, öyle ki yaşamda ya da gerçeklikte hiç de karşılığı olmayan bir fikri kıyasıya savundukları olur. Bu yarım düşünenlerin her konuda, hatta hiç bilmedikleri konularda rahatça konuşabildiklerini görürsünüz. Onların konuşma akışını izlemek de iyiden iyiye zordur ve çok zaman sözleri birer sözcük salatasından başka bir şey değildir. Bu yırtıcı düşünürler gerçekte gerçek düşünceyi çok tehlikeli bulduklarından özellikle dünyayı tehlikeli

yerlere götürebileceğini düşündükleri felsefe karşısında belli etmeseler de son derece tedirgindirler.

Düşünenlerin sayısı bütün dünyada sanıldığından çok daha azdır. Hatta özel olarak düşünmekle yükümlü olanların, hatta özellikle felsefeyi meslek edinmişlerin gerçek anlamda düşünceyle ilgileri son derece sınırlıdır. Düşünmek demek felsefe yapmak demektir. Felsefenin uzağındaki bütün düşünceler sıradan ya da gelişigüzel düşüncelerdir. Felsefe yapmak insanı düşünmektir. Felsefenin insan üzerine düşünmenin dışında bir anlamı yoktur. Kendimi tanımam için insanlığı tanımam gerekir, insanlığı tanımam için de kendimi tanımam gerekir. Kendimi ve insanlığı ya da kısaca insanı nerede tanıyabilirim? Felsefede tanıyabilirim. Bu da insanlığın yaşam ve dönüşüm serüvenini hem somut olaylar düzeyinde hem de bilinç düzeyinde çok iyi kavramamla olasıdır. Bu da bize doğrudan doğruya felsefe diye bir şeyin olmadığını, felsefe yapabilmek için felsefe tarihi bilmek gerektiğini duyurur. Felsefede her fikir uzun serüvenlerden sonra ortaya çıkmış bir ortak üründür, bireylerin ağzından ya da kaleminden çıkmış olsa da toplumsal dönüşümlerin sonucunda varolmuş olan bir bilgi birimidir. Felsefenin dışında gerçek anlamda düşünce yoktur, bu yüzden gerçek yaşam yani bilinçli yaşam felsefeyle olasıdır. Demek ki temeldeki ayrım bilerek yaşamakla körü körüne yaşamak ya da herkesle birlikte sürüklenmekle kendi olmak arasındaki ayrımdır. Gerçek yaşamla gerçek olmayan yaşam ayrımı da diyebiliriz buna. Yeterli bilince ulaşamamış insanlar, felsefenin uzağında durmuş ya da her şeye karşın felsefeden yararlanamamış insanlar insanlığın dünü ve yarını

olmayan bir yerinde uyuklayan, bu arada zaman zaman düş gören kimselerdir.

2- Ben felsefeyi keman çalmaya benzetirim. Kızım kemanı ilk zamanlar berbat çalıyordu ve keman benim için bir kabustu. Sonra doğru çalmayı öğrendi ve keman benim için olağanüstü heyecan verici oldu. Sizin metinlerinizi görene kadar, felsefe benim için kabustu ve sizim metinlerinizle felsefe benim için bir sevinç oldu. Felsefe metinleri arasındaki bu farkın gerekçesi nedir? Neden bazı felsefe metinleri insanın canını acıtacak kadar sıkıntılı?

Teşekkür ederim. Yarım bilgiyle felsefe yapmaya kalkmak yarım pabuçla sokağa çıkmak gibidir. Biz o yüzden felsefe tarihinin önemi üzerinde inatla durmuşuzdur. Sesimizi kimseye duyuramamış olmamız ayrı bir sorundur. Yarım bilinç ya da eksikli bilinç son derece kargaşık bir yapı ortaya koyar. Kendini aydınlatamamış bir bilincin başkalarını aydınlatmaya kalkması olacak iş değildir. Oysa bilincin en yüce etkinliği, bu arada felsefenin en büyük yükümlülüğü karmaşık olan her şeyi yalına indirgeyerek anlaşılır kılmaktır. Yaşam karmaşıktır, buna karşılık gerçek düşünce yalındır, basittir. Felsefe yaşamdaki karmaşıklığı yalınlaştırma sanatıdır, içinden çıkılmaz gibi görüneni basite indirgeme sanatıdır. Felsefede ilk işimiz bütün bir felsefe tarihinin genel bilgisini doğru olarak kavramaya çalışmaktır. Yalnızca felsefe tarihinin mi? Sanatların tarihini de bilimlerin tarihini de şöyle genel görünümleriyle de olsa kavramış olmamız gerekir. Bu yüzden eğitimde felsefe tarihi yerine onu da kapsayan ya da onu

öncelikle kapsayan düşünce tarihini geçerli kılmak gerekir. Felsefeyle uğraşan kişilerin ya da daha doğrusu meslekten felsefe adamlarının en büyük zayıflığı ya da yanlışı felsefeyi öbür düşünce etkinliklerinden soyutlamaktır. *Baudelaire*'i hiç bilmeyen, *Flaubert'*i tanımayan, *Balzac*'ın yalnız adını duymuş olan adam *Marx*'ı ya da *Auguste Comte*'u kesinlikle kavrayamaz. Çünkü bir düşünce devinimini kavramak ya da düşüncenin herhangi bir gelişim sürecini kavramak onu hem ortaya çıktığı güne kadarki hem de ortaya çıktığı zamanlardaki insan etkinliklerinin bir sonucu olarak algılamakla olasıdır. Fransız Devrimi'ni bilmeyen, bu devrimi hazırlayan düşünce koşullarını bilmeyen, bu devrimi önceleyen toplumsal ve iktisadi yaşam koşullarını bilmeyen, *Descartes*'ı bilmeyen, *Leibniz*'i bilmeyen, *Locke*'u bilmeyen, *Molière*'i bilmeyen, *Shakespeare*'i bilmeyen, *Jean-Jacques Rousseau'*yu bilmeyen kişi bir *Marx*'ı, bir *Spencer*'ı, bir *Comte*'u nasıl anlasın?

Bu, işin bilinçle ya da bilgili olup olmamakla ilgili yüzü. İşin bir de siyasal yüzü var. Kurulu düzenler felsefeden hoşlanmazlar, hatta felsefenin açık ya da örtülü düşmanı görünümündedirler, onun düşündürücü ve dolayısıyla dönüştürücü gücünden çekinirler. Kurulu düzenin gözünden kaçabilmek için ya da zaten gözüne batmamak için özel bir dil kullanarak işi yokuşa sürmek, büyük insanlığı ilgilendirmeyen, gerçekte kimseyi ilgilendirmemesi gereken bir takım yapay sorunlar oluşturarak felsefe yapar gibi yapmak meslekten felsefe adamlarının hatta bazı filozofların eski bir alışkanlığıdır. Gerçek filozofların insanlık tarihi boyunca kurulu düzenlerden neler çektiğini onların ayrıntılı yaşamöyküleri anlayana pek

güzel anlatır. Hatta *Leibniz* gibi düzene, devlete, yürürlükteki inanç ögelerine son derece bağlı bir filozofun bile itilip kakıldığını biliyoruz. Felsefe yapmak bu yüzden iyiden iyiye pahalı bir iştir, gerçek anlamda felsefe yapmak isteyen kişilerin önce bir güzel düşünüp sonra kolları sıvamaları uygun olur. Filozof olmak felsefe profesörü olmaktan daha başka bir şeydir. Bu gerçekler bize her zaman *Nietzsche*'nin şu sözünü anımsatır: *"Derin görünmek için sularını bulandırıyorlar."*

3- Ülkemizde felsefeye olan ilgi azlığını bu sorunla ilişkilendirebilir miyiz? Eğer böyle bir ilişki kuramazsak o zaman Türk toplumunun felsefeye yönelik ilgisizliğini nasıl açıklayabiliriz?

Düşünmeye alışmamış toplumların, karanlık felsefe bir yana, aydınlık felsefelere de ilgi duymadığı, duymayacağı kesindir. Felsefe tarihten bu yana yalnızca karmaşıklaşmış toplumlarda ortaya çıktı, çünkü bu gibi toplumlarda yaşamı zorlayan aşılması çok güç sorunları çözmenin düşünceye başvurmaktan başka bir yolu yoktu. Bizim toplumumuz son elli yılda karmaşıklaşmaya ve karmaşıklaşmayla birlikte kargaşıklaşmaya başladı. Karmaşıklık çok yönlülüğü, kargaşıklıksa her şeyin birbirine dolanmışlığını anlatır. Hızlı ve aşırı karmaşıklaşma kargaşık durumları doğuracaktır. Böyle bir ortamda felsefenin bir aydınlatıcı, açıklayıcı ve çözümleyici olarak ortaya çıkma olasılığı vardır. Ama her karmaşıklaşma birdenbire bir tepki olarak felsefeyi doğurmaz elbette, önce böyle bir etkinliğin kültür temeli hazır olmalıdır. Her şeyi iyice birbirine karıştırmış ve yaşamı içinden çıkılmaz

duruma getirmiş toplumlar ha deyince felsefe üretselerdi iş elbette çok kolay olacaktı. Bizim toplumumuzda felsefeyle gelecek aydınlık bir yönelimin gereksindiği kültür temeli çok güçlü değildi. Bizim toplumumuzda insanların kitap okuma alışkanlığı bile yoktur. Şurada burada elinde kitap olan kaç kişi görürsünüz? Bilim adamlarının, felsefe adamlarının, sanat adamlarının bile çok şeye vakit bulurken okumaya vakit bulamadığı, okumaya vakit bulamamaktan yakındığı bir toplumda yaşıyoruz. Ancak her şey çok kara değil. Her şeyi karanlıkta görmeye kendimizi alıştırırsak gelişim olanaklarını göremez oluruz. Gözlemim yanlış değilse, sezgilerim beni yanıltmıyorsa genç insanların dünyasında epey zamandır felsefeye bir eğilim oluşmaya başladı. Bunun zamanla iyi sonuçlar vereceğini düşünüyorum. Ama felsefeye eğilimi olan genç insanlar felsefeyi kimden nasıl öğrenecekler? İşte sorun burada! Çünkü çok kötü eğitiliyorlar, bu yüzden felsefenin gereksindiği bilinç duruluğuna ulaşmaları hiç de kolay olmayacak. Daha doğrusu felsefe yolunda gösterişe kaçmadan büyük çabalar göstermeleri gerekecek.

4-Felsefe eğitiminin felsefe sevgisi açısından rolü nedir?

Biz çalıştığımız çeşitli eğitim kurumlarında kötü eğiticilerin genç insanları bilimden, sanattan, felsefeden nasıl soğuttuğunu gözlerimizle gördük. Eğitmek kolay iş değildir. Eğitmenin ilk koşulu bilgiyi sevdirmektir ya da daha doğrusu ilgi uyandırmayı bilmektir. *Dikkat eğitimi* dediğimiz şey genç insanın ilgisini uyandırmakla sağlanır. İlgilendiğimiz şeye dikkat ederiz, ilgilene ilgilene dikkat alışkanlığımız yerleşir. Fotokopi

makinelerine kıran girmiş gibi, derse girip saatlerce not yazdıran zavallı sözde eğitimciler gördük. *"Soru soranı disiplin kuruluna veririm"* tehditleri savuran sözde eğitimciler gördük. Ben kendi payıma bunu enine boyuna yaşadım. Fransız Dili ve Edebiyatı bölümünde okurken dilden ve edebiyattan, Felsefe bölümünde okurken felsefeden iyiden iyiye soğuduğumu bilirim. Hiçbir ürün vermeyen, eğiticilikte hiçbir yatkınlığı olmayan ama çalımından geçilmeyen edebiyat ve felsefe ağaları vardı o zaman, şimdi de var. İnsanların Eskiçağ'da ulaştığı doğrulara bizim felsefe adamlarımız henüz ulaşmış değil. Seneca, *Lucilius*'a yazdığı mektupta bakın ne diyor: *"Felsefe gösteriye yönelik bir hokkabazlık sanatı değildir. Felsefenin kaynağı sözcüklerde değil gerçekliklerdedir. Felsefe oyalanırken zaman geçirmek için, dinlenirken sıkıntıyı atmak için yapılacak iş değildir. Hayır. Felsefe ruha güzelliğini verir; ruhu biçimler, yaşamı düzenler, eylemi belirler, yapılması gerekeni ve kaçınılması gerekeni apaçık gösterir; dümene geçer, burgaçların arasında tekneyi götürür. O olmadığı zaman korkusuz yaşayamayız, güven içinde olamayız. Her an binlerce iş gelir başımıza, bu işler yalnız ondan öğrenilebilecek bilgileri gerektirirler."*

Felsefe sevgisi iyi bir felsefe eğitimiyle uyandırılabilir. Bunun için de felsefenin bir bilmece olmaktan çıkarılıp açık ve aydınlık bilgilere götürülmesi gerekir. Her alanda olduğu gibi felsefe alanında da en büyük sıkıntımız eğitici azlığı ya da yokluğudur. Sorun öncelikle gençleri eğitmek değil gençleri eğitecekleri eğitmektir. Gençleri eğitecekleri eğitecek yetkin eğiticileri nereden bulacağız? Öyle bir eğitim düzeni

kurabilmeliyiz ki, o düzende genç bireyler, henüz çocuk yaşlarını tam olarak geride bırakmamışken, insan olmanın temel kavramları üzerinde eğiticiyle tartışmaya girerek birtakım bilgilere ulaşabilsinler. Böylece birkaç yıl sonra felsefenin eşiğinden girdiklerinde kendilerini önbilgilerle donanmış kimseler olarak görsünler. Öyle bir eğitim düzeni kurabilmeliyiz ki burada genç insanlar kendilerini insan olmakla ilgili her sorunu rahatça tartışabilecek yetişmiş kişilikler olarak görsünler. Üniversitelerin felsefe bölümleri bile böyle bir eğitim anlayışını öngörmüyor. En yetkili ağızlardan şu acı ve utanç verici sözleri duyabiliyoruz: *"Zaten devlet felsefeyi sevmiyor, onun felsefe diye bir kaygısı yok."* Bu topluma şimdilik bu kadar felsefe yeter diye düşünüyorlar. Genelde eğitimin bütün katlarında felsefe eğiticileri, kızmasınlar bana, bilgileriyle de eğiticilikleriyle de yeterli değiller. *"Büyüklerimiz ne der?"* korkusunu içimizden atmazsak ne felsefe öğrenebiliriz ne felsefe öğretebiliriz.

5- Ülkemizde her türlü bilgelik hemen tarikatlaşma eğilimi gösteriyor. Bu durumu nasıl açıklayabiliriz?

Bilgelik özgür bilince ulaşmış olmanın en yetkin durumudur. Özgür bilinç kendini bir yerlere bağlamaktan kaçınır. Gerçek anlamda bilgelik tek olabilmek hatta yalnız kalabilmek koşulunu gerekli kılar. Ben kimseyi bağlayamam kimse de beni bağlayamaz diyebildiğimiz yerde özgürlüğün kapısından girmişiz demektir. Bilge kişi apayrı bilinç özellikleri olan ve bu özelliklerini bir topluluğun potasında eritmeyi düşünmeyen kimsedir. Bilgelik sürü ruhsallığının dışında

gelişir. Gerçek bilgeler ne koyun olmayı ne de çoban olmayı isterler. Sözde bilge tek başına ayakta duramayan kişidir. Kitlenin içinde yitip gitmiş insanlar birbirlerine dayanarak varolmayı öngörürler. Onların ortak bir dilleri, ortak bir ruhsallıkları vardır, hatta ortak ilkeleri ve kuralları vardır. Daha doğrusu onlar ortak kalıplarla düşünürler. Bizim toplumumuz bu anlamda izci duyarlılığı taşıyan gelişmemiş bireylerle doludur. Bir araya gelirler ve kendileri için bir çerçeve çizerler. Gerçekte bu bir dayanışmadır ama güçsüzler dayanışmasıdır. Kişiliği oluşmamış insanlar birbirlerine yaslanarak ayakta durmaya çalışırlar. Her kapalı topluluk dinsel anlamda olmasa da toplumsal anlamda bir tarikattır. Kurulu düzen, başta devlet, ayrı duran kişileri hiç sevmezken belli amaçları olan ya da var gibi olan topluluklarda erimiş bireyleri çok sever, bu topluluklar devlete yakın olmayan topluluklar olsalar bile. *"Her gün yeni olsun gördüğün, bilge kişi her şeye şaşan kişidir"* der *Gide*. Böyle bir bilge sürü insanı olabilir mi?

6- Bilen, düşünen insanların tarihteki rolü nedir? Nasıl bir etki yaparlar? Onların tarihteki etkilerinin izlerini nasıl bulabiliriz?

Düşünen insanlar öngörüleriyle ve insan üzerine araştırmalarıyla bilinçleri derinden etkilerler, böylece yetkin bilinçlerin oluşmasına katkıda bulunurlar. Bu yetkin bilinçler de toplumları açık ya da örtülü bir biçimde ama belli ölçülerde etkileyerek onların gelişimine katkıda bulunurlar. Şöyle de diyebiliriz, belki daha doğru olur: düşünürler yeni düşünürleri yaratacak koşulları oluşturarak dönüşümün

sürekli, hızlı ve sağlıklı olmasını sağlarlar. Hiçbir büyük yaşamı tek başına dönüştüremez, ancak yaşamın dönüşmesinde payı bulunabilir. Büyük bilinçlerin etkilerini her zaman açık açık göremeyiz. Bazen bu etkiler daha açık sezilebilir etkiler olurlar. *Jean-Jacquus Rousseau*'nun ve öbür aydınlanmacıların Fransız Devrimi'ni etkileyişlerindeki belirginlik her zaman sözkonusu olamaz. Ya da Stoa filozoflarının yeniçağ düşüncesinin oluşumuna katılmaları gibi bir belirginlik. Etkiler ve etkileşimler daha çok sessiz gerçekleşirler. Düşünenlerin etkileri en çok toplumsal ve siyasal çerçevede belirginleşir, genel kültür düzeyinde bu etkiler elle tutulur bir biçimde elbette saptanamazlar. Bir *Clément Marot* zamanının şiir dünyasında çok etkili olmuştur, bugün bile bu etki onu yeniden ele alanların üzerinde belirgindir. Ama onun örneğin bugünkü şiir estetiği üzerinde ya da genel bilinç koşulları üzerinde ne gibi etkileri bulunduğunu kalem kalem sayabilmek olası değildir. Etkilerin ve etkileşimlerin çok zaman alttan alta oluştuğu, çok zaman görülmez koşullarda oluştuğu bir dünyada yaşıyoruz. Onların etkilerinin izlerini biraz olsun ya da bir süre için sürmek yolunda düşünce tarihinin oluşum koşullarını yakından incelemek gerekir. Düşünce ürünleri yaşarlıkları süresince belli bir etki gücü oluştururlar. Bazı etkiler bazı etkilerden daha açıktır. Örneğin tiyatro düşüncesi üzerinde ve hatta genel olarak düşünce üzerinde *Molière*'in etkisi *Corneille*'in etkisinden daha belirgindir. Her düşünce insanı derinden ve doğru olarak kavrayabildiği ölçüde, insan yaşamına açıklıklar getirdiği ve böylece dönüşüm koşullarına katkıda bulunduğu ölçüde etkilidir. Yalnız düşünenler değil düşünmeyenler de tarihin akışına ya da oluşumuna belli bir

ölçüde yönlendirici olarak katılırlar. Tarihe her katılışımız olumla anlamda olmayabilir. Tarihin akışına karşı çıkanlar da tarihin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır. Her bilinç tarihin oluşumunda kendi çapında söz sahibidir. Bu yüzden tarih her zaman en ussal yolları izleyerek gelişmiştir diyemiyoruz. Tarih yalnızca ussal yolları izleyerek gelişseydi acıların tarihi olmayacaktı.

7- Felsefecilerin bir kısmı Hıristiyanlıkla içiçe hatta bazıları din adamı, benzer şekilde İslam din adamları da felsefeyle ilgilenmişler. Toplumumuzda yaygın inanışa göre felsefeciler Batı'da eğitim aldıkları veya Batı kaynaklı eğitim aldıkları için Hıristiyan din adamlarının felsefeyle ilişkilerini abartmakta, İslam düşünürlerini görmezlikten gelmektedirler. Bu görüşe katılıyor musunuz?

Din adamlarının felsefe terimleriyle konuşup yazmaları onların felsefe yaptıkları anlamına gelmez. Dinin yolu ve yordamı felsefenin yolundan ve yordamından ayrıdır. Felsefe her zaman tartışmaya açık olan öğretilerden oluşur. Felsefe yaşam dönüştükçe dönüşür. Dinde dönüşüm tehlikelidir, öze aykırı durumlar ortaya çıkabilir. Dinde yalnızca dogmalar vardır. Dinde tartışma kuşkulanmak anlamında değil doğrulamak anlamında sözkonusudur. Dogmaların altını oyarsanız inanç sallanmaya başlar. Hıristiyan din adamları felsefeyle büyük boyutlarda ilgilendiler ama dogmalarını doğrulama yolları bulmak adına ilgilendiler, yoksa onların amacı felsefe yapmak değildi. Din adamları felsefeyi hiç sevmezler, felsefenin dilini ya da daha doğrusu felsefeyi kullanırlar ama bu onların felsefeyi

sevdiğini göstermez. Bununla birlikte Hristiyan filozofları din adına giriştikleri felsefe çabalarıyla felsefe tarihinde belli bir yer aldılar. Onların ve hatta inançlı filozofların inançla ilgili yönlerinin abartılması bizi yanlışlara götürür.

İslam felsefesine gelince, doğrusu İslam dünyasında felsefenin büyük bir etki alanı oluşturup oluşturmadığını bilmiyorum. Ben yazgının ya da raslantının gücüyle batı felsefesi uzmanıyım. İslam felsefesi araştırmacısı olmak isteyenlerin bizimkinden daha başka donanımları olmalıdır. Öncelikle İslam felsefesiyle ilgili metinleri kendi dilinden yetkiyle ve okuyup yorumlayabilecek usta araştırmacıların varlığına gereksinimimiz var. Öte yandan dünyayı Doğu ve Batı diye ikiye ayırmak iki ayrı dünya varmış gibi düşünmek bazı batılı yazarların ve tarihçilerin işidir, bizde de son zamanlarda çeşitli ideolojik nedenlerle bu ayrımdan yana olanların sayısı epeyce arttı. Bir doğu ya da batı partizanlığı yapmak gerçek anlamda düşünen insanların işi olamaz. Batıcılık, doğuculuk, kaba ulusçuluk, ırkçılık, bölgecilik ancak yetersiz kafaların işidir. Kendini bilen kişi bütün insana yönelecek, kendini insanlığın bir üyesi sayacaktır. Bu arada İslam dininin koşullarında oluşmuş olan düşünce dünyasının ne olup ne olmadığını ayrıntılarıyla açıklayabilecek uzmanlara gereksinimimiz var. Ancak onların varlığıyla ve çabalarıyla biz gerçekten çok önemli bir İslam felsefesinin olup olmadığını öğrenebileceğiz. Böyle bir çabayı benden beklemek bir iç hastalıkları uzmanının ya da kadın doğumcunun dişçilik de yapabileceğini düşünmekle eşdeğerdir.

8-Kimilerine göre dinsel bakış felsefi bakışa yakın, çünkü ikisi de somut olandan kendini yalıtıyor ve genel bir tutum takınıyor. Bu bağlamda din ve felsefe ilişkisini nasıl açıklayabiliriz?

Zaman zaman kendini açıklamak adına felsefenin kavramlarını kullanmış da olsa, felsefenin terimleriyle konuşmuş da olsa dinin felsefeyle bir ilgisi yoktur. Din enine boyuna tartıştığımız değil, gönül rahatlığıyla kendimizi bıraktığımız etkinliktir. Her iki alan birbirine taban tabana karşıttır. Din dogmacıdır, inanç kalıplarıyla düşünür, felsefe öğretiler ortaya koyar, bunu yaparken kuşkuyu yöntemin temeline koyar. Özellikle Yeniçağ'ın başlarından bu yana felsefe yapmak kuşkulanmaktır. Dinde kuşkulanmaya kalktınız mı işiniz güçtür, felsefede inancı geçerli kıldınız mı düşünemez olursunuz. Felsefenin somuttan kendini yalıttığını söylemek çok büyük bir yanlışa düşmek olur. Felsefenin işi yaşamladır yani somutladır. Felsefe yaşamdan gelir yaşama döner. Felsefe düş kurarken bile yaşamla bağını koparmaz ve bunu yaşam adına yapar, yaşam için yapar. Din bu dünyada ahlakı düzenleme kaygıları dışında tümüyle aşkın olana adanmıştır. Felsefenin dinle, dinin felsefeyle bir ilişkisi yoktur. Felsefenin genellemeleri başka dinin genellemeleri başkadır. İkisi de genellemeler yapıyor diye bunları özdeş saymak kesinlikle yanlıştır. İnsan ya inanır ya felsefe yapar demek istemiyorum. İnanmak bir hak, felsefe yapmak insan olmak adına bir yükümlülüktür. İnanıyorsanız felsefe yapamazsınız ya da felsefe yapıyorsanız inanamazsınız diye bir görüş ortaya koymak yanlışa düşmek olur.

9-Hegel, Şeyh Bedrettin ve Spinoza gibi düşünürler rastlantıyı dışlıyorlar. Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?

Doğada belli bir belirlenim düzeni olduğu tartışma götürmez. Çeşitli doğal durumlar bunu bize pek rahat gösteriyor. Doğada raslantısallık var mı? Buna ancak bir araştırmadan sonra var ya da yok diyebiliriz. Doğada belirlenmişlikten kopuk bir raslantısallık olsaydı, salt raslantısallık olsaydı, belli bir bilinçli yönlendirici sözkonusu olmadığına göre, her şey gelişigüzel bir akışa bırakılmış olacaktı. Ayrıca doğada *belirlenmiş olan*'la *raslantısal olan*'ın hangi koşullara göre bir arada bulunduğunu kim bize açıklayabilirdi? Belirlenmişle raslantısalın sınırı ne olabilirdi? Belirlenmiş yerini hangi koşullarda raslantısala bırakabilirdi? Belirlenmişin yeriyle raslantısalın yerini iyi saptamak gerekir. Raslantısalı kavramak belirlenmişi kavramaktan daha zordur. *Epikuros*'un *Klinamen*'i *Herakleitos*'un *Logos*'u kadar ussal değildir. Raslantı nerede ortaya çıkıyor? Belirgin bir biçimde insan dünyasında ortaya çıkıyor. Doğanın en incelmiş yerini oluşturan bilinç bir seçme gücü olurken raslantısallığı da bir bakıma kendiliğinden olası kılıyor.

İstemlerin kesiştiği insan dünyası belirlenimlerle belirgin olduğu kadar raslantılarla da belirgindir. *"Bugün Hüseyin'e rasladım"* derken gerçek bir raslantıdan söz etmiyor muyum? O gün evden çıkmasaydım Hüseyin'e raslayacak mıydım? Raslamayacaktım ve elbette yaşamım bu raslantı yönünde değişikliğe uğramayacaktı: onun ablasıyla evlenmeyecektim. İnsan bir yana, üst düzey hayvanlarının da içgüdüsel

çerçevede de olsa, belli bir istemlilik çerçevesinde belli bir raslantısallığı yaşadığını söyleyebiliriz. Genlerden geçen özellikler de istemliliğin yönünün belirlenmesinde önemli oluyor diyebiliriz. Örneğin bir köpeğin bir başka köpekle buluşması doğal istemliliğe tanıklık etmiyor mu? Fındık Pamuk'la çiftleşmek istemiyor ama Gümüş'le çiftleşmeye can atıyor. İnsan da içinde, tüm üst düzey hayvanlarının bireyleri dıştan yani doğadan koşullandıkları gibi türlerinin özellikleri çerçevesinde bireyliklerini oluşturabiliyorlar. Buna göre hayvanların dünyasında, belirlenmişliğin üzerine kurulmuş ya da belirlenmişlikle belirlenmiş de olsa, belirlenmişliği aşan bir raslantısallığın sözkonusu olduğunu rahatça söyleyebiliriz. Bireysellik insanda kişileşmişlik düzeyinde üst bir çerçevede gerçekleşiyor. Özgür seçiş gerçek anlamda insan olmanın temel koşulu gibi görünüyor.

Belirlenimciler raslantısallığın ya da özgürlüğün bir yanılsama olduğunu söylüyorlar. Onlara göre belirlenim koşullarını sezemediğimiz için raslantısallığı varsayıyoruz. Raslantısallık ya da özgürlük sorununun böyle basit bir çıkarımla kapatılması doğru mu? Raslantının ya da özgürlüğün dışlandığı yerde insan doğanın kendini bilinçli sayan koşullanmış bir varlığı olup çıkmıyor mu? İnsan için ne tam belirlenmişlik ne tam özgürlük vardır. İnsan bilinçlendikçe belirlenmişliğini ya da doğal yazgılılığını zorlamaya çalışır, onun üstüne çıkmaya, ona egemen olmaya çalışır, bir yandan da ister istemez onun koşullarına uyar. Doğallığını evcilleştirmek ya da kendine göre biçimlemek insanın işidir. Bir yazgılılığa doğuyoruz: zorunlu koşullar var, genlerle geçenler var, kültürle

geçenler var. Bunlarla hesaplaşmak gerekir. Biçimlenebilir olanlarla dönüştürülemez olanları ilkin birbirinden ayırıyoruz. Düşüncemize yeni yeni açılar katabiliriz ama beslenmeden yaşama tasarımını gerçekleştiremeyiz. Ya da ben gözümle görmek istemiyorum, parmağımın ucuyla görmek istiyorum diyemeyiz. Gerçek anlamda yaşamak *olası*'nın adına *olan*'la savaşmaktır. Her şey gelir, önünde sonunda bilinç sorununa dayanır. Raslantılardan iyilikler süzmek de bilinç koşullarına bağlıdır. Şanslı dediğimiz kişiler daha çok raslantılardan iyilikler süzebilen kişilerdir. Koşulları iyi okumak diyebiliriz buna. Kimi görünmeyeni görür kimi gözünün önündekini görmez. Yaşamı kendine yontmak adına değil yaşamı insanlık için yaşanılır kılmak adına iyi görebilme gücümüzü geliştirebilmeliyiz. Örneğin büyük filozoflar dönüşümün koşullarını iyi görüp değerlendirmekle yaşamı insan için yararlı kılan insanlar olmuşlardır, evrensel dönüşüme katkıda bulunan insanlar olmuşlardır. Sanırım durum dünyamızla ilgili olarak budur. Ama koca evrende durum nedir? Bilemeyiz. Hiç değilse bugün bunu bilemiyoruz.

10- Siyaset felsefesi önemli bir etkinlik, fakat merak ettiğim, felsefenin ve felsefecilerin siyasetle ilişkisi nasıldır? Bu konuda ne söyleyebilirsiniz?

Yedi Bilgelerin bazıları tirandı, bu kişiler siyasetin içindeydiler. *Herakleitos* siyasetten uzaktı, bir insan kaçkınıydı. *Anaksagoras* da çok ünlü bir soylu olmakla birlikte siyasetten tam anlamında uzak durdu. Pythagoras'ın hatta tüm *Pythagoras*'çıların siyasete bir eğilimi olduğu

kesindir. *Empedokles* kral olma önerisini geri çevirmiş diye yazar kitaplar. Ama *Agrigento*'da çok sevilmiş ve tanrı katına çıkarılmış olması bir siyaset adamlığı durumu değil miydi? Platon siyasete pek meraklıydı. Yönetmek dediler mi belli ki kendinden geçiyordu. Bu yüzden başına gelmedik kalmadı, tutsak pazarında bile satıldı. *Aristoteles* öğrencisi *Aleksandros*'a (Büyük İskender) karşın siyasetten uzak durdu ama siyasetin belalarıyla yüz yüze gelmekten kendini koruyamadı. Stoa'nın büyük adı *Marcus Aurelius* Roma imparatoruydu, bu babadan kalma mesleği savaş alanlarında ister istemez sürdürdü. Stoa okulunun bir başka büyük adı *Epiktetos* azatlı köleydi. İmparator *Domitianus* filozofları Roma'dan kovacağı sıra *Epiktetos* başka topraklara doğru yollara düştü. *Epiktetos*'un siyasetle ne ilgisi vardı? Daha doğrusu filozofların siyasetle ne ilgisi vardı ki *Domitianus* onları ülkeden kovuyordu? XVII.yüzyılda *Descartes*'ın siyasetçilere ve kiliseye görünmeme çabaları var. *Galileo Galilei*'nin kiliseyle ters düşmesi siyaset dışı bir kişinin bilim yoluyla siyasete bulaşmasıdır. Papaz *Gassendi* korkmadan ona övgü dolu bir mektup yazdı, belki de papaz olduğu için korkmuyordu. Aynı yüzyılda *Leibniz* Türklerin üzerine güçler gönderilsin diye krallarla görüşüyordu. Aynı yüzyılda *Spinoza* elden ayaktan uzak tek başına yaşıyordu. Felsefesi yüzünden başı belaya girmiş, Amsterdam sinagogunca aforoz edilmişti. *Bacon*, *Hobbes* ve *Locke* İngiliz siyasetinin orta yerindeydiler. XVIII.yüzyılda *Rousseau* siyasetin dışında duruyordu ama görüşleri nedeniyle siyasete girmiş gibiydi. *Marx*'ın başına gelenleri düşünün. Ama o artık felsefeyle ve eylemleriyle açık açık siyaset yapıyordu.

Her ne olursa olsun siyaset felsefeye ve felsefe siyasete çokça denk düşmez. Genel olarak şöyle bir kanı vardır: biri kirden dökülen, her an yeniden kirlenen bir alan olarak düşünülür, öbürü üstüne toz konduğu an yok olacak bir değerdir. Felsefenin sırtından geçinenlerin değil ama gerçek filozofların son derece ahlaklı insanlar oldukları su götürmez. Ama biri çıkıp diyebilir ki falanca filozof baldızını kandırmıştı. Ben onu bilemem, kimsenin özel yaşamına karışamam. Ama filozof üst düzeyde bilinçli insan olmakla bir bakıma kendiliğinden ahlaklıdır. Siyaset her çeşit adamla, felsefe bir çeşit adamla yürür. O bir çeşit adam yalnızca bilginin peşindedir, ikinci işi müteahhitlik ya da kadın berberliği değildir. Siyaset yapmanın değişik biçimleri vardır. Siyaset yapmadan ya da yapmaz görünerek de siyaset yapmış olabiliriz. *Empedokles*'in şiddetli rüzgarları kesebilmek için eşekleri kesip derilerini dağın tepesine germesi de siyaset değil midir? *Rousseau*'nun toplum sözleşmesi diye tutturması siyaset değil midir? Toplum yaşamına açık ya da kapalı her etkin yönelim siyasettir. Hatta insan kişilik yapısıyla da siyaset yapmış durumuna girebilir. *Robespierre* çok namusluydu ve namusluluğuyla kurulu düzeni korkutuyordu. Demek ki filozofların siyasetle ilişkileri çok değişiktir. Genelde siyasetten kaçıyorlar, nefret etmeseler de. Bu anlamda *Platon*'a benzeyen çok az filozof olmalı. Yönetme tutkusuna daha çok felsefenin dışındaki insanlarda, kişiliği yeterince oturmamış insanlarda raslıyoruz. Bunların arasında, düşman başına, yazdıysa bozsun, düğmelerini bağlayamayacak kadar yeteneksiz olanlar da olabilir. Bir filozofun siyasete merak salması, bir kendini bilmezin doru atın üzerinden

inip Merzifon eşeğine bineceğim diye tutturmasına benzer. Ben felsefe adamlarının etkin siyasetle uğraşmalarını pek anlamsız bulurum, çünkü onlar siyasetten çok daha önemli bir çabanın içindedirler. Ama felsefe yapmak bir bakıma siyaset yapmaktır, ondan kaçmak da olası değildir.

11- Moda felsefelerden söz ediliyor. Bir felsefi akımın yaşamda karşılığı yoksa var olmaması gerekir. Acaba felsefe moda olabilecek bir etkinlik midir? Yoksa bu moda felsefelerden niçin söz ediyoruz?

Bir şeyin yaşamda karşılığının olması o şeyin herkesin yaşamında karşılığının olması anlamına gelmez. Her işin bir gerçek yüzü bir de büyük kalabalıklara yansıyan yüzü vardır. Bir takım kendini bilmezler *Picasso*'yu bilmiyorlardı ama *Picasso*'nun çok yanlış bir ressam olduğunu yıllarca alaylı bir dille söyleyip gezdiler. *Einstein* adını herkes bilir de onun kim olduğunu gerçekten bilenler kaç kişidir? Gün yirmi dört saat *"Aristo mantığı"* diye bir şeyden sözedenlerin mantıkla ve *Aristoteles*'le ilgili bilgileri ne kadardır? Varoluşçuluk ve onun ünlü adı *Sartre* bir zaman herkesin dilindeydi, ne var ki kitleler düzeyinde ne varoluşçuluğu bilen vardı ne *Sartre*'ı tanıyan. Hemen herkesin *Marx*'la ilgili olumlu olumsuz görüşleri vardır, ama bu hem melek hem şeytan olan *Marx'*ın hangi sorunlara nasıl baktığını bilmeyenler arasında felsefeyi meslek edinmişler de vardır. Ya da bir takım yanlış bilgiler önyargılar olarak insanların kafasına gelip yaban kuşları gibi yerleşivermiştir. Size bir örnek vereyim. Marx'ın *"Din halkın afyonudur"* diye bir görüşü vardır ya, bunu insanlar kulaktan

dolma şöyle anlarlar: boyu devrilesi domuz yöneticiler uzun yüzyıllar boyu halkı bir güzel uyutmuşlardır. Akla yatkın değil mi? Oysa Marx şunu demek ister: halk yaşamın dayanılmaz koşullarına katlanabilmek için kendini dinle uyutmuştur. Bunu bir felsefe profesörü arkadaşa söylediğimde şaştı kaldı. İnanmadı belki de. *"Aman bana bunun kaynağını bildir"* dedi. Bildirdik elhamdülillah. Bir doktora yeterlik sınavında *Marx*'ın din anlayışı üzerine doktora yapan gence bu konuyu sordum. Aptal mısın nesin ihtiyar gibilerden baktı bana. *"Elbette halkı yüzyıllar boyu uyuttular hocam"* deyip çıkıverdi. Durum budur. Her şey pek güzel moda olabilir. İşin aslını aramak modacıların değil uzmanların işidir.

12- Birkaç yıl estetik derslerinizi takip ettim. Estetik kitabınızı okudum ve bu konuda etkileyici bir birikiminiz var. Şüphesiz sanatın insan için nasıl bir öneme sahip olduğunu en iyi bilenlerden birisiniz. Neden insanların bir kısmı sanatla hiç ilgilenmemekte, hatta sanatla ilgilenmeyi gereksiz bulmaktadır? Bu konudaki düşüncelerinizi merak ediyorum.

Çok teşekkür ederim. Efendim, insanı merak etmiyorsak yani kendimizi merak etmiyorsak, gündelik yaşıyorsak, bir üst düzey memeli olarak bizim için beslenmek, üremek ve barınmak dışında önemli bir konu yoksa sanatla ilişkimiz olmayacaktır. Dostoyevski *"Dünyayı güzel kurtaracak"* diyordu. Bu ne demektir? İnsan sanata yöneldikçe kendini tanıyacak, kendini tanıdıkça kendi tuzaklarından kurtulacak demektir. Kültürün üç alanı, bilim, sanat ve felsefe bir bilgi bütünü olarak kavranılmadıkça ve yaşamımızda belirleyici

olmadıkça insan olmakta eksik kalacağız. Bendeniz sanatla hiçbir ilişkisi olmamakla övünen bilim adamları ve felsefe adamları tanıdım. Hatta sanatla ilgilenmeyen sanat adamları. Ah bir saptayabilsek bu ülkede Beethoven dinlememiş ve Baudelaire okumamış şairlerin sayısını, kafamız tavana vurur. Sağduyulu halkımıza gelince, onun sanattan daha önemli sorunları vardır, bu sorunlar saymakla bitmez. Pekçok insan tanıdım, hele şu işleri bir yoluna koyayım, ondan sonra okumaya başlayacağım yalanını söyleyip gezen. Özellikle bazı toplumlar, bizim toplumumuz da içinde, pek gündelik yaşayan, bunun için gündelik bilinçle yetinen toplumlardır. Bu toplumlarda insan ailede de okulda da insan sevgisine ulaşamaz, dolayısıyla sanat diye bir şey onun çok uzağından geçen garip hatta tehlikeli bir kuştur. Ne yazık ki bizim ülkemizde kimselerin estetikle ilgilenmek diye bir kaygısı yok. Üniversitelerde estetik öğretilmiyor, estetikle özel olarak ilgilenen kimseler de yok. Sanatçı bilerek değil de eğrisini doğrusuna denk getirerek sanat yapmaya çalışıyor.

13- Kimileri felsefenin yaşamın derin hüznünden bir kaçış olduğunu söylüyor. Fakat siz felsefenin bir sevinç olduğundan söz ediyorsunuz. Yaşamınızda bir yığın sıkıntı çektiniz. Peki felsefe yaşamınızda sizin için nasıl bir sevinç olabildi?

Hepimizin kaçışlarımız var. Çalışma da bir çeşit kaçış olabilir. Bilemeyiz. Ben çalışırken hep sevinçli oldum ve hatta sıkıntılarımı kafamın gerisine atabildim. Evet, kaçış belki de bu. Felsefe de edebiyat da bana her zaman sevinç vermiştir. Felsefenin içine girenler, bir başka deyişle sabır

gösterip felsefenin ya da daha doğrusu insan olmanın temel kavramlarını öğrenmek sabrını gösterenler için felsefe yapmak her zaman bir sevinç olacaktır. Biz buradan kalkıp XVII.yüzyıla gidip Hollanda'da *Descartes*'ı bulup kendisiyle konuşabilir miyiz? Oysa onun yapıtlarıyla içlidışlı olma olanağımız var. Ben bu olanağı elden kaçırır mıyım? Yaşamımda bir takım sıkıntılar çektim elbet. Payıma nedense biraz daha çok sıkıntı düştü. Bu sıkıntıları da felsefeyle ve şiirle aştım. Felsefenin ve edebiyatın tadını alabilmek için tüm hesaplarımızdan ve özellikle hırslarımızdan arınmamız gerekiyor. Aklımız başka yerdeyse, otomobili yenilemeyi düşünüyorsak, doçent ya da profesör olmak diye bir telaşımız varsa, televizyona bağımlıysak, iş düzenimiz okumaya uygun değil bahanesini kafamızdan atamıyorsak, festivalleri kaçırmak istemiyorsak, bugün sizde yarın bizde düzenini aşamıyorsak, gerekiyor diye kitap açıyorsak felsefeden de edebiyattan da hayır gelmez bize. Felsefeye kaçış duygularıyla da yönelmiş olsak felsefe dünyayla ilişki kurmaktır, gerçekliklerle içli dışlı olmaktır. Kaba ya da gündelik sıkıntılardan kaçabiliriz belki felsefe yaparken ama insanın büyük sorunlarından kaçamayız, onlardan kaçmaya kalkmak dünyanın ve dolayısıyla felsefenin dışına düşmektir. Felsefe yapmak insana yönelmektir.

14- Ahlak giderek ilgimi çeken bir alan haline geldi. Sanırım bu yaşadığımız koşullarla da ilgili… Ahlak hakkında görüşleriniz nelerdir?

Tarihte hep öyle olmuş, toplumların dağılma da çözülme dönemlerinde ahlak sorunları öne geçmiş, filozoflar öncelikle

bilgi temellendiricileri de olsalar o dönemlerde ahlakçılıklarıyla da kendilerini göstermişler ya da bazen özellikle ahlak sorunlarıyla ilgilenmişler. Eski Yunanistan'da kalkınma döneminde ya da bir başka deyişle sömürgeciliğe açılma koşullarında toplumsal sarsıntılar öylesine büyük boyutlara ulaştı ki ilk filozoflar diye bildiğimiz Yedi Bilgeler yalnız ahlak sorunlarıyla ilgilendiler. Sıkıntılı bir toplum için kurallar koymaları gerekiyordu. Daha sonra Platon ve Aristoteles de ahlak sorunlarına düşüncelerinde büyük yer ayırdılar. Onlar da sarsılan bir toplumun üyeleriydiler. Buna karşılık Descartes Yeniçağ'ın başlarında yani insanlığın bir yeniden toparlanma döneminde bilgi sorunlarıyla uğraşmaktan ahlak sorunlarına geçemedi ve bir bakıma Stoa'nın görüşleriyle yetindi. Bizim bugün ahlak sorunlarına çokça ilgi duymamız bence doğrudan doğruya ahlak açısından son derece sorunlu bir toplumun üyeleri olmamızdan geliyor.

Çokları yaygın ahlaksızlığı ahlak diye belirlerken ya da benimserken bizler ister istemez daha ahlaklı bir toplum için neler yapılması gerektiğini uzun uzun düşüneceğiz. Bugün felsefe alanında kalem oynatanlar, yalnız bizimkiler değil bütün dünyanın kalem oynatanları, ahlak sorunlarıyla sakatlanmış bir dünyada yüce değerler açısından neyin iyi neyin kötü olduğunu enine botuna tartışmalılar. Bugün ahlak araştırmacıları için Türkiye çok verimli bir araştırma alanıdır hatta bir laboratuardır. Ahlaksızlıkların bu kadar içiçe geçtiği ya da billurlaştığı bir başka toplum bulmak sanırım çok zordur. Artık ahlaksızların insan içine çıkmaktan utanmadığı, başkalarının yüzüne bakmaktan utanmadığı bir yırtıklar ya da

yırtıklıklar dönemi yaşıyoruz. Ahlaklıların ahlaksızlardan özür dileyeceği günlere geldik neredeyse. Bundan acı çekenler biziz ama utanacak olanlar biz değiliz. Utanması gerekenler de çok rahat.

15- Felsefe deyince bizim ülkemizde Platon ve Aristoteles'den önce akla Karl Marx geliyor. Karl Marx'ın düşünce tarihindeki yeri nedir? Gerçekten ötekilerden öncelikli bir yere sahip midir?

Bilinç yetmezliği çekenler düşünmekten çok inanmaya yatkındırlar. Cahil insan her konuda kendini yeterli gören insandır. 1960'la gelen birazcık özgürlük havası bazı kimselerde toplumsal sorunları kısa sürede çözme istemi yarattı. Bunun için en sağlam dayanak elbette *Marx* olacaktı. *Marx*'ı da bir başka filozofu da ancak felsefe tarihinin aşamaları içinde değerlendirebilirsiniz. Kaba bir deyişle, felsefe tarihinin bütününü bilmeden *Marx'*ı kavramak olası değildir. *Marx*'ı ya da başka birini, *Descartes*'ı, *Hobbes*'u ya da *Spencer*'ı tek başına değerlendirmek bir düş olabilirdi ancak. Acemi solumuz güzel düşler görürken felsefe tarihinin bütününü hatim edecek değildi ya. Felsefe adamları bile felsefe tarihinden kaçarken onlar baştan başlayıp bugüne kadar gelmeye kalksalar vakit çok geç olurdu. Bu vakit çok geç olurdu düşüncesi *Marx*'ın görüşlerine tepeden tırnağa aykırıdır oysa. Felsefe tarihinde hiçbir filozof öncelikli değildir, çünkü filozoflar ancak birbirleriyle anlaşılırlar. Bankadan emekli oldunuz da zevk için felsefeyle ilgileniyorsanız *Rousseau*'yu bırakıp *Marx*'a geçebilirsiniz. Örneğin ben bir müzik dinleyicisiyim. *Stravinski*

beni pek de ilgilendirmez, Brahms olsa da olur olmasa da, ama Beethoven'siz yapamam. Ama müzikçi olsaydım böyle bir ayıklamacılık beni eksik bırakırdı, yarı yolda bırakırdı.

Marx sermayeci yaşam koşullarını çok iyi eleştirmiş bir filozof olmakla ilgimizi çekiyor. Hiçbir filozof yeni yaşam koşullarını o kadar ayrıntılı, o kadar tutarlı eleştirmemiştir. Ancak ne olursa olsun *Marx* bir XIX.yüzyıl filozofudur, onun öngörülerine uyup XXI.yüzyılın koşullarını göz önünde tutmadan yaşamı kökten değiştirmeye kalkmak olacak iş değildir. Zaten Marx da bize yaşamın öyle bir vuruşta değiştirilebilecek ya da dönüştürülebilecek bir şey olmadığını kesin bir dille öğretmiştir. Öte yandan *Marx*'ın bugünlere bakarken görebildiği şeyler vardı göremediği şeyler vardı. Sermayeci düzenin sendelediği bir dönemde devrim geliyor duygusuna kapıldı. Öte yandan *Hegel*'den aldığı bilgi kuramının ülküsel temelleri gerçekçi temellerinden daha güçlüdür, örneğin her oluşumun üçlü basamaklardan geçtiği fikri Hegel'e çok yakışsa da *Marx*'a pek uymaz. Keşke *Marx* vakti olup kendi bilgi kuramını oluşturabilseydi. Ancak onun düşünceyi eylem olarak görmesi ve düşünceyi yaşamdan getirip yaşamı dönüştürmek için kullanması yeni insanın eğilimlerini ortaya koymak açısından çok önemlidir. O bir peygamber değil bir filozoftur, onu ezberlemek değil ondan yararlanmak gerekir, bunun için her düşünceye olduğu gibi ona da eleştirici bir bakışla bakabilmek gerekir.

16-Lisedeki felsefe eğitimiyle ilgili bilginiz var mı? Bir çokları felsefeyi bu ders yüzünden sevmediklerini söylüyorlar, siz ne dersiniz?

Birazcık bir şeyler biliyorum. Çok şey bildiğim de söylenemez. Liselere konuşma yapmak için gittiğimde öğretmen arkadaşlar programdan ve kitaplardan çokça yakınıyorlar. Bana birkaç kitap gösterdiler, gerçekten korktum. Liselerde sürdürülmekte olan felsefe eğitimi insanı her türlü düşünceden soğutabilecek özellikler taşıyor. Gençlere bir ders yılı boyunca felsefe okutuyorlar, en iyi koşullarda bile insan felsefeye bir yılda giremez. Kötü koşullarda yetişmiş bir felsefe öğretmeni ne verir genç insanlara? Önemli bir sorun da felsefe öğretmekte olan eğiticilerin yeterli olup olmadığı sorunudur. Üniversitelerimizdeki felsefe bölümlerinin baştan sona gözden geçirilmesi gerekir.

17-Felsefeyi bir bilimsel etkinlik olarak düşünenler var, felsefe ve bilim arasında ne fark vardır?

Felsefi bilgiyle bilimsel bilgi birbirinden kesin biçimde ayrılır. Bilim dediğimiz zaman aklımıza doğada ya da insan dünyasında gözlemler ve deneyler yapan, ölçmelere ya da matematiğe dayalı bir bilgi alanı gelir. Bu bilgi alanı olguların yasalarına ulaşmak için konulmuş bir düzenli bilgiler ve yöntemler toplamıdır. Bilim, konusu ve yöntemleri iyi çizilmiş, iyi belirlenmiş bir bilgi birikimidir. Bu yaptığımız tanımlama doğa bilimleri ve bazı insan bilimleri için geçerlidir, fizik için, gökbilim için, kimya için, ruhbilim için, toplumbilim için geçerlidir. Bir de kuralkoyucu bilimler vardır. Bunlar doğa olaylarını saptamazlar, yaşam koşullarına uygun biçimde insan dünyasına kurallar getirirler. Her zaman yasalardan sözetse de hukuk bir kuralkoyucu bilimdir. Ahlak

bir bilim değildir, felsefenin bir dalıdır, ama kuralkoyucu bir bilgi alanıdır. Siyaset bilimi ve estetik gibi bilimler de kuralkoyucudur. Demek ki bir bilim kural koymuyorsa olgular araştırması yapıyordur. Henri Poincaré'nin dediği gibi, bir ev nasıl taşlarla yapılırsa bilim de olgularla yapılır. Sorun olguları yığmak sorunu değildir, olgular arasındaki ilişkileri görmek sorunudur. Felsefeye gelince, onda bilimsel anlamda ne gözlem ne deney yapabiliriz. Felsefe kurgusal çerçevede yaşamı düşünen, insanı araştıran, dünyada bilinçli bir varlık olarak insanın ne olup ne olmadığını ortaya koymaya çalışan bir bilgi alanıdır. Düşüncemizin koşullarına uygun bir biçimde, bilimin verileriyle de ters düşmeyecek bir biçimde insanı bir bütün olarak ele alır. Onu bir bakıma insan zihninin yasalarını dünyaya uygulama etkinliği olarak da görebiliriz.

2.BÖLÜM
TÜRK TOPLUMU ÜZERİNE

1-Felsefenin olanaklarına ve birikimine sahip biri olarak, Türk toplumunun temel sorunu hakkında bir belirlemeniz var mı?

Teşekkür ederim. Türk toplumunun en büyük sorunu vergi sorunudur. Çok kimse bu konuya böyle bakmıyor biliyorum. Böyle bir soru karşısında hemen herkes daha çok eğitim diye karşılık vermeye yatkın olacaktır. Bence adaletli bir vergi düzenlemesi yapılmadan tüm toplumsal sorunlar çözümsüz kalacaktır. Tüm öbür sorunların çözümü bu sorunun çözümüne bağlıdır. Devlet adaletli ve etkili bir vergi dizgesi oturtamadı ya da oturtmak istemedi. İlgililer vergi mi almak istemiyorlar yoksa vergi mi alamıyorlar, bu konuyu kafamda aydınlatabilmiş değilim. Ama ben daha çok vergi almak istemiyorlar savından yanayım. Bu sorun çözülmeden ne sağlık sorunu çözülebilir

ne eğitim sorunu çözülebilir ne ulaşım sorunu çözülebilir ne de başka sorunlar çözülebilir. Vergi alamamak çok ama çok büyük bir gelir yitimine yol açıyor. Devlet gelir yitiminin açtığı boşlukları özelleştirmelerle kapatmaya çalışıyor. Sağlıklı bir vergi dizgesinin olmayışı özellikle özelleştirmelerin çok tehlikeli olduğu şu üç alanda olumsuzluklar yaratıyor: eğitim, sağlık, ulaşım. Bu üç alanda özelleştirme, özellikle azgelişmiş bir toplumda, büyük sıkıntılar doğurur, doğuruyor da. Sağlık felaketleri ve eğitim yıkımları akıl almaz ölçülere ulaştı. Ulaşım içler acısı. Kuzeyi güneye bağlayan yollar ölüm yolları. Önüne gelen sağlıkta ve eğitimde kafasına göre üretim yapıyor ve düşünde göremeyeceği kadar büyük paralar kazanıyor. Yanlış anlatmış olmayayım, bu üç alanda aklımıza ne gelirse devletleştirmeliyiz demek istemiyorum. Ama bu üç alanda belkemiğini oluşturan yapılar tüccarın insafına bırakılmamalıdır. Bu üç alanda akıl almaz paralar kazanılıyor ve kazanılan paraların yatırıma dönüşmediği, lüks tüketime hatta saçıp savurmaya aktığı kesin. Vergi vermeyenler biriktirdikleri paraları pahalı otomobillere ve "villa" dedikleri çirkin kıyı evlerine yatırdılar. Batı Anadolu'nun inşaata elverişsiz ve tarım için çok uygun alüvyonlu toprakları bu kümes irisi evlerle doldu. Meyve ve sebze bahçelerini kesip, zeytinlikleri kesip ev yaptılar. Denizler bu hengamede biraz daha kirlendi. Vandalların kulakları çınlasın.

Para kazananlar, iyi para kazananlar şu savı öne sürüyorlar: ülkede vergi kaçağı kayıt dışı ekonomiden geliyor, yoksa kayıtlı ekonomi için böyle bir sorun yok. Kayıtlı ekonominin ne kadarı kayıtlıdır, bilebiliyor muyuz? Herkes vergisini veriyor,

yalnız kayıt dışında olanlardan bir şey alınamıyor savı ikide bir öne sürülüyor. Buna inanmak olası değil. Ben lise öğrenciliğim sırasında akşamları ve tatillerde muhasebeci katipliği yaptım, kayıtlı ekonomide nasıl vergi kaçırıldığını bilirim. Sol tarafa giderleri yazar toplarsınız, sağ tarafa ona uygun bir günlük satış toplamı çıkarırsınız. Yıl sonunda tahakkuk eden vergi bir hiç düzeyindedir hatta zarar da gösterilebilir. Para kazanan adam vergi tahakkuk ettirmeden önce bağış yapıyor, o bağışı düştükten sonra kalan paradan vergi ödüyor. Götürü vergiyle sorun bir ölçüde çözülebilirdi. Götürü vergi usulü sanki işletilmemek üzere çok kötü düzenlendi ve sonunda bakın olmuyor diye bırakıldı. İşyeri açandan hemen vergi istemek gibi saçmalıklar yapılırsa elbet götürü vergi usulü yürümez. Özellikle mamul mal üretimine dayanmayan iş kollarında götürü vergi bir zorunluluktur ve onun bölgelere ve hizmet verenin niteliklerine göre sınıflandırılması gerekir. Yoksa berberden nasıl vergi alacaksınız, adamın günlük harcaması bazen bir tarak, bazen biraz elektrik, biraz su, biraz boya. Sanayide de böyle bir sorun var. Adam yukarıdan macunu koyuyor, bastırdı mı alttan leğen çıkıyor, kova çıkıyor, oturak çıkıyor. Haydi al bundan vergiyi! Vergi sorununun kökten çözülmesi devleti yönetimde etkin kılacak, buna karşılık onu çeşitli sorunlarla baş başa bırakacak, öte yandan kolay kazanmanın musluklarını kapatacaktır. Her şeyi özelleştirmiş ve kişilerin insafına bırakmış bir devlete şu soruyu sorabilirsiniz: *"Sen neden varsın?"* Baştan sona nasıl bir vergi dizgesi uygulanması gerektiği sorusuna gelince, bu elbette bizleri aşar, bunu ancak uzmanlar yanıtlayacaklardır. Bu konuda iyi niyetli ve bilgili uzmanlardan bir kurul toplamak

yapılacak ilk iş olabilir. Vergi sorununu çözdükten sonra tüm sorunları iyi bir denetim düzeneğiyle elinizle koymuş gibi tıkır tıkır çözersiniz. Vergi dairelerinin alnına vergi ödemek yurt borcudur gibi yazılar yazmakla hiçbir şey elde edilemez. Kayıtlı ekonomide kuyumcu, doktor, avukat doğru dürüst vergi veriyor mu? Hayır. Veren de vardır diyeceksiniz. Vardır elbet.

Türkiye'nin binlerce sorunu var. Hepsinin çözümü vergi adaleti sorununa bağlı. Vergi adaleti sorunu da devletin iyi yönetilmesi sorununa bağlı. Cumhuriyet'in içini demokrasiyle doldurmak gerekiyor. Bugünkü seçim yasasıyla ve siyasi partiler yasasıyla sağlam bir demokratik yaşam düzeninin kurulması olası değil. İşsizlik sorunu, eğitim sorunları, tarımın ve hayvancılığın sorunları, belediyelerin para yutma düzenekleri olmaktan çıkarılması sorunu, kentleşme sorunları, yolsuzluk ve dolandırıcılık sorunları, hukukun bağımsızlığı sorunu, sağlık sorunları, işçi hakları sorunları ancak dar bir topluluğun çıkarı için değil de bütün bir toplumun yararı için çalışan yönetimlerin varlığını gerektiriyor. Bunun çok uzun bir zaman sonra da olsa bir gün gerçekleşmesi için dualarımızı eksik etmiyoruz ve etmeyeceğiz. Bizi kimse bu yoldan döndüremez. Geriliğin temel belirtisi bir şeyleri hiçbir şey yapmadan götürebilmektir. Şimdilik her şey kendi kendine gidiyor, özel olarak bir şey yapmak gerekmiyor. İlkel toplumlarda zaten özel olarak bir şeyler yapmak gerekmez, yaşam kendi kendini götürür, götüremediği yerde çareler düşünülür. Deliğe tıkaç yırtığa yama yöntemiyle daha uzun zaman gider bu. Gider de kimsenin kılı kıpırdamaz. Yoksa bu ülkenin birinci sorunu kötü yönetilme sorunu mu?

2- Özellikle Türk Devrimi hakkındaki görüşlerinizi merak ediyorum. Yanılmıyorsam felsefecilerimizden Bedia Akarsu dışında Türk Devrimi hakkında ayrıntılı bir metin yazan olmadı, yanıtımıza ek olarak felsefecilerin kendi tarihlerine uzak durmaları hakkında görüşlerinizi eklerseniz sevinirim.

Askeri imparatorluklar tarım toplumlarını içeriyordu, bunlara hatta tarım imparatorlukları da diyebiliriz sanırım. Hepsi de varlığını sürdürebilmek için yeni topraklar elde etmek, buna göre haraç ve ganimet sağlamak zorundaydılar. Bu askeri imparatorluklar şişip şişip patlıyorlardı. Durmadan yeni yeni imparatorluklar çıktı sahneye. Bunların en güçlüleri belki de Pers ve Roma imparatorluklarıydı. Arada İskender imparatorluğu gibi bir parlayıp bir sönenler de vardı. Askeri imparatorluklar son zamanlarda yerlerini iktisadi imparatorluklara bıraktılar. Osmanlı imparatorluğu son askeri imparatorluktur ve yıkılmakta çeşitli nedenlerle geç kalmıştır. Yıkılmakta geç kalması egemen olduğu toplumun ya da toplumların gelişimini dondurmuştur. XVII.yüzyıldan sonra Avrupa Osmanlı'nın defterini dürmek için tasarılar geliştirmiştir. O zamanlar Osmanlı henüz Avrupa'yı tanımak zahmetine bile girmemişti. Belki de kendine güvenmenin en sağlam duygusallığını yaşamakta, belki de Avrupa'yı gerçekten hor görmektedir. Ancak Avrupa baskı yapmaya başlayınca Osmanlı kendini biraz olsun gözden geçirmek zorunda kaldı. Hele Sanayi Devrimi'nden sonra Osmanlı'nın varlığını sürdürebilmesi iyiden iyiye zorlaşmıştır. Öyle ya, sermaye yeni pazarlar istiyordu, imparatorluk topraklarının pazar durumuna getirilebilmesi ancak Batı'ya göre kurulmuş bir düzenin belirleyiciliğinde gerçekleşebilirdi.

Bu yüzden sermayeci güçler İttihat ve Terakki'yi örgütleyerek Batı yanlısı bir rejimi Osmanlı'nın yerine geçirmeyi düşündüler. İttihat ve Terakki'nin özellikle üst tabakası kendi toplumundan çok Batı'ya yakın kimselerden oluşuyordu, hatta bunlar Batı'nın güdümünde kimselerdi. O zamanlar kimileri Almanlara, kimileri Fransızlara, kimileri İngilizlere hayrandı ve hatta somut bağlarla bağlıydı. İttihat ve Terakki ülkede yönetimi tümüyle ele geçirecekken Mustafa Kemal etkenine takıldı. Mustafa Kemal daha değişik bir yol izlemekten yanaydı. Bu yol çetin bir yoldu ama gerekliydi hatta zorunluydu. Mustafa Kemal Batı'nın felsefe, bilim ve sanat alanlarındaki üstünlüğünü görmekle ve onlardan yararlanmayı istemekle birlikte bağımsızlığı elden kaçırmak gibi bir tehlikeye karşı uyanık olmak gerektiğini düşünüyordu. Bu yüzden Cumhuriyet'i kurarken pek haklı olarak batıcı güçleri elden geldiğince gidermeye çalıştı, bu yolda özellikle İttihat ve Terakki'nin üzerine gitti. Cavit beyin ve Doktor Nazım'ın başına gelenler bununla ilgili olmalıdır. Batı'nın yadsınamaz yüksek değerlerini benimseyerek ulusal kalkınmayı gerçekleştirmek ve bunu yaparken sermayenin kıskaçlarına düşmemek savı Atatürk açısından Cumhuriyet'in ana ilkesi gibiydi.

Atatürk'ten sonra hiç kimse ülkenin sermayeye bağımlı duruma gelmesini engelleyemedi, daha doğrusu çok kalabalık bir yarı aydınlar kitlesi ülke yönetimini ele geçirdi ve çıkarlarını giderek gelişen ve bütünleşen uluslararası sermayenin çıkarlarıyla birleştirerek Atatürk'ün belirlediği duyarlı çizginin dışına çıktı. Birileri, sorduğunuz zaman hatta sormadığınız

zaman tam bir çıkarcı kafasıyla konuşuyor, Atatürk'ün yolundan çıkmadığını söylüyor, yaşasın bağımsızlık söylevleri veriyor, sizi nasıl oluyorsa kendisi gibi "Atatürk'çü" olmak zorunda bırakıyor, hatta "Atatürk"çü olmamakla suçluyor, bu yönde tam bir inançlı görünümünde tehditler savuruyor ama alttan alta tüm toplumu iktisadi anlamda Batı'nın ama özellikle Amerika'nın doğal bir uzantısı durumuna getirebilmek için elinden geleni yapıyordu. Birçok aydınımız bu ülkede batılı sermaye güçlerinin temsilcisi oldu. Atatürk'ün öngördüğü asıl önemli nokta yani Batı'nın gerçek değerlerini tanımak ve onları dönüştürerek yaşamımıza katmak ya da daha doğrusu yeni değerler yaratmakta çıkış noktası olarak almak ilkesi çoktan unutulmuş olmakla birlikte var gibi gösteriliyordu. Ancak yeni kurumlarda iş gören insanlardan hiçbiri Batı'nın bu çok önemli kültür kalıtıyla hesaplaşmayı düşünmedi ya da beceremedi. Bunu beceremeyenlerin başında üniversiteler ve basın vardır. Bu arada dünyanın geçirmekte olduğu dönüşümlerle birlikte Batı hayranlığı büyük bir hızla Amerika hayranlığı çerçevesinde özelleşmeye başladı. Bu yüzden batı örtüleri altında bir yeni Osmanlı duyarlılığı bütün gülünçlüğüyle ve bütün çelişkileriyle ve bütün sıkıntılarıyla yaşama geçirilmiş oldu. Bu yeni Osmanlılığın özellikle inanç ögelerine dayalı ruhu Atatürk'ün öngörülerinde anlatımını buluyormuş gibi yapsalar da olaylar bu yönde gelişmiyor.

Sorunun öbür yanına gelince, bizim arkadaşlarımız suya sabuna dokunmayı pek sevmezler. Çünkü felsefe zaten tehlikeli bir alandır, insan dikkat etmezse düzenle takışıp başını belaya sokabilir. Öte yandan arkadaşlarımızdan bir

bölümü dine sardırmış durumdadır. Televizyonda özel programlarda dinsel görüşler öne süren dostlarımız var. Felsefeden ekmek yiyenlerin çoğu tarihle ilgilenmez, felsefe tarihiyle bile ilgilenmez. Birçok felsefe adamı felsefenin tarihle ve toplumbilimle hiçbir ilgisi olamayacağına inanmıştır ya da inanmış görünmektedir. Öbür türlü adamın profesörlüğü gecikebilir. Tarih tehlikelidir, felsefe tarihi daha da tehlikelidir. Felsefe tarihi bütün felsefeleri içeriyor olmakla ve bütün felsefelere eşit uzaklıkta duruyor olmakla tehlikelidir. Bu yalnız bizim ülkemizde mi böyle? Değil. Benim okuduğum Montréal üniversitesinde de rahip kimliği taşıyan hocalarımız bazı filozoflardan hiç sözetmezlerdi. Felsefe bizde de başka ülkelerde de çekinik kalmak durumundadır. Çünkü bağımsız filozoflar dönemi çoktan bitmiş, felsefenin yazgısı devlete sıkı sıkıya bağlı felsefe profesörlerinin eline bırakılmıştır.

3- Kendimizi Batı ile karşılaştırmak, Batılıların bizi nasıl gördüğünü öğrenmek garip bir zevk veriyor bize. Bu eğilimi görmezlikten gelmemek için, Türk toplumunu Batı toplumuyla karşılaştırabilir miyiz? Sizin öğreniminizin bir kısmı Kanada'da geçti bildiğim kadarıyla. Batı toplumunu ve düşüncesini yakından takip etme olanağı buldunuz. Ne dersiniz, böyle bir karşılaştırma yapılabilir mi? Soruya bir ek daha yapmak isterim: acaba Doğulu ve Batılı diye insanları ayırabilir miyiz?

Doğu nerede bitiyor, Batı nerede başlıyor? Bunu bilebiliyor muyuz? Arada doğal sınırlar mı var? Ya da bir kültürden katı bir biçimde bir başka kültüre geçiş sınırı mı

var? En eski zamanlarda bile bu sınırlar hiç belirgin olmadı. *Demokritos* M.Ö.VI.yüzyılda Yunanistan'dan kalkmış, Mısır üzerinden Hindistan'a gidebilmişse, biz bugün on saatte dünyanın öbür ucuna gidebiliyorsak bir Doğu ve Batı ayrımı boş bir tasarımdan başka bir şey değildir. Bu ayrımı sömürenler ve sömürülenler diye yapsak daha doğru olmaz mı? Çok genel çizgilerle belirgin bir Batı, çok dağınık ölçülerle belirgin bir Doğu elbette var. Ancak kesin bir ayrım değil bu. Doğu ve Batı ayrımını bazı Batılılar bir üstünlük telaşıyla yaparlar. Düne kadar Batı'nın ya da sömürenlerin kültür düzeyinde ve teknolojide belli bir üstünlüğünden elbette sözedilebilirdi. Ancak Batılılar sermayeci yaşam düzeninin kıskaçları arasında bir yandan mutluluk görünümleri çizip bir yandan ezilirken, kendi yarattıkları canavara ezilirken geçmişlerini dolduran ve elbette sömürgeciliğin getirdiği olanaklarla kazandıkları yoğun kültür birikiminden büyük ölçüde koptular, kimileri sefilliğin kimileri lüksün oyuncağı oldular. Her şey paraya ve *iyi yaşam* denilen o zavallılığa indirgenince ve azgelişmiş denen toplumlar gözlerini açmaya başlayınca, Afrikalılar uyanınca, Araplar uyanınca, Güney Amerikalılar uyanınca, Uzakdoğu yeni atılımların içine girince tablo iyiden iyiye değişmeye başladı. Bugün ne eski "Doğu" var artık ne eski "Batı" var. Sermayenin bütünleşmesine dayanan "küreselleşme" yalanını bir yana bırakalım, dünyanın kaba bakışlara iki kutupluymuş gibi görünen yapısını giderek yitirmekte olduğu görülüyor. Batı ülkelerindeki yoğun telaşın da bundan kaynaklandığı kesindir. İnsanları afyonla uyutarak sömürmek bir zamanlar kolaydı, bugün kolay değil artık. Dünyanın her yerinde soykırım yöntemleri geliştirmiş olan Batı şimdi iyice

şaşkın. O yüzden nereye saldıracağını bilemiyor. Doğrusunu isterseniz ben Kanada'da da, daha sonra çeşitli ülkelere yaptığım yolculuklarda da bir Doğu-Batı karşıtlığının bundan böyle hiçbir anlama gelmeyeceğini gördüm. Şimdi şu soru tartışılmalı: biz ne yapabiliriz?

Bir Doğu ya da Batı partizanlığı bizi hiçbir yere götürmez. Arka çıktığı Batı'nın hiçbir şeyini tanımadığı gibi karşı çıktığı Doğu'nun da hiçbir şeyini tanımayan batıcılar da, *her şey Doğu'da, Batı da kim oluyormuş* edebiyatıyla kendilerini gülünç eden doğucular da bizim ilgi alanımızın dışında kalırlar. Bir Cumhuriyet boyu Batı Batı diye vakit öldürmüş olan okumuş insanımızın Batı diye en çok Paris, Londra, Roma caddelerini tanıyor olması, *Picasso*'nun ve *Sartre*'ın adını duymuş olmakla birlikte daha başka adlar söylenince insanın yüzüne garip garip bakması gülünç mü acıklı mıdır? Sorun şu olabilir mi: *Leibniz*'i mi okusak yoksa *Kofuçius*'u mu? Bir zahmet ikisini de okuyuver, ne olacak! Hatta üstüne bir de *Hayyam*'ı okuyuver. Ama sen hiçbir şey bilmiyorsun ki, bu kafayla nasıl doğulu ya da batılı olacaksın diyebileceğimiz insanlarla yüzyüze geliyoruz her gün. Felsefe Sümerlerle başladı diyerek kendini gülünç etmenin alemi yok. Hele Türkiye gibi bir ülkede, yani dünyanın bütün değerlerine eşit uzaklıkta duran bir ülkede fikir üretmeyip partizanlık üretmek ayıbın da ayıbıdır. Birkaç ay önce, özel üniversitelerden birinde felsefe öğrettiğini söyleyen bir gençle tanıştım. Doğu üzerine bir kitap okumuş, övmekle bitiremiyor. Meğer biz bilmiyormuşuz, neymiş o Doğu! Sonunda sözü şuraya bağladı: Batı'da sınırlanıyorsunuz neden, neden Doğu'yu incelemiyorsunuz? Sen neden

incelemiyorsun, hazır başlamışken devam et dedim, kaçtı.

4- Tarihsel olaylarda doğrudan görülmeyen, özneleri gizlice yönlendiren bazı güçlerden, birlikteliklerden söz ediliyor. Sözgelimi Masonlar, Sabetaylar gibi…Tarihin içinde bu türden gizli özneler olabilir mi? Olabilirse bunların etkisini nasıl açıklayabiliriz?

Farmasonların ne istediklerini, ne olup ne olmadıklarını, kendileri için neyi öngördüklerini, insanlık için neleri amaçladıklarını hiç bilmiyorum. Arkadaşlarımız arasında farmason olduğunu sezdiğimiz hatta kendi ağızlarından bildiğimiz kimseler vardır. Ben özgür yapım gereği gizli örgütlerden ya da gizleri olan topluluklardan uzak durmuş bir kimseyim, kapalı ilişkilerden korkarım. Üyesi olduğum meslek topluluklarına bile pek yaklaşmam. Herkes kendi bilinç koşullarına göre seçimler yapıyor. Bildiğim yanlış değilse Sabetaycılık bir tür dönmeliktir. Dönen kişi kendi isteğiyle dönmüşse gerçekten dönmüştür, dönmek zorunda kalmışsa tam anlamında dönmemiş demektir. Sabetaycılar dönmek zorunda kalmış Yahudilerdir yanılmıyorsam. Kendilerini baskı altında duymakla dayanışık bir topluluk oluşturdukları ve alışkılarının ve göreneklerinin belirleyiciliğinde kazançlı işlerin peşine gitmekte aşırı istekli oldukları bilinir. İttihat ve Terakki'nin ruhunu da Batı'ya yakın insanlar olmakla onların belirlediğini söylemek sanırım yanlış olmaz. Bugün de olanaklı insanlar olmakla pekçok alanda etkili oldukları söyleniyor. "Sabetaycı" kavramının üstüne çokça bastırırsak ırkçı bir tutuma doğru kaydığımızı duyarız. Bu gibi toplulukların tarih

boyu insanlığa ne gibi katkılarda bulundukları konusunda bizim bilgimiz bir incir çekirdeğini doldurmaz.

5- Marxizmin Türkiye serüveni hakkında ne dersiniz?

Türkiye'de bilimin serüveni neyse, siyasetin serüveni neyse, felsefenin ve sanatın serüveni neyse, tarımın ve hayvancılığın serüveni neyse, gazeteciliğin serüveni neyse *Marx*'çılığın serüveni de odur. Daha başka olmasını düşünmek doğaya aykırıdır. Her şeyin döküldüğü yerde *Marx*'çılık tavana vuracak ya da her şeyin tavana vurduğu yerde *Marx*'çılık dökülecek değildir. Her toplumsal eylemde, yakından baktığımız zaman, o toplumun önyargılarını buluruz. Bizim önyargılarımız neler olabilir? Ne bileyim, örneğin kendine boş güven olabilir mi? Acelecilik olabilir mi? İkiyüzlülük olabilir mi? Tilki kurnazlığı olabilir mi? Tembellik örneğin? Yalancılık? Hainlik? Kıskançlıklar? Ya da daha başka bir şey? *Marx*'çılığın durumu kötü de özgürlükçülüğün durumu daha mı iyi? Yüce değerlerin yani ahlak değerlerinin ve estetik değerlerin iyiden iyiye yıprandığı bir toplumda yıkıntıların arasından birdenbire iyiliklerin ve güzelliklerin fışkıracağını düşünmek çocukluk olur. Ayrıca, dünyanın durumu ne? Düşünmeyi hemen hemen tümüyle unutmuş bir dünyada düşünceye dayalı siyasal eylemlerin sağlıklı olabileceğini düşünmek ne derece doğru olur? Türkiye'de *Marx*'çılığın durumu kötü de Fransa'da, İsveç'de, Avusturya'da iyi mi? Dünyada gelişen ileri devinimleri *Marx*'çılık çemberine sığıştırmadan değerlendirmek, daha geniş bir çerçevede ele almak daha doğru bence. Bilgiyle somut yaşam koşullarının

bağdaştırılabildiği yerde sağlam ileri devinimler söz konusu olabiliyor. Yoksa *Marx*'ın peşine gidiyorum derken maazallah sermayeye yem olur insan. Bizde olduğu gibi. Bütün bunlar Marx'ın öneminin azaldığı anlamına da gelmez. Bizim insanımızın Marx'la falan ciddi bir ilgisi yoktur.

6- Türkiye'de aydın var mı? Bu soruyu böyle sert bir tutumla sormamın nedeni, aydın hakkındaki büyük tartışmanın sizin bir sunumunuzla başlamış olmasıdır. Gerçi İlhan Arsel'in "aydın aydın" kitabı da büyük tartışma yaratmıştı ama son dönemdeki tartışmada sizin görüşleriniz zemin alınıyor. Gerçekten Türkiye'de aydın var mı?

Aydın sorunu hem bir nitelik sorunu hem de bir nicelik sorunu ortaya koyar. Nitelikli aydınlarımız olmalı yani yarım aydınlarımız değil gerçek aydınlarımız olmalı ki güzelliklere doğru yol alabilelim. Bir de bu güzelliklere doğru gidiş az sayıda aydınla olmaz, çok sayıda aydınımız olmalı. Bir milyon insana bir aydının düştüğü yerde aydının varlığından söz etmek olası değil. Bizim toplumumuz da dünyanın pekçok toplumu gibi aydın sıkıntısı çekiyor. Yarı aydın dediğimiz insan tipi sayılamayacak kadar çok. Yarı aydın derken yarı cahil demek istiyoruz. Öyle ya bardağın yarısı doluysa yarısı boş demektir, yarısı dolu bardağa dolu diyebilir miyiz? Bu yarı aydın dediğimiz insan cahilden daha tehlikelidir. Cahil bilmez ve ikide bir bilir gibi öne atılmaz. Oysa yarı cahil cesurdur. Cahil cesaretinden sözederler ama bence yanlıştır, yarı cahil cesaretinden sözetmek daha doğru olur. Yarı aydın kendini bilmediği, tanımadığı, iyiden iyiye uzağında olduğu konularda

da yeterli bulur. Bu yüzden onun her konuda fikir yürüttüğünü, özellikle siyaset gibi insanın kendini sergilemesine olanak veren alanlarda tam yetkin olduğuna inandığını görürsünüz.

Bu adam kendini o kadar değerli bulur ki insanlığın bir takım ortak değerlerini bile alaya aldığı olur. Edebiyatla alay edebilir, modern resim konusunda ileri geri sözler söyleyebilir, felsefede iyiden iyiye yaya olduğu halde en önemli ve en köklü insan sorunlarını kendini gülünç etmek pahasına tartışabilir. Bu yarı aydın yukarıya başeğmesiyle ve aşağıyı ezmesiyle ünlüdür, bu yüzden yönetme konusunda çok heveslidir. Yetersiz kişiliği onu üst düzeyde bilinçli olma yolunda eksik daha doğrusu isteksiz bırakacaktır. Bilim alanında, sanat alanında ve felsefe alanında rasladığımız yarı aydınlar genelde tembel ve bıkkın insanlardır, acıklı bir görünüm ortaya koyarlar, sağdan soldan çırpıştırma bir takım bilgileri özgün görüşleriymiş gibi öne sürerler, foyaları ortaya çıktığında da terbiyesiz ve saldırgan yüzlerini gösterirler.

Kurulu düzenler aydınları hiç sevmezler ama yarı aydınları çok severler. Yarı aydınlar kurulu düzenin en sağlam dayanağıdır. Çünkü yarı aydın kurulu düzenin bildiği gibi yönlendirdiği kişidir. Yarı aydın kurulu düzenin gözünün içine bakarken ona şu bildiriyi sunar: sakın benden çekinme, gördüğün gibi ben zararsız biriyim, zaman zaman içimdeki muhalefet yılanına kanarak uygunsuz davranışlarda bulunduğum olmuşsa da sen aldırma, bunun için özür dilerim, özellikle gençliğimde ortaya koyduğum sivrilikler için bin kere özür dilerim, her zaman senin gibi düşünmeye ve

senin çizdiğin yoldan çıkmamaya söz veriyorum. Böylece yarı aydınlar toplumda kurulu düzenler açısından eşi bulunmaz insanlar olurlar ama gelişim açısından tehlikeli, daha doğrusu yıkıcı güçler oluştururlar. Hele bir araya gelme koşulunu elde ettikleri zaman daha da tehlikeli olurlar ve zaten sürü duyarlılığı içinde olduklarından her koşulda bir dayanışma zemini, zayıflar dayanışması ortamı yaratmaya ya da böyle ortamlara girmeye can atarlar.

Yeterli bilince ulaşamamış halk insanları hemen hepsi yüksek diplomalı olan bu yarı aydın insanları toplumun en doğru yerinde duran güçlü bireyler olarak görürler. Yarı aydınların toplumda kendilerine kolay yer bulmaları yalnızca kurulu düzenle iyi geçinmeleri yüzünden değildir, biraz da kendilerini kitlelere iyiden iyiye benimsetebildikleri içindir. Gerçek aydın halkın korktuğu, zararlı saydığı kişidir, kendi başına bela getirebilecek kişi olduğu gibi başkalarının başına da bela getirebilecek kişidir. Ama yarı aydın öyle değildir, yarı aydın uyumludur, zayıf gördüğü insanlara dayılansa da yumuşak başlıdır, hatta doğmakta olan değerlere yakın olduğu gibi gelmekte olan değerlere de gerekiyorsa çok yakın durur. Yarı aydın kalabalıkların dilini kalabalıklardan daha iyi kullanır. Kalabalıkların duyarlılıklarını kışkırtır. Bu yüzden halkı sömürenler ve halkı sömürenlere alet olanlar herhangi insanlardan çok bu yarı aydınlardır. Bu yarı aydınlar değer diye yalnızca kendi çıkarlarını bildiklerinden her zaman ahlakçı görünümleri almayı gerekli görseler de sık sık ahlak sorunları yaratırlar, özellikle çıkarları sözkonusu olduğu yerde ahlak kurallarının dışına çıkıverirler.

Pekiyi bu yarı aydın nasıl bir bilince sahiptir? Yarı aydın çok zaman bir meslek sahibidir ve mesleğinin gerektirdiği kaba bilgileri ya da teknik bilgileri iyi almıştır. Onun dışında yüce değerlerle pek bir ilişkisi yoktur. Şiir üzerine konuşabilir ama şiirden tat almaz, felsefe yapmaya kalkar ama zaten düşünmek diye bir kaygısı yoktur, bilimi yücelttiği olur ama kendi mesleği açısından bile bilimle herhangi bir dokunuşma içinde değildir. Hangi zamanda yaşadığının bilincinde değildir, insanın nereden gelip nereye gitmekte olduğunu bilmez. Eskiçağa "antik" der ama bu çağın nasıl bir çağ olduğundan haberli değildir. Ortaçağ onun için karanlık bir çağdır. Fransız Devrimi'nin anlamı nedir? Sanayi Devrimi hangi koşullarda gerçekleşmiştir? Bunları bilmez. Bilmese de bunlarla ilgili olarak konuşur ve siz ona cahilliğini gösterecek bir belirlemede bulunduğunuz zaman saldırganlaşır. Kafasındaki taştan düşünce kalıplarına uymayan her görüş insanlığın çoktan doğruladığı bir bilgiye dayanıyor olsa da yanlıştır.

Bu yarı bilinç koşullarında kişinin ahlaklı olmasını bekleyebilir miyiz? Elbette bekleyemeyiz. Ahlaklılık yetkin bilincin güvencesi altında olmadığı sürece sallantılı bir kurallar dizgesidir. Bu yarı aydınlar ahlaksızlıklarını çok zaman kutsal örtüler altına gizlemeyi iyi bilirler. Diyelim yabacılardan çıkarları mı vardır, o zaman ona göre konuşurlar. Ulusalcılık mı onlar için geçerli, o zaman da ona göre bir bakış açısı oluştururlar. Yarı aydın davulcuyla davulcu, zurnacıyla zurnacı olabilen kişidir. Onun en büyük sıkıntısı gerçek aydınlarladır, aydın insanla yüzyüze geldi mi titremeye başlar, çünkü aydın insanda olamadığı şeyi görür ve bu kafayla asla olamayacağı

şeyi görür. Aydın insanların toplumda iğreti gibi oluşu kurulu düzenlerin çıkar hesaplarından çok yarı aydınların kıskançlıkları yüzündendir. Yarı aydın kişi aydın kişinin o bilinç yetkinliğini ne güç koşullarda elde ettiğini bilir ama gene de öfkesini yenemez. Bu yüzden hemen her gerçek aydın toplumdışı kalmıştır ya da daha doğrusu bırakılmıştır.

Bizde eğitim düzeneği aydın yetiştirmeye elverişli değildir, buna karşılık yarı aydın yetiştirmeye çok uygundur. Kişiler özel olarak kendilerini yetiştirme gereği duymadılarsa yüksek öğrenimlerini birer yarı aydın olarak bitirirler ve ellerine aldıkları yüksek öğrenim belgesi de gerçekte bir yarı aydın olma belgesidir. Bir takım yüksek diplomalı adamların önlerindeki kuyuyu görmeyecek biçimde havalara bakarak yürümeleri yetersizliklerinin örtülü bir savunusudur. Zaten bugünkü koşullarda kurulu düzenler aydın insan yetiştirme telaşında değillerdir, tersine bugünkü dünyayı güzel güzel götürenler teknisyen düzeyinde kimselerdir. Öyleyse aydınca tutumların toplumları sağlıklı bir yerlere götürmekten çok kargaşaya sürükleyeceğine inanmamak için bir neden yoktur. Bu da genç insanlara aydın olmanın ne kadar pahalı bir iş olduğunu, bazen bütün bir ömrü gözden çıkarmayı gerektirebilecek kadar çetin bir iş olduğunu düşündürür. Böyle bir düşünce korkunçtur ve insana herkesin kolay kolay kaldırabileceği duygular esinlemeyebilir. Bizim toplumumuz kalıp sözlerle konuşan yarı aydınlarıyla son derece mutlu görünmektedir.

Bu durumda aydından yarı aydınlar anlaşıldığına göre aydın sorumluluğu sözü her zaman havada kalmaya mahkumdur, çünkü yarı aydınlar hiçbir zaman gerçek anlamda sorumlu kimseler değillerdir. Meslekleriyle ilgili sorumluluklarını yerine getirebilirler, bu arada aile sorumluklarını yerine getirebilirler, ama bütün bir toplumdan ya da bütün bir insanlıktan sorumlu olmak gibi bir öngörüleri, güçleri ve çabaları yoktur. Kaldı ki bu insanlar çok zaman bir teknisyen olarak da iyi yetişmiş olmadıkları için sık sık ve bazen bilerek bazen bilmeyerek mesleki sorumluluklarının dışına çıkmak durumunda kalırlar. Çıkar hesapları da onları bile isteye sorumluluklarının dışına çıkarabilir. Ne olursa olsun dünyamız yarı aydınların ele geçirdiği bir dünya oldu. Dünyamızın daha iyi yerlere doğru yol alması bu yüzden çok güç olacak.

7- Feminizm özellikle üniversite çevresinde bayanlarda belirgin bir yaygınlık kazandı. Feminizm hakkındaki görüşleriniz nelerdir?

Herkes feminizm diyor, ben biraz da dil kaygısıyla kadıncılık diyeceğim. Gerçekten kadıncılık üniversite çevrelerinde, yalnız kadınlar arasında değil erkekler arasında da büyük bir yaygınlık kazandı. Bilim, sanat ve felsefe üretmesi gereken üniversitelerimiz bol bol kadıncılık üretiyor. Bu yol iş yapar gibi görünüp hiçbir şey yapmamak için güzel bir yoldur. En cahil adam bile toplumdaki bir takım sorunların öncelikle iktisadi kökenli, buna bağlı olarak da kültür düzeyiyle ilgili olduğunu bilir. Bunun en basit açıklaması şudur: insanlar

belli bir iktisadi yaşam düzeyi tutturdukları ve buna göre alışkılarında ve göreneklerinde değişimler yaşadıkları zaman kadının ezilmesi gibi sorunlar elbette büyük ölçüde ortadan kalkacaktır. Her şeyden önce iktisadi özgürlüğünü elde edememiş ve erkeğe bu anlamda ve dolayısıyla her anlamda bağımlı kalmış bir kadının kadın olarak ya da bir insan bireyi olarak özgür yaşaması olası değildir. Kaldı ki özgürlük sorunu öncelikle bir bilinç sorunu ortaya koyar. Bulaşığını yıkarım, ona çocuk doğururum, yakınlarına bakarım bilinçsizliğiyle bir erkeğe bağlanan kadın ne olursa olsun sıkıntılı bir yaşam sürecektir yani ezilecektir. Onu kadıncılar da kurtaramazlar.

Erkeği kadına ya da kadını erkeğe karşı kuru kuruya savunmak gibi bir çaba değil, yaşam düzeyini olabildiğince yükseltmek, insanların daha nitelikli yaşamasını sağlamak gibi bir çaba bana daha anlamlı görünüyor. Bunu yapmıyorlar, bunu ciddi biçimde yapmaya kalkarlarsa kurulu düzenle takışabilirler, başları belaya girebilir. Gidip dünyadan habersiz bir zavallı kadını bir bıçkının elinden koparmaya çalışıyorlar ki böyle bir çabanın kadına iyilikler getireceğini sanmak tam anlamında aldanmak olur. Benim anlamadığım bir şey de bir takım kadınların kadıncılık örtüsü altında erkek düşmanlığı yapmaya kalkmaları. Neredeyse dünyayı erkekler dünyası ve kadınlar dünyası diye ikiye bölecekler. Ayrıca, şunu göremezsek gülünç oluruz: kadın hep ezilmişlik izlenimi verirken bir yandan da kurnazlığıyla erkeği pek güzel parmağında oynatabiliyor. Dayak yiyor ama bildiğini yapıyor. Sonra, ben ne kadınlar bilirim ki onların erkeklerine ya da kocalarına doğa kolaylık versin, erkeğe yaşamı dar eden

kadınların varlığı karşısında biz de bir erkekçilik akımı mı başlatalım? Cahillik erkek kadın ilişkisini kaba güç uygulamaya kadar götürüyor. Burada hırpalanan elbette daha çok kadın oluyor. Doğa kadınla erkeğe eşit fizik güç verseydi seyredeydik o zaman gümbürtüyü. Bir taraf ister istemez siniyor da iş biraz daha kolay oluyor. Bu da işin şakası.

Kadıncılık bana sorarsanız bugünkü özgürlükçülüğün bir yalanıdır. Belki de insanların dikkatini iktisadi ve toplumsal sorunlardan boş alanlara yönlendirmek için bulunmuş güzel bir oyundur. Kadın özgürlüğünü elde etmek için bütün varlığını ortaya koydu da ilgisiz mi kaldık? Toplumun her sınıfından genç kızların iyi koca bulmak için hiç çekinmeden sergiledikleri girişimler çamura saplanınca, o iyi kocanın bir kopuk, bir dangalak, bir salak olduğu ortaya çıkınca, hani benim o güzelim düşlerim çığlıkları arasında birileri hemen ortaya atılıyor, bu birileri hak öne sürme yarışına giriyorlar ve koca bulma işinde tongaya basmış olan kadının haklarını korumaya kalkıyorlar. Geçenlerde televizyonda kadın programlarından birinde gördüm de gülmekten kendimi alamadım. Programcı ya da sunucu soruyor: *"Kızım adamla evlenmeye bir günde karar verdim diyorsun, böyle şey olur mu?"* Kadın hiç sıkılmadan yanıtlıyor: *"Ne bileyim, devletten maaşı var dedilerdi bana."* Şimdi bizler gidelim, ateşli kadıncılar olarak bu kadının haklarını koruyalım.

8- Terör ülkemizde yeniden güçleniyor. Terör hakkında ve Türkiye'nin terör karşısındaki tutumuyla ilgili olarak neler söylemek istersiniz?

Terör hemen hemen bütün dünyanın sorunu oldu. Buna savaşanların alan daraltması da diyebiliriz. Şimdi insanlar ve elbette bu arada devletler büyük savaşı kolay kolay göze alamıyorlar. Göze alanlar da başlarını ölçüsüz bir belaya sokmuş oluyorlar. Terörü yalnızca topluluklar değil devletler de yönetiyor. Terör daha ucuz ve daha etkili. Özellikle büyük güçlere karşı savaşmaktan çok daha kolay. Vurup kaçıyor, bu arada önüne geleni, kadınları, çocukları, yaşlıları ezip götürüyor. Yaşamın akışını değiştirmekte bir işe yarıyor mu? İşte bu tartışılır. Önemli olan, toplumların teröre neden olan koşulları ortadan kaldırmaları. Toplumların teröre neden olan koşulları ortadan kaldırması doğrudan doğruya eğitim sorunlarının kökten çözümüne bağlıdır. İnsanlar dünyanın her yerinde çok kötü eğitiliyorlar, ayrıca kendilerini eğitmekte de isteksizler. Kafalarda kaba inanç kalıpları var. Kimileri büyük bir boşluğu yaşıyor, kimileri de dünyayı kendilerine uydurmak için öldürmeyi seçiyor. Toplumlar arasındaki ve sınıflar arasındaki uçurumlar kalkmadıkça, her anlamda sömürünün sonu gelmedikçe terörün biteceği yok.

Dünyanın iyileştirilmesi sorunu bilinç düzeyi çok yüksek olmayan siyaset adamlarının umurunda değil. Onlar toplumların kısa vadeli yararlarını kendi çıkarlarıyla uyuşturarak günü kurtarmaya bakıyorlar. Sermayeci düzen paranın dışında bir değer tanımadığı sürece dünyanın iyileştirilmesi sorunu yalnızca aydınların bilincini süsleyen hoş bir tasarım olarak kalacak. Ayrıca büyük devletler haklı savaşlar biçiminde gösterdikleri haksız girişimleri yani örgütlü terörü elden bırakmadıkça terör her zaman kendine haklı bir

zemin bulduğuna inanacaktır. Buna göre terör zaman zaman kendini savunmanın zorunlu bir biçimi oluyor. Bundan sonra öyle görünüyor ki bir dünya savaşı olmayacak, bir yanda on devlet öbür yanda sekiz devlet birbirleriyle kapışmayı göze alamayacaklar. Kısacası evrensel sömürü biterse terör de biter. Yoksa dünyanın terörden çok çekeceği var.

9- Sizin de bildiğiniz üzere bir süre Hegel çalıştım ve Hegel çevirileri beni yıldırdı. Siz de birçok çeviri yaptınız, bu konuda deneyimlisiniz. Özellikle felsefe kitapları için bazı kavramların Türkçe karşılığı olmadığı söyleniyor, siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?

Hegel'i anladığını sanmak büyük bir yanılgıya düşmek olur. Bence Hegel de kendini anlamamıştı. Anlaşılmayacak kadar yüksek düşünce mi vardır! Demek ki anlatamamak diye bir şey var. Hegel devletin resmi filozofu olduğu halde sanki devletten çekiniyormuş gibi bir yığın anlaşılmaz şey yazdı. İnsanlar da onu anlamak için, sanki çok önemliymiş gibi, kendilerini hırpalıyorlar. Alman düşüncesinin iyileşmez hastalığıdır çetrefillik. Yalnız Hegel değil, öbürleri de insana kök söktürürler. Bu anlaşılmaz metinlerin çevirileri elbette asıllarından daha anlaşılır olmayacaktı. Özellikle Hegel'in metinlerini çevirenler felsefenin terimlerine çok yakın değilseler anlaşılmazlığın boyutları da büyüyecektir. Ben yazarken de çevirirken de hiçbir zaman dil yetersizliği yaşamadım. Bizim dilimiz son derece gelişmiş bir dildir. Yıllardır felsefe yazıyor felsefe konuşuyoruz, düşündüklerimizi anlatmakta eksik kalmış değiliz. Birileri öteden beri dilimizle

ilgili fetvalar verirler kendilerine göre. Sanırsınız ki bu adamlar dili alabildiğine yetkin kullanan kimselerdir. Tersine, kafası yetmeyen dili yetersiz buluyor. Düşünceyle içli dışlı olmayan, dille büyük bir yakınlığı bulunmayan kimseler yetersizliklerini dilin üzerine yıkıp çıkıyorlar akılları sıra. Felsefede kalem oynatan birçok kişinin ne yazdığını kolay kolay anlayamıyoruz, bu dilin yetersizliğini mi yoksa yazanın yetersizliğini mi gösteriyor?

10-Spinoza çevirinizde metnin tümü değil de belli bölümlerini çevirmiştiniz. Zaman zaman böyle çevirilere rastlıyoruz. Metinlerin tümü neden çevrilmiyor ve hangi ölçüte göre çevrilecek bölümleri belirliyorsunuz?

O metinleri *Felsefe dergisi*'ni çıkardığımız yıllarda çevirmiştik, dergiye koymak üzere. Filozofların temel kitaplarından önemli gördüğümüz metinleri çeviriyorduk. Siz bir kitabı değerlendirirken şurası daha ilginçtir ya da önemlidir diye bir belirlemede bulunmaz mısınız? İşte öyle. Dergicilikte yapılmalı bu. Biz de öyle yapıyorduk. Yıllar sonra bazı yayımcılar, bizden bazen izin alarak bazen izin almayarak bu metinleri kitaplara aldılar. Biz de ses etmedik. Elbette metinleri ya da daha doğrusu kitapları eksiltmeden çevirmek gerekir. Ancak dergicilikte bu kurala elbette uyamazsınız ya da uymanız gerekmez. Şu parçayı insanların şu sıra okuması iyi olur dediğiniz yerde o kural geçersiz kalır.

11- Fransız edebiyatı konusundaki birikiminizi biliyorum. Peki Türk edebiyatı hakkında ne düşünüyorsunuz?

Bizim XIX.yüzyıl sonlarından XX.yüzyıl ortalarına kadar güçlü bir edebiyatımız oldu. Bunun doğrudan doğruya Cumhuriyet'in en çok yarım yüzyıl kadar etkin olabilmiş ilkelerinden beslendiğini söyleyebiliriz. Yaşam dünya sermaye güçlerinin öngörüleri çerçevesinde dönüşümlere uğrayınca kurulu düzen bu edebiyat denen etkinliğin kendi açısından pek de yarayışlı bir iş olmadığını gördü ve bir yandan baskıyla bir yandan yönlendirmelerle akışın yönünü değiştirmeye yöneldi. Bu girişimin ilk meyvesi halksever bir anlayışla geliştirilmiş olan derinliksiz köy edebiyatıdır. Dünyadan pek de haberli olmayan yeni kentlilerimiz bu edebiyatın kendilerine davul zurna sesleriyle, halı ve çorap süsleriyle, tahta kaşıklarla sunulmasından çok "mütehassis" oldular. Böyle yalın ya da yalınkat bir edebiyatın azçok okuma beğenisi olan insanlarca uzun süre benimsenmesi düşünülemezdi, onun yerine ya da yanına daha başka bir şey koymak gerekiyordu. Bu da köy edebiyatının bir benzeri olan yeni kent edebiyatı olmalıydı. Siyasal baskılar ve bilinç yetmezliği köy edebiyatının gelişimini nasıl sağladıysa bu yeni kent edebiyatının gelişimini de öyle sağladı.

Kötü bir gelişimdi bu, daha doğrusu kötü bir oluşumdu. Öncelikle bireysel çerçevede yaşama yukarıdan bakmak öngörüsüyle ortaya konuyordu. Köy edebiyatı ne kadar düzayaksa bu yeni kent edebiyatı o ölçüde kargaşıktı. Bu yeni edebiyatın bir yandan batı kaynaklarından beslendiği öte yandan gücünü büyük ölçüde bilgisizliklerden aldığı kesindi. Kurulu düzen tasarladığı bu gelişimin yaşama geçmesinden son derece mutlu oldu. Ancak bu tür koşullamaların

tümünde görülen, biraz geççe de olsa önünde sonunda görülen çöküntü şu sıra iyiden iyiye kendini göstermeye başladı: arzuhalci diliyle yazılmış ve edebiyattan başka her şeye benzeyen bir edebiyat ödül kurumunun da desteğiyle tam anlamında yaşamda saltanat kurdu. Eğitim koşullarının giderek bozulması bu geri kalmış edebiyata kendine çok uygun bir okur kitlesi kazandırmakta çok geç kalmadı. Genel görünüm bence budur. Şiir tam bir sefilliği yaşıyor, söz oyunlarını sanat sanan bir garip şiir yazıcısının elinde tam tamına aptallaşmış durumda. Roman okunmayacak kadar kötü. İçini dökmeyi öykü yazmak sanan birileri de o alanı ele geçirmiş bulunuyorlar. Bize hayır dua etmek düşüyor.

12- Toplumumuzun sorunlarına yönelik yanıtlarınızda özelleştirmeye vurgu yapıyorsunuz. Toplumumuzun güncel konularından biri olan özelleştirme hakkındaki düşüncelerinizi açıklayabilir misiniz?

Ben cumhuriyetin karma iktisat anlayışına bağlı biriyim. Evdeki tüm değerli şeyleri mahallenin paralısına satıp bir süre rahatlamak anlamına gelen özelleştirmeleri ahlakdışı bulurum. Bir kurumun devlet tekelinden çıkarılıp o kurumdaki emekçilere pay kağıtlarıyla verilmesini ve emekçilerce yönetilmesini anlarım ama devlet denetimi altında görünmekle birlikte hiçbir denetim altında olmayan tekellere satılmasını doğrusu anlayamam. Vaktiyle, gençliğin taze heyecanlarıyla öfkelendikçe kafamın içinde her şeyi devletleştirirdim. Şimdi karma iktisat düzeni çerçevesinde özelikle vergi sorunlarında devlet denetimini çok önemli buluyorum. Ancak görüyoruz

ki devlet sürekli olarak anlaşılmaz biçimlere giriyor ve kan kaybediyor. Devletin ağırlığı kalmadığı zaman yurttaşın ne gibi belalarla karşı karşıya gelebileceğini kestirmek zordur. Nitekim bugün bu belaların içinde yaşıyoruz. Bir kooperatif kuruluyor, insanlar yok yanlarından para yatırıyorlar ev sahibi olabilmek için, bir de bakıyorlar ki her daire beş altı kişiye satılmış. Bu durum devletin varlığı konusunda sizi kuşkuya düşürmez mi? Parası gasp edilen şoför gaspçıyı dövüyor, o sırada orada bulunan polis hiç işe karışmıyor, haydi davran dediklerinde benim mesaim bitti deyip uzaklaşıyor. Devletin varlığını duyuramadığı yerde insanlar kendi işlerini kendileri görmek zorunda kalırlar. Özelleştirme yalnızca üreteni pay sahibi yapma anlamında doğru bir iş olabilir. Hele çok verimli çalışan kuruluşları birilerine para karşılığı peşkeş çekmek düz ahlaksızlıktır.

Özelleştirme yapıyoruz diye iktisadi yaşam koşullarını para babasının insafına bırakmak halkın alabildiğine ezilmesine göz yummak anlamına gelmez mi? Halk insanları *her zaman daha az emek daha çok kazanç* ilkesine göre davranan kuruluşların ve kişilerin elinde hırpalanıyorlar. Yaşamını insanca sürdürebilmek için hiçbir olanağı bulunmayan insanlar ahlak yolundan sapmak zorunda kalıyorlar ve bütün bir toplum için tehlike oluşturuyorlar. Özellikle yönetim düzeni ussal bir temele oturmadığı için denetim aygıtının yeterli olmadığı azgelişmiş ülkelerde iktisadi yaşamda devlet payının belli bir oranda ya da ağırlıkta sürdürülmesi zorunludur. En azından kamu yararına işleyen üretim kaynaklarının elden çıkarılmaması gerekir. Yalnız

özel sermaye geçerli olacaktır anlayışıyla yerli ya da yabancı birilerine geniş kazanç kanalları açmak ve halkı sefalete mahkum etmek artık yazık ki bir alışkanlık oldu. Kolay kolay bunun dışına çıkılabileceğini düşünmek aşırı iyimserlik olur. Bu arada zaten halk da ezilmeye alıştı gibi bir görüş de ortaya atılabilir. Bu görüşe yanlış diyebilir miyiz? Sanırım halkın bu kötü alışkanlığını bırakacağı günleri beklemek gerekiyor.

13- Estetik günlük kullanımda yer edinmiş bir kavram, fakat günlük kullanım içeriğiyle sizin kullandığınız estetik kavramının içeriği aynı değil. Hatta diyebilirim ki üniversitelerimizde bile estetik bir gereksinim olarak görülmüyor. Estetik nedir ve toplumumuzun estetik karşısındaki tutumunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Bu toplumda estetik burun kaldırmayla, göğüs küçültmeyle, dudak kalınlaştırmayla ilgili bir uzmanlık alanıdır. Birkaç yıl önce üniversitelerimizden birinde bir sempozyum yapılmıştı. Bu sempozyum sanat öğretimi yapan yüksek öğretim kurumlarının biri dışında hiçbirinde estetik okutulmadığını ortaya koydu. O biri de Mimar Sinan Üniversitesi'ydi, orada ben ve arkadaşım Sabahat hanım, benim *Estetik* kitabıma dayanarak estetik okutuyorduk. Biz okutuyorduk, birileri de burnumuzdan getiriyordu. Estetik anlatmak neredeyse komünizm propagandası yapmakla aynı anlama geliyordu. Bazı öğrencileri ya da bazı "sivilleri" kışkırtıp üzerimize salıyorlardı. Sorun sanıyorum bu kurumlarda sanat öğreten kişilerin estetikle bir ilgisi olmamasından kaynaklanıyordu. Dersi koyan da onlardı, bizi eski köye yeni

adet getirenler olarak görenler de onlardı. Hatta birinde bir müzik kitabı yazmış olan bir hanımın kitabını ders kitabı olarak okutmak önerisiyle karşılaştım. Sonunda biz Mimar Sinan Üniversitesi'nden ayrıldık, demek ki bizi bekliyormuş, biz ayrıldıktan az sonra bu üniversite "sanat üniversitesi" oldu. Estetik derslerini de her konuda çok yetenekli bir mimar arkadaşa verdiler. O da derslerinde benim kitabımdan yararlanıyordu sanıyorum, öyle diyordu. Sonra neler oldu, bilmiyorum.

Bize İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde sevgili hocamız İsmail Tunalı bey estetik okutmuştu. Uzun ömürlü olsun, İsmail bey bize daha çok Platon ve Aristoteles estetiklerini anlatırdı, bir tür sanat felsefesi yapardı. Montréal Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde okurken yeni estetikle tanışabildim. Orada estetik hocamız şair *M.Jacques Brault*'ydu. *M.Brault* derste notlarından yararlanmaz, konudan konuya atlayarak daha çok estetik sohbetleri yapardı. *Bayer*'in, biraz da *Dufrenne*'in estetiğini temel alırdı. Yurda döndükten sonra estetikle hiç ilgilenmedim. Sonra da istemeyerek bu estetik işine bulaştım. Ben bu estetik işine istemeden bulaştım. Mimar Sinan Üniversitesi'nin Devlet Konservatuarı'nda dersler verirken bir de estetik dersini yüklenmem istendi. Ben olmaz dedim, o benim için yepyeni bir alandı, onca iş arasında yeni bir alana uyarlanamazdım. Üstelik her konuda çok derin bilgileri olan hanım arkadaşlardan biri o dersi vermeyi çok istiyordu. Olmaz dediler. Ben de o durumda Platon ve Aristoteles estetiklerini anlatmaya başladım. Ancak öğrenciler anlattıklarımla hiç ilgilenmiyorlardı. O zaman

anladım ki kolları sıvamak gerekir. Kolları sıvayıp çağdaş estetiğin sorunlarına girdim. Öğrenciler anlattıklarımla çok ilgilendiler. Girdim ama başıma da belayı almış oldum. Bazen bazı öğrencilerimiz biz de estetikçi olmak istiyoruz, bunun için ne yapmamız gerekiyor diye sorarlar bana. Ne diyebilirim ki! Kendi kendinize çalışacaksınız. Bu toplum estetiğe sırtını dönmüş durumda.

Estetiği güzelin bilimi ya da bilgisi diye tanımlıyoruz. Buradaki güzel doğrudan doğruya sanattaki güzeldir. Yeniçağ'ın başlarına hatta XIX.yüzyılın başlarına kadar estetik sanat üzerine ülkücü bir araştırma niteliği taşıyordu. Platon estetiğine dayanan eski bakış açısı güzeli güzel yapan aşkın bir Güzel'in varlığına inanıyor, onu araştırıyordu. Uzun yüzyıllar boyu estetikle ilgilenenler o mutlak Güzel'in, Güzel İdeası'nın ne olup ne olmadığının peşine düştü. XVIII.yüzyıl sonlarında alman yazarları yeni estetiğin temellerini attılar. *Baumgarten* estetiğin bir bilim olduğunu bildirirken *Lessing* yeni estetiğin iki temel kavramını, "zaman" ve "uzam" kavramlarını bize armağan etti. Artık estetikte ilgiler o mutlak Güzel'e değil, güzelin kendisine, somut güzele yöneliyordu yani sanattaki güzele yöneliyordu. Bu yüzden estetik felsefenin bir alanı olmaktan, sanat felsefesi, sanat üzerine yapılan felsefe olmaktan çıktı, bir tür laboratuar estetiği kimliği kazandı. Bundan böyle estetikçiler doğrudan doğruya felsefenin yöntemleriyle ilgilenmiyorlar, kendi konularını ve yöntemlerini belirlemeye yöneliyorlar.

14- XXI.yüzyıl sorunları toplumumuzda bir "ulusalcılık" zemini oluşturdu. Farklı öğretilere eğilimli insanlar, farklı toplumsal sınıflardan oluşan insanlar ulusalcılık zemininde ve "Kuvayi Milliye" ruhu adı altında bir araya geliyorlar. Kemalizm yeniden tartışılıyor. Acaba XXI.yüzyıl koşullarında toplumumuzun sorunlarını Kemalizm çözebilir mi?

Ulusçuluk ya da ulusalcılık denen inanışın azı iyidir, çoğunun tehlikeli olduğunu insanlık çok acı örnekleriyle gördü ve yaşadı. Kendilerini bu yola adayanlar arasında dışarıya sıkı sıkıya bağlı olanlar da vardı. Ulusçuluk ya da ulusalcılık ulusunun kültür değerlerini tanımak, onlardan aldığı güçle yeni değerler yaratmaya yönelmek ve onların ışığında dünya değerlerini anlamak anlamına geldiği zaman iyidir, başımızla birliktedir, ama *benim ulusun dünyanın en büyük, en değerli, en güçlü ulusudur* bağnazlığına açıldığı ve insanlık düşmanlığına dönüştüğü zaman kötüdür. Kendine ulusçu diyenlerin genelde kültür değerleriyle bir ilgisi yoktur, onlar yalnız uluslarının kökeniyle ilgili düşsel düzeyde yalan yanlış birkaç bilgi ezberleyip onunla ortalığa dökülen insanlar oldular. Ulusumun büyük bir ulus olduğunu biliyorum ama onu büyük kılan yaratıcı dehaları tanımıyorum. Böyle dediğinde gülerler adama. Ulusalcılık öğretisel yapısı pek belirgin olmayan ve çok zaman duygusal yönelimlerle sınırlanan bir bakış biçimidir, genellikle birbiriyle uyuşmayan toplumsal ve iktisadi bakış açılarını içererek çokyapılı ve kaygan bir görünüm ortaya koyar. Bir başka deyişle, bir takım kalıpları bir arada ezberlemedilerse, bir ulusçunun görüşü öbür ulusçunun görüşüne uymaz. Ulusalcılara teker

teker nasıl bir toplum istediklerini ve bu amaç için ne gibi öngörüleri olduğunu sorun, herbiri birbirine hiç uymayan ve çoğu kaba duygusallıktan öteye geçmeyen değişik çözüm yolları göstereceklerdir.

Kemalizm gerçekçi bir çerçevede bir ilerleme ve aydınlanma ülküsüdür. Ama bugünün koşullarında bu ülkü her şeyden önce bir cumhuriyet inancı olarak bize ilkelerini benimsetmiş olsa da yeni toplumsal dönüşümler için gerekli gücü kendinde taşımıyor. Dünün sorunları bugünün sorunlarına uymaz, buna göre dünün amaçları da bugünün amaçlarına uymaz. Amaçları sağlıklı bir biçimde bütün ayrıntılarıyla tartışmak gerekiyor. Kimse XXI.yüzyılın ilk yarısındaki sorunları XX.yüzyılın ilk yarısındaki formüllerle çözebilecek güçte değildir. Yeni çözüm yolları aramak gerekir. Yeni çözüm yolları ararken elbette Kemalizm'den geriye düşmek olmaz, ama ondan ileriye geçmek bir zorunluluktur. *"Bütün çözüm yollarını Marx çoktan ortaya koydu, bize şimdi yalnızca onları uygulamak düşer"* diyen adam nasıl aptalsa Kemalizm'i her kapıyı açacak ya da her sorunu çözecek bir maymuncuk gibi gören adam da o ölçüde aptaldır. Bugün ne Fransa sorunlarını *De Gaulle'ün* ilkeleriyle ne İngiltere sorunlarını *Chruchill*'in ilkeleriyle çözebilir.

15- Öz ve biçim arasında ne gibi ilişki vardır? Mevlana'dan bu yana öz ve biçim üzerine birçok özlü deyiş, birçok yorum yapılmıştır. Türban konusu bu tartışmayı alevlendiriyor. Sizin bu konudaki yorumunuz nedir?

Biçim anlamın yerleştiği kalıptır. Her içeriğin bir biçimi vardır. Salt içerik yani biçimlenmemiş bir içerik var mıdır? Biçime kavuşmamış içerik oluşmamış bir fikirden, ham bir fikirden başka bir şey değildir. Hiçbir şey biçimine kavuşmadan varlık koşulunu elde edemez. Varolmak biçimlenmiş olmaktır. Demek ki biçim içerikten ötürü vardır ama içerik biçime göre kurulmuş değildir. Bir belirlenen ve belirleyen ilişkisi içinde biçimi belirleyen olarak, içeriği de belirlenen olarak gösterebiliriz. Davranışlarımız de biçim olarak ele alınabilir. Davranışlarımız kişiliğimizin yani içeriklerimizin yansıdığı biçimlerdir. Biçim estetiğin temel kavramlarındandır. Ben Felsefe Sözlüğü'mde biçimi şöyle tanıtlamıştım: *"Biçim (..) bir yapıtta tüm gereci ya da içeriği kucaklayan, bütünlüğe kavuşturan, ona üst düzeyde anlaşılırlık kazandıran, onu özgül özelliklerle donatan, böylece onun sanat değerini sağlayan yapı özelliklerinin tümünü karşılar."* Biçim bizi anlama ulaştırır. Buna göre davranışlar da kişiliğe götürür. İnsanları tanımak için davranışları gözlemleriz. İnsanlar maskelidir, kendilerini ele vermemek için değişik oyunlar oynarlar, biz de bu oyunlardan giderek kişilik yapısını çözümleriz. Uydurma alçakgönüllülüklerin, yapay sevecenliklerin, boş duygusallıkların altındaki insan özeliklerini görmek o kadar da güç değildir.

16-Siyasallaşmış İslam hakkında ne düşünüyorsunuz?

İnancın siyasetle doğrudan bir ilgisi olabileceğini düşünemiyorum. Kilise kavrayışı bile bana ters geliyor. İslam dininin en güzel yanı kiliseyi ve ruhban sınıfını ortadan

kaldırmış daha doğrusu benimsememiş olmasıdır. Bireyle Tanrı arasına kimsenin girmesi gerekmiyor. Ancak bu inanç çerçevesinde bu ülkede kimilerinin kilise düzenine benzer bir düzeni özlediğini görüyoruz. Tarihten bu yana dinler çok çabuk siyasallaşabilmişlerdir, iktisadi sorunlar dinsel sorunlara bürünerek kendilerini güçlü kılabilmişlerdir. Yeniçağ'ın başlarındaki din savaşlarını düşünelim. Örneğin o olaylar içinde Fransa'da yoksullar ve taşralılar Protestan kesimini, burjuvalar ya da büyük kent insanları Katolikler kesimini temsil ediyorlardı. Bugün dünyada bir sömüren sömürülen karşıtlığı oluşmuş, bir anlamda dünya zenginler ve yoksullar diye ikiye ayrılmıştır. Bu birilerinin sandığı ve dillendirdiği gibi bir uygarlıklar savaşı değildir. Uygarlıklar savaşı sözü saçmadır. Uygarlıklar savaşmazlar, savaşanlar toplumlardır. Yoksullar kesimi özellikle Müslümanlardan, zenginler kesimi de Hıristiyanlardan ve Yahudilerden kurulmuştur. Burada dinselliğin altındaki iktisadi ve toplumsal nedenleri görebilmemiz gerekir.

3.Bölüm

İNSAN VE GELECEK ÜZERİNE

1- Bilinç eğitimine çok önem veriyorsunuz. Şüphesiz bu duyarlılığınızda çok haklısınız. Peki, ne tür bir eğitim bilinci bulanıklıktan, karışıklıktan, çürümekten kurtarabilir?

Çocuklara küçük yaştan başlayarak içine hiç yalan karıştırılmamış doğru bilgiler vermek, bir de gerekli bilgilerin dışında bilgi vermemek gerekir. Bunun bilincinde olan ailelerin sayısı elbette çok azdır. Çocuk önce ailede yaralanıyor, ailede bozuluyor. *"Nihat amcan ararsa babam evde yok de"*lerle başlayan bir eğitim anlayışı bu. Aileden bozulmuş çıkan birey topluma bozulmuş katılıyor. Onu bir de okul bozuyor bir güzel. *"Al bunlar bilgi, bunları kafana iyi kazı"* anlayışıyla eğitim olur mu? İyi bir eğitim için çocuğu erkenden insanın bilgisiyle tanıştırmak gerekir. Bir başka deyişle genç kafaların erkenden tarihsel bilgi içine yerleşmelerini sağlamak gerekir.

Her bilgi genç insanlara insanlığın nereden gelip nereye doğru gittiğinin bilinci içinde verilmelidir. Bunun için genç zihinleri, her yaşa göre ve hatta olabildiği kadar her bireye göre bir eğitim düzeni uygulayarak, insanlığın aşamalarının bilincine vardıran bir bilgi birikimiyle donatmak gerekir. Nereden geliyoruz ve nereye gidiyoruz sorusunu kendi kendine sormayan bireyden korkmak gerekir. Bu eğitimi verirken aşırı ulusalcı kaygılara düşmemek önemlidir. Öyle bir eğitim düzeni kurmalıyız ki orada insan kendini yalnızca bir ulusun değil aynı zamanda insanlığın bir parçası, doğal bir üyesi olarak görebilsin. En büyük sorun iyi eğitimci yetiştirebilme sorunudur. Eğitimin her düzeyinde *daha çok okul ve daha çok eğitimci* tasarıları geliştirmeden bugünkü dünyanın ölçüleri içinde en iyi eğitimcileri yetiştirebilmeliyiz. Demek ki eğitimde tarih öğretimini temele koymak, her yaşın kaldırabileceği ölçülerde *bilginin tarihini* özümletme tasarıları geliştirmek başlıca çabamız olmalıdır.

Bunun için daha küçük yaşlardan başlayarak kavram araştırmasına önem vermek, yaşamın temel kavramlarını, örneğin tarihin ne olduğunu, Eskiçağ'ın ne olduğunu, Ortaçağ'ın ne olduğunu, Yeniçağ'ın hangi koşullarda ortaya çıktığını, felsefenin ne anlama geldiğini, bilimin hangi koşullarda geliştiğini, sanatın neyi karşıladığını, cumhuriyetin neyi amaçladığını, demokrasinin nasıl bir kavrayış biçimi olduğunu genç insanların görmesini sağlamak başlıca amacımız olmalıdır. Her meslek için öncelikle bireyi insan olarak, insanlığının bilincine üst düzeyde ulaşmış bir kişilikli varlık olarak eğitmek, onu öncelikle bir teknisyen olarak

değil, öncelikle bir insan olarak yaşama hazırlamak doğru olur. Bir birey önce insan sonra kemancı olmalıdır. İnsanı yani kendini tanımayan bir kemancı boş bir kafadan başka bir şey değildir. Yani gençleri öncelikle insan olmanın bilgisiyle donatmak gerekir. Bu da elbet hem büyük çaba isteyen hem de çok masraflı bir iştir. Bunun için her şeyden önce eğitimi bir ticaret alanı, birçok *çok paralar kazanma* ortamı olmaktan çıkarmak zorunluluğu vardır. Eğitimde bir koyup beş almak değil, beş koyup bir bile almamak ilkesini benimsemedikçe bir yerlere varılamaz. Eğitim bir cahil ya da yarı cahil yetiştirme düzeneği olarak iş gördüğü sürece, eğitimden birileri çok çok paralar kazanabildiği sürece eğiticilik bir yalandan başka bir şey olmayacaktır.

Eğitimden bir para kazanma alanı yaratma tutumunu anlamak gerçek aydın insanlar açısından elbette kolay değildir. Tarımdan para kazanılır, hayvancılıktan para kazanılır, sanayiden para kazanılır, turizmden para kazanılır, gazetecilikten para kazanılır, daha pek çok şeyden para kazanılır ama eğitim bir para kazanma alanı değildir. Eğitim bir para kazanma alanı olduğu zaman yapılmakta olan tüm eğitim planlamaları yasak savmadan başka bir anlama gelmeyecektir. Önce eğitimi içinden çıkılmaz bir duruma getireceksin, onu olabildiğince verimsiz kılacaksın, sonra onu kurtarmak adına eğitim ticarethaneleri kuracaksın, bunu bilinçli yani ahlaklı bir insanın kavrayabilmesi olası değildir. İyi bir eğitim öncelikle iyi niyetli ve özverili bir eğitim olacaktır. Ne yazık ki bu toplumun her bakımdan insan olarak güvenmemiz gereken iyi okumuşları ya da iyi yetişmişleri bile

eğitimi bir para kazanma düzeneği olarak görmekten tedirgin olmuyorlar, ayrıca kendileri de bu para kazanma düzeneği içinde yer almayı gönüllerine yedirebiliyorlar. Daha somut konuşmak gerekirse, dershane, özel okul, özel üniversite gibi dizgeleri ortadan kaldırmadan sağlam bir eğitim düzenine geçme olasılığımız yoktur.

2- İnsanlığın geleceğini nasıl görüyorsunuz? Dinsel açıdan kıyamet söylentileri çoğalmaya başladı. Siyasi açıdan, yeni bir dünya düzeninden söz ediliyor. Küreselleşme kavramı günlük dile indi. Bölgesel çatışmalar, büyük yıkımlar… Dünya nereye gidiyor sizce ve insanlık bu karışıklık içinde, insana yaraşır bir çözüm üretebilir mi?

Dünya hep kargaşık görünümler ortaya koyarak ilerliyor. Her zaman böyle oldu. Kıyamet koptu kopacak, ama bir türlü kopmuyor. Kıyamet bizim ahlak sorunlarımızın sonucu olarak kopacak olsaydı şimdiye elli kere kopmuş olurdu. Dünya her zaman yenidir, her zaman yeniden dağılıp yeniden kuruluyor. Kanla, şiddetle, sömürüyle, bunların getirdiği çılgınlıklarla değişiyor dünyamız durmadan. Başlangıçta da böyleydi bu, bugün de böyle. Yakın bir geleceği düşünerek söyleyelim, belki ilerde de böyle olacak. İnsanın daha da insanlaşması için düşünenlerin gösterdiği çabalar yazık ki öteden beri yetersiz kalıyor. Düşüncenin olduğu her yerde umut vardır. Bize düşen, felsefenin tasarladığı yetkin insanı yaşamda etkin kılabilmek için elimizden geleni yapmak olabilir. Bencilliklerinden arınmış insanı, hırslarını yenebilmiş insanı, kendini insana adayabilen insanı oluşturabilmek için bütün gücümüzü

kullanmalıyız. Yarım bilinçle yaşama katılan insanların etkin olduğu bir dünyada bütün bu olup bitenlere hiç şaşmamak gerekir. Gene de tarihe baktığımızda insanın ya da insanlığın büyük bir gelişim içinde olduğu görülüyor. Genel görünüm dünyanın iyiye doğru evrim geçirmekte olduğudur.

Dünyada birdenbire büyük dönüşümler olmaz. Dünya her zaman bozula düzele ilerledi. Kirleniyor, sonra arınıyor, arınırken gene kirleniyor ve böylece daha arınık olma koşullarına doğru ilerliyor. İnsan olmak sabırlı olmayı gerektirir. Çok zaman acele devrim düşleri görüyoruz. Bir takım insanlar kendilerine özel olarak devrimci sıfatını yakıştırıyorlar. Devrimler de evrimlerin birikimiyle ortaya çıkan patlamalardır. Dünyanın bilinçli, yürekli, ahlaklı insana gereksinimi var. Ne yaptığını ve niçin yaptığını bilen insana gereksinimi var. Ancak kitlelerin durumunu görüyoruz. Kitleler derken sınıf ayrımı yapmadan söylüyorum. Her sınıftan insan yetersiz bilinç koşullarında yaşamayı seçmiş görünüyor. Ama dünyada öngörülü, sağduyulu, iyi yetişmiş insanlar da var. Önyargılardan, saplantılardan, boş görüşlerden, temelsiz düşlerden, hırslardan sıyrılabildiğimiz ölçüde yaşamı güzelleştireceğiz. En iyi sonuçları görmeden ölmeyelim duygusunu en başta gözden çıkararak elimizden geleni yapacağız. Dünyamız dünkü durumundan çok daha kötü bir durumda mı? Sanmıyorum. Öyle bile olsa direnci elden bırakmamak gerekir. İnsanlık kendine yaraşır bir amaca doğru ilerliyor sanki. Bu ilerleyişe bizim de bilinçle ve istemle katılmamız gerekir. Ancak gelecek için çok belirgin bir model düşünmenin kolay olmadığına inanıyorum.

3- XXI.yüzyılda yeni siyasi duruşlar belirmeye başladı. Güney Amerika'da başlayan siyasi oluşumlar giderek Afrika ve Asya ile ilişki içine girerek güç oluşturuyorlar. Yakın bir zamanda Kaddafi sömürgeci Avrupalıların her yıl belli bir miktar Afrika'ya yıllarca mallarını yağmalamaları karşısında tazminat ödemesi gerektiğini açıkladı. Günümüzün gelişimlerini göz önüne alırsak sömürgeciliğin geleceğine yönelik sizin görüşleriniz nelerdir?

Askeri imparatorluklardan sonra iktisadi imparatorluklar dönemi başladı. Silah gücüyle sömürmenin yerini ilişkiler yardımıyla sömürme dönemi aldı. Amerika Birleşik Devletleri hem askeri hem iktisadi imparatorluk olma şansını deniyor. Askeri imparatorlukları diriltme çabası ona çok pahalıya geliyor. Amerika Birleşik Devletleri'nin askeri imparatorlukları diriltme çabasının nereden kaynaklandığını ve kendisine ve dünyaya neye patladığını hep birlikte görüyoruz. İktisadi imparatorlukların tehlikeye girdiği yerde yaratılmış bir telaş bu. İlişkiyle sömüremediğimiz yerde eski yöntemlere dönmek ve zorla sömürü düzeni kurmak bir kaçınılmazlık oldu diye düşünüyor Amerika. Askeri yönelimler her anlamda pahalıdır, iktisadi bağlantılar her anlamda daha kolay ve daha kazançlıdır. Ama artık bu bağlantılar eskisi kadar kolay olmuyor. Yöneticilerin halkı kandırması zorlaştıkça, onurlu ve tutarlı siyaset adamları yaşamda etkin olmaya başladıkça iktisadi bağlantılar yoluyla sömürme yöntemi açmazlara giriyor.

Daha önce kolaydı. Bunun için sömürgeciler özellikle

azgelişmiş ülkelerde yöneticileri ya da siyasileri, bu arada aydınları satın alıyorlar, her yerde sömürü tezgahları kuruyorlardı. Bugün de büyük ölçüde geçerlidir bu yöntem. Geçerli de olsa eskiye göre daha kullanışsızdır. Neden mi? Bu sömürünün sonunu getirecek olan tek etken halkların uyanışı olabilirdi. Nitekim öyle oldu. İki büyük güç odağı, Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa uyanan halklarla ve onların daha dürüst yöneticileriyle çok uğraşmak zorunda kalıyor şimdi. Vur elinden ekmeğini al dönemi yavaş yavaş kapanıyor. Telaş da bu yüzden zaten. Bu arada değişik güç odakları oluşmaya başladı: Hindistan, Çin, İran, Arabistan vb. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla acelecilere bitti izlenimi veren Rusya başka bir güç odağı olarak görünüyor. Afrika, Güney Amerika ve Arabistan arasında sıkı bağlar kuruluyor. Rusya Çin'le ortak askeri tatbikat yapıyor. Rusya İran'ın arkasında duruyor. Özellikle Güney Amerika ülkeleri bu yeni dönüşümün öncüsü gibi görünüyorlar.

Sömürgeciler korku içinde, çünkü uluslararası sermaye güçlerinin günden güne artar görünen güçlerine karşın onlar devletler olarak her geçen gün kan kaybediyorlar. Dünya sermaye güçleri devletlerin gücünü kırdı ama bu güçlerin devletlere dayanmadan ayakta durabilmesi olası mı? Çatışkı bugün Ortadoğu'da ve Afganistan'da Batılıların da çabasıyla bir uygarlıklar ya da dinler savaşı gibi gösteriliyor. Bu doğrudan doğruya sömürgecinin gördüğü karabasanların bir yansımasıdır. Bazı ülkeler, bu arada özellikle Doğu Avrupa ülkeleri, Kuzey Avrupa ülkeleri ve Türkiye gibi ülkeler kendilerini Batı'nın bir parçası gibi görerek şimdilik olan

biteni izlemekle yetiniyorlar. Onlar bu oluşumlar karşısında belli bir tutum almazlarsa ve belli bir açıya yerleşmezlerse, Batı'nın olanaklarıyla yetinme düşleri kurmayı sürdürürlerse gelecekte çok sıkıntı çekerler. Çünkü onlar çok renkli düşlerini dağıtmamak için Batı Avrupa'nın ve Kuzey Amerika'nın gelecekteki durumunu görmek istemiyorlar. Düş dünyasında yaşamak bir süre için güzeldir, bir süre sonra insana ağır faturalar çıkarmaya başlar.

Bu yeni gelişim içinde dünün ve bugünün sömürülen ülkeleri yavaş yavaş ve sessizce kendi iktisadi ve siyasi özerkliklerini elde ederek kendi içlerinde daha adaletli bir yaşam düzenini özenle kurmaya yönelecekler. Bu yola çoktan girdiler. Yoksulluğun azaltılması, lüks tüketimin kaldırılması, adaletli bir vergi düzeninin getirilmesi, hizmetlerde gerçek anlamda bir toplumsallaşma, özellikle eğitim ve sağlık hizmetlerinin halk yararına yeniden düzenlenmesi yeni yönetimlerin başlıca amacı olacak. Bunu sosyalizmin kısa erimde yaşama geçmesi gibi düşünmek yanlış olur. Bu yeni yönetimlerin özellikle Güney Amerika'da son derece temkinli yani gerçekçi oldukları görülüyor. Küba ve Şili deneylerindeki belirgin yanlışlar bundan sonra belki de hiç yapılamayacak. Küba'da yapıldığı gibi iktidarı alır almaz kiraları yarıya indiren bir kararname çıkarmakla halkın sefaletini önlemek olası değil. Bu işin acelecilik kaldırmayacağını herkes çok iyi öğrendi. İnsanlar yaşama dört elle sarıldıkça ya da kendi yaşamlarına sahip çıktıkça çok şey değişecek. Bu süreç gelişmekte olan yoksul toplumların yoğun bilinçlenme sürecidir. Bu bilinçlenme sömürünün sonunu getirecektir.

4- Sanayi Devrimi sonrası koşullarda Marx "yabancılaşma" kavramını kullandı. XX.yüzyılda yabancılaşma sıkça gündeme geldi. Günümüzde yabancılaşmayla sanal dünya ilişkilendiriliyor. Yabancılaşma açısından sanal dünyayı değerlendirebilir misiniz?

Gönlümüze göre bir dünyada yaşamadığımız duygusuna kapıldığımızda yabancılıklar duyarız. Bizi bir yabancı ortama bıraktıklarında bizim için alışma koşulları gerçekten varsa ne iyi, yavaş yavaş ediniriz alışkanlıklarımızı, yoksa yabancılığı bir yazgı gibi yüklenmek zorunda kalırız. Kayseri'den Nevşehir'e giden yabancılık çeker. Bazen bize sevinçler getirecek gibi duran şeylerle yabancılığı yaşarız, yabancılık duygusuna nasıl düştüğümüzü bile sezemeden. Karşımızda sevgili diye artık dağınık saçlı, asık yüzlü, son derece aksi biri vardır. Ayaklarında yün çoraplarıyla, üstünde geceliğiyle, elinde sigarasıyla yakınıp duran biri. Kendimizi onun karşısında yabancı duyarız. Bize çekici görünen ama yabancılık duygusu yaşatan nesneler vardır. Sevinçle satın aldığımız otomobil bir süre sonra bütün yaşamımızı kaplar ve bize sıkıntı vermeye başlar. Çünkü bizi dünyadan koparmıştır. İç sıkıntısının kaynağı çok zaman yabancılıklarımızdır. Bugünün dünyasında yabancılaşmanın en büyük kaynağı insani anlamda kullanmayı beceremediğimiz bilgisayarlardır. Çocuk odasına kapanır, bilgisayarının başına geçer, gerçeklikte hiçbir karşılığı olmayan bir düş dünyasına bağlanır. Biz bundan bir bakıma mutlu oluruz, çünkü çocuğumuz gözümüzün önündedir, en azından arkadaş diye itle kopukla düşüp kalkmadığı için onun güvence altında olduğunu düşünürüz. O giderek şizofreni

belirtilerine benzer sıkıntılar yaşamaya başlar: artık dünyadan tad almamaktadır.

Yaşamla ve öncelikle de kendimizle barışık olma koşullarını yaratmak zorundayız. Bunu yapamadığımız zaman yabancılık başlar. İnsan bir amaç varlığıdır. İnsani amaçlar bizi yabancılıktan korur, boş amaçlar ya da amaçsızlıklar bizi yabancılığa iter. Boş amaçlar bizim dünyadan kaçmak için, korkaklıklarımızı dengelemek için koyduğumuz amaçlardır. Kolay yaşam formülleri her zaman tehlikelerle doludur. Her önümüze çıkan koşulda savaşmayı göze aldığımız zaman birçok güçlüklere uğrayacağımız kesindir. Ama buna karşılık edilgin bir yaşam, özellikle ödünlerle sürdürülen bir yaşam yabancılaşmanın kaynağıdır. Yüzyılımızın bir bilgisayar yüzyılı olduğu doğrudur ama bir bilgi yüzyılı olduğu kesinlikle doğru değildir. İnsan gerçek anlamda bilgiden hiç bu kadar uzaklaşmamıştı. Burada elbet bilgisayarları değil bizim ona bakış biçimimizi, onu değerlendirme ve kullanma biçimimizi yargılamamız gerekir. İnsanların kendilerinden ve birbirlerinden koptuğu bir dünya bir yabancılıklar dünyası olacaktır.

5- Ulusal sermaye ulus devleti doğurdu ve geliştirdi. Uluslararası sermaye de büyük bir dünya devleti oluşturacak deniliyor. Bu görüşe katılır mısınız?

Devletin başlıca özelliği yaptırım gücüdür. Uluslararası sermayenin gelişimi devletlerin gücünü kırdı. Ama onun herhangi bir yaptırım gücü yok. Bu yüzden devletlerin yaptırım

gücünden yararlanıyor. Buna göre devletler bu sınır tanımayan sermayenin güdümüne giriyorlar. Uluslararası sermaye güçleri toplumlarda küçük bir azınlığın yararına çalışırken kitlelerin her gün biraz daha yoksullaşması sonucunu getiriyor. Halklar tepedekiler için, tepedekiler de uluslararası sermaye için çalışıyorlar, bunun karşılığında doğal olarak kendileri ve yakınları için büyük yararlar sağlıyorlar. Mutlu azınlıkların yaşamı hemen her toplumda mutsuz kalabalıkların yaşamıyla tam anlamında bir karşıtlık oluşturuyor. Ama dünyada yeni oluşumlar var. Uyanan halklar yaşama ağılıklarını koymaya, alışılmış devlet yapısını zorlamaya başladılar. Üstelik bu karşı çıkışlarını uluslararası ilişkiler çerçevesinde örgütlemeye çalışıyorlar. Bu koşullarda ulusçu eğilimlerin değil de toplumcu çıkışların uluslararası sermaye güçlerini zorlamaya başladığını görüyoruz. Çok yakın bir gelecekte olmasa da belli bir zaman sonra halkların işbirliği daha büyük boyutlarda gelişecek. Bu bütünleşme dünya işçilerinin birleşmesi biçiminde olmasa da dünya halklarının birleşmesi biçiminde olacak.

6- Futbol günümüz dünyasında baskın bir olgu. Büyük kitleleri etkiliyor. Sizin futbolla ilginiz var mı? Yoksa bile futbol hakkında ne düşünüyorsunuz?

Kitleleri uyutmak onları eğitmekten daha kolaydır. Bu iş için futbolu kullanmak alışkanlık oldu. Futbol bu açıdan daha elverişli ve ucuzdur, daha yararlıdır. Futbola verilen aşırı önemin altında böyle bir kurnazlığın olduğu kesindir. Ayrıca yarım yamalak bilinçlerle yaşama katılmış genç insanların herhangi bir insanlık sorununu futbolun sorunlarından

daha iyi kavrayabileceğini düşünmek yanlış olur. Öte yandan böyle bir ilgi genç insanlara, özellikle yoksul kesimin genç insanlarına enerji boşaltma kolaylığı sağlıyor. İşin bir başka yüzü de futbolun kişilik sorunlarını gidermese de kalın bir örtüyle örtmesi. Futbolda insan ortaya koyduğu öngörülerle ve yaptığı eleştirilerle, ayrıca kendini bir kitlenin bir parçası gibi görmekle yeterince kişileşmiş duyuyor. Böylece futbol bireylerin kişilik sorunlarını da çözmüş gibi oluyor. Benim futbolla bir ilişkim olmadı. Lise yıllarımızda arkadaşlar beni yalvar yakar kaleci durdururlardı. Herkes gol atmak için oynamaya eğilimliyken benim gibi ilgisiz birinin kalede durması daha uygundu. Ben de çok gol yerdim, hemen her geleni içeri alırdım. Üstünde kafa yormadığımız bir alanda başarılı olamayız.

Şimdi oğullarımla birlikte futbol maçı izlediğim oluyor. İyi oynandığı zaman futbol elbette ilginç geliyor insana. Bu oyunu iyi oynayanlar topun peşine deli danalar gibi koşturmak yerine olasılık hesapları yapıyorlar. Ben o olasılık hesaplarını sezebildiğim ölçüde hoşnut oluyorum. Bunun için futbolcunun en azından bir görgüye gereksinimi var, yani onun küçük ölçülerde de olsa bir düşünen adam olması gerekiyor. Topun peşine yetkiyle ama bilir bilmez koşturanların futbolunu doğrusu severek izleyemiyorum. Bizim futbolcularımız ne yazık ki henüz futbolda görü oluşturabilecek duruma gelemediler. Buradaki eksikliği maç anlatanlar genellikle şanssızlık diye belirliyorlar. Dünya futbolunu izlerken gördük, nedense daha çok futbolda geri kalmış olanlar şanssız oluyor. Topu kale önüne süre süre

götürmekten daha başka bir şeyler gerekiyor kısacası. Benim futboldan anladığım bu kadar. Futbolla ilgili görüşlerimin zaman zaman oğullarımı güldürmesinden anlıyorum ki ben bu işte iyiden iyiye yaya kalmışım.

7- Demokrasi insanlığın üretebileceği en iyi rejimdir deniliyor. Öte yandan, demokrasinin eksiklikleri ve sorunları yüzyıllardır tartışılıyor. İnsanlık kendine demokrasiden daha uyarlı bir sistem kurmaktan yoksun mudur? Ne dersiniz?

Demokrasi bir yönetim biçimi olmaktan önce bir bakış, bir görüş, bir kavrayış biçimidir, insan saygısıyla ilgili bir ahlaktır ve öncelikle insanın değerli bir varlık olduğu fikrine ve duygusuna dayanır. Daha doğrusu o çoklarının sandığı gibi yönetim biçimlerinden biri değildir. O, temelinde diyalog dediğimiz görüşme yöntemi bulunan ya da bulunması gereken bir ortaklaşma anlayışıdır. Bunun için kendine güvenmenin ötesinde insana güvenme tutarlılığını gerektirir. Demokrasi yetkin bireylerin ilişkilerinde ortaya çıkan zorunlu bir düşünce alışverişi alışkanlığıdır. Demokrat olmak gelişmiş kişiliğin bir istemidir, buna göre ancak ileri düzeyde oluşmuş bilinçlerde görebileceğimiz zorunlu bir yaşam koşuludur. Demokrasi aileden devlete kadar uzanan toplumsallıkta her türlü birlikteliğin verimini sağlayan soylu bir yönelimdir. Bu bakış biçiminin toplum düzeyinde en iyi biçimde cumhuriyetlerde gerçekleşebileceği düşünülür. Buna göre demokrasiyi cumhuriyetin en doğru ve en uygun içeriği olarak görmek doğru olur. Demokrasiyle içi doldurulmamış cumhuriyetler birer örtülü oligarşi olma niteliklerine bürünürler. Demokrasiyi

içselleştirmemiş bir cumhuriyet olsa olsa bir zorba yönetimi olacaktır.

İnsanlar genelde dinlemeden konuşmayı severler. Çünkü onlarda başkalarına ulaştırılması gereken doğrular vardır. Demokrasinin durup kaldığı yer burasıdır. Diyalog denen ikiliğörüşme ya da onu aşan çoklugörüşme demokrasinin temel dayanağıdır. Öyleyse demokrasi bizden konuşmayı bilmemiz kadar susmayı bilmemizi de bekler, kendi görüşlerimizi önemsememiz kadar başkalarının görüşlerini önemsememizi de bekler. Başkalarının görüşlerinden yararlanabilme veriminin ve rahatlığının anlatımıdır demokrasi. Bilinç yetmezliği nedeniyle bütün doğruları kendilerinde topladığını sanan bireyler öbür bireyleri yöneterek yaşamı düzene koymak gibi bir zavallılığın peşinden giderler. Demokrasi bilincinin durup kaldığı yer açık ya da örtülü baskıcılığın insanı kurtarmak adına yaşama geçirildiği yerdir. Ailede babalar doğruları yalnız kendilerinin görebildiğini düşünerek öbür aile bireylerini, özellikle oğullarını ve kızlarını bildikleri gibi yönlendirmeye çalışırlar. Annelerin ve babaların çocukları üzerinde baskı kurarken öne sürdükleri gerekçe her zaman aynıdır: yavrumuz bizim deneylerimizden yararlansın ve bizim düştüğümüz yanlışlara düşmesin. Bu aptalca bir fikirdir, insan yanlışlar yapmadan doğruları bulamaz. Bunun için genç bireylere doğruları bildirmek değil tartışmanın gücüyle buldurmak gerekir. Kurumlarda geri kalmış bir takım insanlar yönetici olmak için can atarlar ve yönetime geçtiklerinde her şeyi düzene koymak adına kurumu dağıtırlar. Dün demokrasilerin yalnızca adı vardı, bugün de hemen hemen

öyledir. Batılıların övmekle bitiremediği yunan demokrasileri gerçekte soylu sınıfının öbür sınıflar üzerindeki egemenliğini güvence altına almaya çalışan baskı uygulamalarıydı. *Sokrates*'i idam eden demokrasiye demokrasi mi diyeceğiz? Sermayeci düzen demokrasinin adını çok sevdi ama kendisini hiç sevmedi. Aydınlanmacılar bile ona güvenmediklerini açık ya da örtülü biçimde ortaya koyuyorlardı. İnsanlar demokrat olmanın gerektirdiği yetkin bilince ulaşamadıkları sürece demokrasi insanlığın bir oyunu olarak kalacak, görünmesin diye oligarşilerin üzerine örtülen bir kalın örtü olmaktan öteye geçemeyecek. Yönetim biçimleri ne olursa olsun, demokrasi geleceğin gelişmiş düzenlerinin ruhunu oluşturacak.

2004'de yayımlanan *Demokrasi bilinci* adlı kitabımdan birkaç satır okumama izin verin: *"Adı her gün dilimizde dolaşsa da biz şimdi ona ne kadar bağlıyız? Bugün demokrat olmadığını söylemek gibi bir yürekliliği gösteremiyor kimse. En baskıcı kişiler bile demokrasiyi çok sevdiklerini, ona sıkı sıkıya bağlı olduklarını söyleyebiliyorlar. Bugünün insanları onu dudaklarında bir yapma çiçek gibi gezdiriyorlar. Demokrasi tutkusu gibi görünen şeyin altında egemenlik ruhu kaskatı bir gerçeklik olarak varlığını sürdürüyor. İkiyüzlülüklerimiz var, kısa yoldan sonuca varma isteklerimiz var, kafalarımızdaki bir imgeyi çabucak yaşama geçirme dileklerimiz var. Üstelik çok garip bir saplantıyla çok zaman kendimizi başkalarının yaşamını çekip çevirme konusunda yetkili ve yeterli sayabiliyoruz. Demokrasi her yerde varmış gibi görünüyor. Ancak başkasını önemsediğimiz yerde olabilecek olan o şey kendimizi başkalarının üstünde gördüğümüz sürece boş bir dilek olarak kalacak belli ki."*

8- Günümüzde medyanın gücü hayretler verici, zaman zaman insan için canavara dönüşebiliyor. Medya hakkında ne düşünüyorsunuz.

Yıllar önce bir kitapta İkinci Dünya Savaşı öncesinde alman basınının temelsiz ulusçu savlarla kamuoyunu nasıl koşulladığını okumuştum. Basının işi haber vermektir, ama basın bu işini dünyanın hiçbir yerinde önemsemiyor, bizde hiç önemsemiyor. Onların işi belli ki kamuoyu oluşturmak, bu arada magazin haberleriyle insanların bilincini belli bir düzeyde tutmak. Gazetelerden ya da televizyondan dünyada neler olduğunu öğrenebiliyor muyuz? Hayır. Ama bir sözde sanatçının iç çamaşırlarının markasını, bir başka sözde sanatçının haftada kaç sevgili değiştirdiğini öğreniyoruz, falanca uydurma şarkıcının kameralara kiminle "yakalandığını" öğreniyoruz. Anahtar deliği belleğimiz ve duyarlılığımız giderek artıyor. Bu gelişigüzel bir oluşum değildir, doğrudan doğruya sermayenin toplum bilincini belli bir düzeyde tutma öngörüsüyle ilgilidir. Neredeyse bütün basın ve bütün yayın organları sermayenin güdümüne girmiştir. Bir yandan geriliğin giderek kökleşiyor olmasından korktuklarını söylüyorlar, bir yandan da geriliğin kökleşmesi için ellerinden geleni yapıyorlar. Ancak şimdiki zamanda basının koşullayıcı gücünün çok büyük olduğuna inanmak kolay değil. Öyle olsaydı yetmiş küsur milyonluk bir ülkede en azından bir milyon satan bir gazetenin olması gerekirdi. Bazılarımız birbirine çok benzeyen gazetelerden bir tane alıyoruz, şöyle bir bakıyoruz. Gazetelerden daha tehlikelisi televizyon dizileridir. Bilinç boşaltmakta onlar gerçekten öncü rolü oynuyorlar.

9- Bazı aydınlar konuşurken birikimleriyle, bakış açılarıyla bizi derinden etkiliyorlar. Ufkumuzu genişletiyorlar. Buna karşın bir eser ortaya koymuyorlar. Acaba bu aydınlarımız bilgi birikimlerini ve bakış açılarını paylaşmak mı istemiyorlar, yoksa bunun başka bir nedeni mi var?

Doğrusu buna ben de üzülüyorum ama bunun neden böyle olduğunu pek bilemiyorum. Çokları gerçekten birikimsiz, onlar belli ki bir takım görünür görünmez çirkin ilişkileri kullanarak bir yerlere gelmişler. Onlardan dişe dokunur bir şeyler beklemek için çok iyi niyetli olmak gerekir. Bu gibi kişilerin verdikleri ürünler de olsa da olur olmasa da olur cinsinden. Ama birkaç kişi var ki onlar gerçekten kendilerini çok iyi yetiştirmiş aydın kimseler, onlar hiçbir ürün vermediler ya da vermiyorlar. Yazık ki sayıları üçü beşi geçmiyor. Gelgelelim konuşurken çok şeyler öğrendiğiniz bu insanlar ya hiç yazı yazmıyorlar ya da bir iki cılız bir şeyle yetiniyorlar. Ben bu çok değerli kişilere hep şaşmışımdır. Verimsizliklerinin bir nedeni yapıt vererek kurulu düzenin olumsuz yargılarını üstlerinde toplamak korkusu olabilir. Bilirler ki bu ülkede meyve veren ağacı taşlamakla kalmazlar, yapraklarını yolarlar, dallarını kırarlar. Bir başka neden yöntemsizlik nedeniyle ne yapacağını bilmemek olabilir. Ben ancak konuşabilirim, yazmaya gelince durup kalıyorum diyen aydınlar tanıdım. Tembellik üçüncü bir neden olarak sayılabilir. Ne olursa olsun, okumayı ve yazmayı sevmeyen bir toplumun çocuklarıyız. Sizin saptamanız da doğru olabilir. Tatlıcılar ya da aktarlar gibi her bildiğini ona buna öğretmek istemeyen ya da daha doğrusu bilgilerinin püf noktalarını

açık etmekten kaçınan bilim adamları da sanırım az değildir. Doğrusunu isterseniz o insanların nasıl bir ruh durumu içinde olduklarını ben de bilemiyorum. Bir bilim adamı akşamüstü eve varır varmaz pijamaları çekip burnunu karıştıra karıştıra televizyona dalıp gidemeyeceğine göre ne yapar, neyle uğraşır, neyle ilgilenir? Bilemiyorum.

10-Herkes insanın ego'sundan ve egoist olduğundan söz ediyor. Ego nedir ve insanın yaşantısı üzerindeki etkisi nasıldır?

Her insan bir bilinç varlığı olmakla kendini dünyanın merkezine koyar: dünya ondan başlamaktadır. Onun doğal olarak çok önemli gördüğü ve bu yüzden başka ben'ler karşısında savunduğu bir ben'i vardır. Başka ben'ler karşısında kendini savunurken başka ben'lerce sürekli olarak aşıldığını duyar. Bu yüzden *Adler*'in de belirttiği gibi insan olmak aşağılık duygularıyla donanmış olmaktır. Ben'in başlıca amacı kendini korumak ve geliştirmektir, ancak bu kendini korumak ve geliştirmek dediğimiz şey dünyanın karmaşıklığında dile kolay bir şeydir. En azından ben'in kendiyle ilgili özel bir çabasını gerektirir. Ben'in kendi için değeri ve ayrıca gelişimi için gereken durumlar onu olabildiğince bir şeyler edinmek ya da olabildiğince bir şeyleri kendine almak duygularına iter. Böylece başkalarına yenilmeyecek, başkaları karşısında ezilmeyecek, hem kendini koruyacak hem kendini geliştirecektir. Yüksek düzeyde insani değerlere ulaşamamış her kişi bu yüzden içealma diyebileceğimiz bir çabanın içindedir.

Bilincin üst düzeydeki koşulları ya da yetkin olma koşulları insana insan olma hazzının yalnızca ben'i güçlendirmede değil aynı zamanda başka ben'lerle bir arada olma ve onlarla bir şeyleri paylaşma isteminde olduğunu duyurur, daha doğrusu ben'i güçlendirmenin daha başka anlamları da olduğunu duyurur. Böylece yetkin bireylerde kendini geliştirme bilinci insanlığın amaçlarıyla birleşir. O zaman insan kendi olmaktan çıkmaksızın başkalarının bir parçası durumuna gelir, kendini insanlığın zorunlu ya da vazgeçilmez bir ögesi olarak algılar. O zaman bencillik biçim değiştirerek özgecilik anlamı kazanmaya başlar. O zaman insan kendi için elde etmeye değil insanlık için elde etmeye yönelir ve Eskiçağ'da bilgelerin ortaya koyduğu şu ilkeyi bir yaşam gerçeği olarak benimser: *"Yalnız kaybedenler kazanacaktır."* Bu elbette kendi benini öldürmekle ya da eğitmekle olabilecek bir şeydir. Ben'ini öldürmek dediğimiz şey ben'ini yok etmek değil insan olma koşullarında evcilleştirmektir.

Bencillik ancak doğal dünyada ya da hayvan dünyasında verimlidir. Doğa hayvanları bencil kılarak onlara yaşam için savaşma gücü vermiştir. Yırtıcılar avlarını birbirlerine buyur etmezler. İnsan da doğal bir varlık olarak bencillik kaynağından bolca beslenmiştir. Ama doğadan ayrılmış olan ve doğanın üzerinde ikinci bir doğa kurmuş olan bu doğal varlık üst düzeyde toplumsallaşma zorunluluğunun da belirleyiciliğinde ben'inin kendiyle ilgili eğilimlerini yitirmeden benlerarası düzende yerini alarak *insan için bir varlık* durumuna girer. Çünkü o insan olma koşullarında bencilliğin kişiye kısa erimde bir takım yararlar sağlarken

uzun erimde onu yalnızlığın kıskaçları arasına atacağını bilir. Bu yüzden gerçek insan özellikle başkaları için olmanın ya da insanlığa adanmış olmanın kolay kolay yakalanamayacak üst düzey hazzını yaşar. Bilge kişiyle gelişmemiş kişiyi birbirinden ayıran başlıca koşul budur. Gelişmemiş kişi bencilliğinin mutsuzuyken bilge kişi özgeciliğinin mutlusudur. Durmadan satın alan birinin heyecanları, toplumda bir yerlere gelmek için çırpınan birinin heyecanları, lüks bir otomobile sahip olmanın sevinciyle hız yapan birinin heyecanları hiçbir bilgeyi kıskandırmayacaktır.

11-İnsan vücudunu değiştirme olanakları ortaya çıktı. Hatta genetik biliminin olanaklarıyla, çocukların biçimleriyle ilgili beklentilerin karşılanacağından söz ediliyor. Bu durumun insan ve toplumlar için sorunlar doğurması olası mı?

Genetik bilimi üzerine konuşabileceğimi sanmıyorum. Ama her yenilik insana olmaz görünür baştan, sonra yaşama yerleşir ve insanları yadırgatmaz olur. İnsan bazen şaşırtıcı buluşlar ortaya koyuyor, bu buluşlar yaşama ve insan doğasına aykırıymış gibi görünüyor. Uçak dediğimiz araç insan doğasına aykırı değil mi? Bir tüpün içine yüzlerce insanı dolduruyorsunuz ve onları bazen on iki saat boyunca on kilometre yukarıdan uçuruyorsunuz. Ben uçaktan korkmam ama her uçağa binişimde aykırı bir iş yapıyormuş duygusuna kapılırım. Elbet buluşlar pek çok sorun doğuruyor, insan bu sorunlarla yaşamaya alışıyor. İnsanın her yaptığını çok iyi yaptığına inansaydık başlangıçtan bugüne bütün gelişimlerin ussal bir çizgiyi izlediğini düşünebilirdik. Atom bombası insan

usunu zorlamıyor mu? Bakalım, bekleyelim, genetik biliminin buluşları ne getirecek ne götürecek!

12-Genetik biliminin olağanüstü gelişimi hakkında ne düşünüyorsunuz? Geleceğe kötümser bakanlar, genetik biliminin çok hızlı geliştiği ve insanlığın bugünkü bilinç koşullarıyla bu tehlikeli bilgiyi akıllı kullanamayacağından söz ediliyor. Bu konuda siz iyimserlerden misiniz?

Ben iyimser de kötümser de değilim, iyimserliği de kötümserliği de kendime uzak bulurum. Belki size çelişkili görünecek ama bununla birlikte her zaman umutluyum. İnsan neyi akıllıca kullanıyor ki! Cep telefonu sefilliğini görüyoruz. Herkes elinde bir cep telefonuyla güç ya da kişilik kazanmaya çalışıyor. Herkes değil ama pek çok kişi cep telefonunu bir cinsel organ gibi kullanıyor. Televizyonu ve bilgisayarı cahilliğini geliştirmekte kullanmıyor mu insanların çoğu? Bunları doğru kullananlar da var diyeceksiniz. Elbette var ama binde kaç? İnsanlık bu bilinç düzeyinde kaldıkça kendine sunduğu ya da kendisine sunulan her şeyi kötü kullanacak. Buzdolabını kötüye kullanan yok diyebilir birileri. İyi ama buzdolabını ceset saklamakta kullanan adam için ne düşüneceğiz? Bu sorunuzu yetkiyle yanıtlayabilmek için genetik biliminden haberli olmak isterdim. Belli ki insanoğlu zaman zaman yaşamını zora koysa da hiçbir zaman kendini yokedecek koşulları kendi eliyle yaratmayacak.

13- Günümüzde müzik bütün sanatsal etkinliklerden çok daha yaygın. Günümüz müziği hakkında ne düşünüyorsunuz?

Müzik yüz insandan doksanının gündelik yaşamına yerleşmiş bir oyalanma aracıdır. Ben de özellikle masa başı çalışmalarımın dışında bir iş yaparken kendi kendime ya şarkı ya türkü söylerim. Yalnızsam, bir avazım yerde bir avazım göktedir, yalnız değilsem yalnızca mırıldanırım. Özellikle yemek pişiriyorsam ya da bir şey yıkıyorsam şarkısız türküsüz yapamam. Müzik bilginleri iş ve meslek şarkılarından sözederler. Her işin ya da her mesleğin ritmik özelliklerine göre yapılmış şarkılardır bunlar. Demek ki şarkı balıkçının, duvarcının, kunduracının, marangozun işini kolaylaştırıyor. Bir eğlence aracı olarak müzik elbette çok yaygın. Benim gençliğimden bu yana bir kitle müziği oluştu, bu müzik biraz da çağdaş dünyanın uyumsuzluklarını, olumsuzluklarını, umut kırıklıklarını dile getiren ve daha çok boşvermişlik duygularıyla süslenen sert bir müziktir ki özellikle Batı'nın sıkıntılı gençlerine derman olmasa da sanki biraz destek oluyor. Ne var ki stadyumlarda ve geniş alanlarda çığlıklar atarak kitle müzikleri dinleyen ya da hatta dinler gibi yapıp bağıran çağıran insanların müzikle ciddi bir ilişkileri olduğunu düşünmek çok zor. İşin elbet uyuşturucu tutkunluğuna kadar uzanan bir birleştirici yüzü de olmalı. Ancak yüzyıllardır hem kitlelere açılan hem de ulusal özellikler taşımakla birlikte yalnızca her ülkede belli bir kesimi ilgilendiren şarkılar da var. Bu şarkılar bazen halk kaynağından bazen seçkinler kaynağından bazen de her ikisinden besleniyor. Bizde her iki kaynağın ürünleri şarkı ve türkü olmak üzere kesin bir biçimde birbirinden ayrılmış. Dışarıya gittiğim sıralar bunun bir de Portekiz'de böyle olduğunu söylemişlerdi. Bende fransız şarkılarının ayrı bir yeri vardır. Fransız şarkıları denince

Edith Piaf, *George Brassens*, *Jacques Brel* gibi adlar ilk aklıma gelenlerdir.

Ama bir gerçek sanat etkinliği olarak klasik müzik yazık ki çok yaygın değil. Gerçek sanatın ya da derinlikli sanatın dünyanın her yerinde alıcısı az. XVIII.yüzyılda Bach'ın müziklerini ancak bir avuç insanının dinlediğini okumuştum bir yerde. Evet, belli ki bu müzik her ülkede daha çok belli bir kültür düzeyinin üzerindeki insanları ilgilendiriyor. Konserlere gidenlerin özellikle azgelişmiş ülkelerde kültür ve kürk gösterisi mi yaptığını yoksa gerçekten müzik dinlemek mi istediğini iyi bilemiyoruz. Oysa bu üst düzeydeki müziği dinlemeden insanın kendini geliştirmesi olası değil. Bir insanın yaşamında *Shakespeare*'in tiyatrosu, *Dostoyevski*'nin romanı, *Baudelaire*'in şiiri neyse *Bach'ın*, *Mozart*'ın, *Beethoven*'in müzikleri de odur. Beni kendimden geçiren yapıtlar vardır, işte insan bu dedirtir bana. Örneğin *Bach*'ın çello süitlerini, hele altı numaralı süitin gavot'unu dinlediğim zaman erir giderim. Beethoven'in İlkbahar *sonatı*'nı ve dörtlülerini dinlediğim zaman bütün bir insanlıkla buluşmuş gibi olurum. Bu müzikleri dinlememiş genç insanlar kulakları patlatan seslerde hangi insan gerçeğini bulabilecekler? Ben her çeşit müziği dinlerim. *Duke Ellington*'u da dinlerim, *Nat King Cole*'ü de dinlerim, *Bob Marley*'i de dinlerim, *Chris Rea*'yı da dinlerim, *Led Zeppelin*'i de dinlerim, alaturka da dinlerim, türkü de dinlerim. Klasik müziği sevdiğimi bilen arkadaşlarım şarkılarımızı ve türkülerimizi dünyama sokmadığımı düşünürler. Alaturkada benim bestecim Fehmi Tokay'dır, onu Şevki bey ve Lemi bey izler. Günümüzde alaturka bir felaket. Her neyse, insanla ilgili

her şeyi bilmek isterim. Ama beni gerçek insana götürecek müzik *Bach*'ın, *Mozart*'ın, *Hendel*'in, *Haydn*'ın, *Beethoven*'in müziğidir. Bu büyük bestecileri dinlemeden insanı doğru bir biçimde kavramanın olası olmadığına inanıyorum.

14-İnsanın bilmesinin bir sınırı var mı? Kant'ın "kendinde şey" dediği bilinmez bir alandan söz edebilir miyiz?

İnsanoğlu bilgisini sürekli geliştiriyor. Kendini tanımaya çalışıyor, evreni tanımaya çalışıyor. Her geçen zaman insanın kendini ve dünyayı bilmesi açısından ona yeni olanaklar sağlıyor. Ancak öyle görünüyor ki bilmediğimiz çok şey var. İnsanlık zamanla bütünsel bilgiye ulaşabilecek mi? Bir çırpıda buna evet diyebilmek çok güç. Evrenin büyüklüğü karşısında insan bilincinin bugünkü durumuna baktığımızda alınması gereken çok yol olduğunu görüyoruz. Geleceği görmek olası değil. Üç yüzyıl sonrasını göremiyoruz, üç yüz yüzyıl sonrasında neler olabileceğini, insanlığın o zaman ne gibi bilgilere ulaşmış olabileceğini nasıl görelim? Bütün insanlar öteden beri boşa vakit harcamayıp kendilerini bilgiye adamış olsalardı belki bugün bilgi birikimimiz daha büyük olabilirdi. Ancak Kant'ın bilinemezciliğinin benimsenebilir bir görüş olmadığı kanısındayım. Bütün kapıları kapayıp biz bunları hiç bilemeyeceğiz demek akla yatıyor mu? Felsefe bütün umutlara açık olmalıdır. Nitekim o da, daha sonra Comte da ruhbilimin bir bilim olabileceğini düşünemiyorlardı. Az sonra ruhbilim laboratuara girip bilim oluverdi. Demek ki insan otuz yıl ya da elli yıl ötesini bile göremeyebiliyormuş.

15-Yanılmıyorsam XIX.yüzyılda tarihin sonlu bir süreç olduğu fikri yaygındı. XX.yüzyılın sonunda, özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla tarihin sonu geldiğine yönelik görüşler ortaya çıktı. Sizce tarih sonlu bir süreç midir?

Siz bir tarihçi olarak benden daha iyi biliyorsunuz, XIX. yüzyıla kadar gerçek tarih fikri yani öncesiz ve sonrasız bir gelişim çizgisi fikri yoktu. En eski uygarlıkların insanı bütün olan bitenleri bir tür düşey nedensellik çerçevesinde tanrısal güçlerin etkinliğine bağlıyordu. Kuyruğunu ısıran yılan imgesini aklımıza getirecek kendine kapalı dairesel devinim fikri yunan uygarlığından başlayarak gelişti ve hıristiyan felsefelerinden geçerek XIX.yüzyıla kadar sürdü. Buna göre başlangıçla bitişi birleştiren dairesel devinim en yetkin devinimdi, her oluşum kendi içinde bir bütündü. Demek ki tarih kapalı ya da birbirini etkilemeyen süreçlerin yan yana gelmesiyle ya da zamanda ve uzamda dağınık bir biçimde yer almasıyla belirgindi. Gerçi XVII.yüzyılda *Leibniz* örtülü bir biçimde gelişim fikrini monadlar öğretisi çerçevesinde ortaya koymuştu ama bu gösterme hemen kimsenin dikkatini çekmedi. Hatta çağdaşlarımız bile bunun pek sezgisine varamadılar. Çünkü *Leibniz* deyim yerindeyse bir doğruyu vaktinden önce bildirmişti. Tarih yüzyılı diyebileceğimiz XIX.yüzyılda çember kırıldı ve sürekli evrim anlayışını ortaya koyan çizgisel gelişim fikri dünyaya doğdu. Ne var ki insan yaşamında bir fikirden onu aşan bir fikre geçiş birden olmuyor. Bu yüzden *Marx*, *Comte* ve *Spencer* da içinde bütün XIX.yüzyıl filozoflarında çember sanki tam olarak kırılmamıştır ya da onlarda nasıl olsa her şeyin bir sonu olacaktır düşüncesi belirgindir. *Marx*

da bildiğimiz gibi insanın bütün açmazlarından kurtulup düze çıktığı ve bize tarihin sonu izlenimini veren bir bakış açısı geliştirmiştir. Oysa öyle görünüyor ki bu işin dünya ortadan ikiye yarılmadıkça bir sonu olmayacaktır.

Çünkü kendini ve yaşamı sürekli dönüştürerek tarihi yapan yalnızca ve yalnızca bilincin koşullarıdır. Kayalarda, ağaçlarda, bulutlarda tarih yoktur. İnsan tükenmedikçe tarihin sonu gelmeyecektir. İnsanlık öyle yüksek düzeyde bir gelişim koşuluna ulaşacak ki artık ondan sonra dönüşüm diye bir şey olmayacak yani tarih bitmiş olacak diye düşünebilmek için insanı hiç tanımıyor olmak gerekir. Sovyetler Birliği'nin dağılması alabildiğine abartılmış bir olaydır ve özellikle tarihten habersiz insanların şamatasıyla binbir renge boyanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması tarihin yönünü mü değiştirdi? Sovyetler birliğinin dağılması dünyamızın doğal doğum ve ölüm koşullarıyla ilgilidir ve Roma imparatorluğunun ya da Osmanlı imparatorluğunun dağılmasından daha önemli değildir. Birileri onu yüksek sesle konu edinirken biraz da sosyalizm yalanı sona erdi demek istemişlerdir. Oysa adaletli toplum fikri yalan da olsa doğrudur, insana yaraşan en yetkin birliktelikle ve en güçlü özveriyle kurulmuş gerçek toplumsallıktır. Tarihin önü Tarihöncesi'nin karanlıklarında yitip gidiyor, tarihin sonu düşüncesi de insan dünyada varoldukça bize zaman zaman birilerinin anımsattıkları boş bir tasarım olarak kalacak.

16- Comte gibi düşünen insanlara rastlamak pek olası, diyorlar ki; bilim geliştikçe, felsefe gerileyecek, siz ne dersiniz?

Felsefesiz bilim olabilir mi? Her bilim zaten kendi içinde felsefi bir görme biçimi geliştiriyor, bunu yapmadığı ya da yapamadığı zaman basit uygulamalar düzeyinde kalıyor. Buna göre her gerçek bilim adamı kendi alanının filozofudur. Felsefenin dinsel bir eğilimle bilimsel kavrayışın dışında köksüz metafizik görüşler üretmesi nasıl açmazlara yol açıyorsa felsefeye sırtını dönmüş bir bilim de teknisyenlik olup çıkıyor. Bugün dünyanın çektiği en büyük sıkıntılardan biri bilimin birçok alanda teknolojiye indirgenmiş olmasıdır. Felsefe geriliyor ama bu gerileme bilimin gelişmesi yüzünden değil. Ayrıca böyle bir gerilemenin sürekli olabileceğini de düşünemeyiz. Her alanda olduğu gibi felsefede de atılım dönemleri kadar durağan dönemler vardır. Kurulu düzenlerin denetimi altına sokulup profesörlere yani maaşlı devlet memurlarına bırakılmış olan felsefenin daha verimli olmasını beklemek çocukluk olur. *Auguste Comte*'un felsefeyi bilime yaklaştırmaktan ve metafiziği düşünce yaşamının dışına çıkarmaya çalışmaktan başka bir yanlışı yoktur. O da elbette bir bilim yüzyılı olan XIX.yüzyıla özgü bir bakış biçimiydi. Her düşünürü zamanının koşulları içinde ele almadığımız zaman birçok yanlış yaparız. Bu yanlışları sık sık yapıyoruz. Bu yanlışlardan biri de *Marx*'ı mutlak kurtuluşun peygamberi görmemiz değil midir? Metafiziği yani düşleri olmayan bir düşünce, yanlışlara düşmek korkusuyla düş kurmaktan korkan bir düşünce insana para bile kazandırmaz.

17- Bir kısım felsefe seminerleri yapılıyor ve bunlar daha çok gizemci şeyler. Bu tür toplantılarda, aklın insanı içgüdülerinden uzaklaştırdığını, dolayısıyla insanın sezgilerini zayıflattığını söylüyorlar. Bu tutum hakkında ne düşünüyorsunuz?

Felsefenin dışında felsefe yoktur. Nasıl Ortaçağ'ın papazları *"Felsefe dinin hizmetçisidir"* diyerek felsefeyi dogmaları temellendirmekte kullandılarsa bugün de birileri sırf ideolojik nedenlerle felsefeyi bir takım boş düşüncelere alet ediyorlar. Bunun arkasında sermayeci düzenin bir takım odaklarınca düzenlenmiş görünür görünmez örgütler var. Toplumcu düşünceden ya da hatta sağlıklı düşünceden doğal olarak çok korkuyorlar ve insanları gizemcilik yoluna sürmeye çalışıyorlar. Felsefenin çok tehlikeli bir yanı vardır: felsefede en çok kendilerine güvenenler felsefe bilmeyenlerdir. Bu yalnızca sözünü ettiğiniz kişilerde değil, üniversitelerde felsefeyi bir bakıma meslek edinmiş kişilerde de görülen bir hastalıktır. Felsefe bilmeden yaradana sığınıp felsefe yapmak, bunun için bir takım kavramlar üzerinde felsefe terimlerini de bir güzel kullanarak ileri geri konuşmak yani felsefeyle oynamak toplumda yaygın bir alışkanlıktır. Ancak bu sapmaları çok ciddiye almamak sanırım daha doğru olur. Doğru düşünmek konusunda felsefeyle meslek düzeyinde ilgilenenlerden çok felsefeyi severek yapan aydınlara güven duyarım ben. Belki size garip gelecek ama iyi okuyan ve iyi düşünen insanlar arasında meslekten felsefe adamlarını suya götürüp susuz getirecek insanlar var.

18- Toplumumuzda Nietzsche ilgi duyulan bir düşünür. Üstinsan kavrayışı en çok tartışılan yönü. Kimilerine göre Alman Nazilerinin zihinsel zeminini bu üst insan kavrayışı oluşturuyor. Bu fikre katılıyor musunuz?

Almanya'da nasyonal sosyalizmin gelişimini bir ya da iki kişinin çabasına ya da öngörüsüne bağlayıp çıkamayız. Bu çok yanlış olur. Almanlar XVIII.yüzyılın sonlarından başlayarak ulusçu eğilimlerini geliştirdiler. Bu devinim en yetkin anlatımını *Sturm und Drang* akımında ya da atılımında bulmuştu. Sorun öbür ileri Avrupa ilkeleri karşısında Almanya'nın geri kalmışlığıyla ve Yeniçağ'ın gelen koşullarına ayak uyduramayışıyla ilgilidir. Nasyonal sosyalizmin kaynaklarını örneğin alman duygucu edebiyatçılarının yazılarında, ayrıca *Hegel*'de, *Fichte*'de ve daha başkalarında bulmayıp da *Nietzsche*'de bulmak tam anlamında garipliktir. *Nietzsche* deyim yerindeyse Almanya'da alman ruhu taşımayan birkaç dehadan biridir. O bir yunan kültürü tutkunudur. Almanya'da nasyonal sosyalizmi yaratmakta olan küçük insana karşı geleceğin yetkin insanını önerir. İnsanlık üstün insandan geçerek Üstinsan'a ulaşacaktır. İnsanın bir toplumun çılgınlığından bir düşünürü sorumlu tutabilmesi için hiç düşünmemiş olması, felsefe ve tarih konusunda hiçbir şey bilememesi gerekir.

19-Yüzyılımızda "milliyetçilik", "ırkçılık" ve "din" giderek artan gerilim ve şiddete kaynaklık ediyor? Bu doğal bir süreç midir?

Bunların yetersiz bilinçten kaynaklanan geçici sorunlar olduğuna inanıyorum. Yeterince düşünmeye alışmamış insanlar kurtuluşu kolay düşünce kalıplarına sığınmakta arıyorlar ve buluyorlar, daha doğrusu bulduklarını sanıyorlar. Eğitim yetersizliği bütün dünyanın başlıca sorunu. Kurulu düzenlerin verimli bir eğitim düzenini geçerli kılma konusunda çok istekli olmadıkları kesin. Dünya liderlerinin uğraştığı konulara bakın, korkuya kapılırsınız. Dünyada barışı ve dostluğu geçerli kılmak adına çaba göstermesi gerekenler neredeyse kan ve ateş kışkırtıcılığı yapıyorlar. Kitleler yetersiz bilinçleriyle doğal olarak bunların etkisinde kalıyorlar. Bütün bunlar ancak geçici sıkıntılar yaratabilecek durumlardır. İnsanlığın geleceğinde kaba düşünselliğe elbette yer olmayacak. Bunu bu çerçevede doğal bir süreç saymak yanlış olmaz sanırım.

20-Toplumsal kimliklerimiz nasıl oluşuyor? Benimsediğimiz her kimlik, nasıl oluyor da kişiliğimizin bir parçası oluyor, hatta zaman zaman ondan daha önemli hale gelebiliyor?

Gelişmemiş kişilikler ünleriyle, unvanlarıyla, etiketleriyle yaşarlar. İnsanların büyük bir çoğunluğu toplumda herhangi bir yer tutmayı adam olmaya yeğliyor. O durumda insan olmanın güzellikleri, insan olmanın sıcaklığı yitip gidiyor. Hırs basıyor kafaları ve yürekleri. Bazen öyle kişilerle karşılaşıyoruz ki şaşıp kalıyoruz: kişi çocuklarını bile gözden çıkarıyor, onurunu bile gözden çıkarıyor ve tüm dikkatini ve çabasını yükselmek dediği şeye veriyor. İnsanlar çok zaman dışarıda yükselirken kendi içlerinde alçalıyorlar. Bizim gözümüzde de

alçalıyorlar. O zaman sevdikleri de onları gözden çıkarabiliyor. Yazık olmuş yaşamlardır bunlar. Benim yaşıma geldiklerinde kazandıkları zaferin bir hiçten başka bir şey olmadığını bazen anlayabiliyorlar. Bir de bakıyorlar ki yanlarında kimseler kalmamış. Başkalarını vefasızlıkla suçlayacaklardır o durumda. Yaşamın temel yasasıdır bu: ne verirsek onu alıyoruz, ne bir fazla ne bir eksik. Ölümlü dünyada geriye bir sevgiler bir de iyilikler kalıyor. İnsanlar kendilerini iyi eğitebilselerdi ünlerin, unvanların, etiketlerin boş şeyler olduğunu anlayacaklardı. Bilgelik budur işte: kendini herhangi bir insan olarak ama bir değerler insanı olarak varetmek, her türlü çıkar hesabının uzağında yaşamak ve insanlığın yüce amaçları dışında herhangi bir şeyi amaçlamamak.

4.Bölüm

KAVRAMLAR ÜZERİNE

1- Bilinç koşulları ve eğitim üzerine düşüncelerinizde, temel kavramları bilmeye, sınırları ve içeriklerini tanımaya çok önem veriyorsunuz. Peki, kavram nedir? Bilincin oluşmasında ne türden bir işlev üstlenmektedirler?

Kavramlar düşüncenin yapı taşlarıdırlar. Her kavram bir varlığın zihindeki sunumudur. Bu varlık düşsel ya da somut bir nesne olabilir, bir ilişki olabilir, bir insanlık durumu olabilir ya da benzer bir şey olabilir. Kavramlar gerçekliğin zihindeki karşılıkları olarak düşünülmelidirler. Gerçekliği ne ölçüde karşılıyorlarsa o ölçüde doğrudurlar. Kavramların kaynağı duyu verilerindedir. Ancak burada zihnimizin koşullarının da belirleyici olduğunu unutmamak gerekir. Her kavram ben'in ve dış dünyanın ortak yapımı olarak vardır. Duyu verilerini kavramlara dönüştüren zihnimizin yargılama gücüdür ya

da yetisidir, bir başka deyişle anlıktır. Zihnimiz yalnızca dış dünyadan değil, gelişmişlik koşullarında kendinden de kavramlar üretir. Kavramlardan kavramlar üretmek diyebiliriz buna. Bu üretilen kavramlar da gene gerçeklikte karşılığı olan bilgi birimleridirler. Gerçeklikte karşılığı olmayan bir kavram bir yanlış bilgi biriminden başka bir şey değildir. Zihnimiz kavramları tümevarımlar ve tümdengelimler yaparak oluşturur, bir başka deyişle özellemeler ve genellemeler yaparak oluşturur. Kavramların temelindeki duyu verileri yani kavramları oluşturan duyu verileri algılanmış imgeler olarak zihnimizde yer ederler. Bilmediğim bir nesneyi gördüğümde önce duyumsama yoluyla onun imgesine ulaşırım. Bu ilk imge düzeyinde kalırsam kavram oluşturmam olası değildir. O nesneyi belleğimi kuran bilgilerin de belirleyiciliğinde değişik görünümleriyle algılamayı sürdürdüğümde o nesnenin kavramını oluşturmaya doğru giderim. Demek ki bir nesnenin kavramı o nesneyle ilgili tek bir imgenin değil o nesneyle ilgili birçok imgenin bilinç koşulları çerçevesinde görülmüş ve belirlenmiş biçimidir. Bir şeyi tanımak ya da bilmek onu tek bir yüzüyle değil bütün yüzleriyle ya da bu olası değilse birçok yüzüyle görmektir.

Kavram oluşumunda anlık bilinç koşullarını nesnenin koşullarıyla bütünleştirerek deyim yerindeyse iki dünyayı, dış dünyayı ve iç dünyayı birleştirir. Nesnenin ille dışta olması gerekmez, içteki bir öge de yani ruhsal bir öge de anlığın kavram oluşturma girişiminde bir nesne olarak işe katılabilir. Önemli olan gerçekliğin sınırları içinde kalabilmek yani gerçekliğin kavramlarını oluşturabilmektir. Gerçekte biz her

dışa yönelişimizde kavram oluşturma çabası içine girmeyiz. Çok zaman daha önce oluşturulmuş ve içerikleri azçok kişilere göre değişse de gerçekliğin belirleyiciliğinde belirgin kılınmış kavramları ediniriz. Eğitim kavram oluşturmaktan çok kavram edinmeyle ilgilidir. Kavram oluşturmak daha çok üst düzeyde bir düşünce çabasının sonucu olabilir.

Somut nesnelerin kavramlarına günlük yaşam deneylerimizde ulaşırız. Tencerenin ya da tavanın kavramı bizim ilk yaşam deneylerimizden başlayarak bilincimize yerleşir. Hatta bireylerin yaşamında kavram oluşumunun dil gelişiminden de önce olabildiğini gözlemliyoruz. Çocuklar çok zaman "kabak" yerine "patlıcan", "bezelye" yerine "fasulye" diyebilirler. İyi bir bilinç oluşturabilmek içim kavram içeriklerimizin doğru ve apaçık olması gereklidir. Bunun için de eğitimde kavram açıklamalarının çok önemli olduğunu görebilmek gerekir. Kötü eğitici kullanmakta olduğu kavramları belirginleştirmemişse onları tanımlayacak durumda olamayacak, *bu ne demek* diye bir soruyla karşılaştığı zaman tedirgin olacaktır. İyi eğitici eğitme çabasını kavramları tanımlayarak sürdürür ve genelde *bu ne demek* sorusuyla karşılaşmaz. Bir felsefe öğretmeni örneğin *varlık nedir* sorusunu tanımlayamıyorsa işini bilmiyor demektir.

2- Son zamanlarda "dil" üzerinde yayınlar çoğaldı ve dilin her şeyin üzerinde bir değer olduğundan söz ediliyor. Dil acaba düşünceye öncel midir?

Göreli ilişkilerin oluşturduğu insan dünyasında birbiriyle

örgülenen değerler vardır ama en büyük değer diye ya da her şeyin üzerinde bir değer diye bir şey yoktur. Dil bir belirleyenler dizgesidir, bir taşıyıcıdır, insanlararası iletişimin temel koşuludur. Böyle bir yükümlülüğü olmakla elbette çok önemlidir. Dilde düşünce açınır, dil düşüncenin bir yansımasıdır. Daha doğrusu dil ruhsal bir olgudur, insanın duygu de düşünce dünyasını dışlaştırmada çok önemli bir araçtır. Zaten insan kendini anlatmak için iki tür dil kullanır, bunlardan biri konuşulan dildir öbürü de beden dilidir. Bunlara doğal anlatım araçları diyebiliriz, her ne kadar söz azçok yapay bir görünüm ortaya koysa da. Bir de tam tamına yapay olan sanat dili vardır, her sanatın özelliklerine göre değişik gereçlerle kurulur, her sanatçının dünyasına göre apayrı özellikler kazanır.

Konuşulan dil yazıya dökülerek kalıcı kılınırken beden dili ancak görsel olarak saptanabilir. Buna göre genel insan ilişkilerinde de bu işlikleri ortaya koyan sanatın ya da sanat dilinin oluşumunda da her ikisi yani hem söz hem davranış belirleyici bir rol oynar. Dil iyi konuşulduğunda yani yetkin bir bilincin bir etkinliği olarak ortaya konduğunda insanın ruhsal yapısını hem düşünce açısından hem duygu açısından azçok uygun bir biçimde başkalarına taşıyabilir. Nesnellikler dilde daha kolay dışlaşır, sözde de yazıda da öznellikleri belirleyebilmek için özel bir çaba gerekir. Söz daha doğal yazı daha yapaydır ama her ikisi de belirlenen'i eksiksiz bir biçimde dışlaştıramazlar. Bu yüzden özellikle duygular düzeyinde anlatım zorluğu diye bir şey vardır. Söz yazıya göre biraz daha iyi bir yansıtıcıdır. Yazıda bir tane "evet" vardır,

sözde sayısız “evet” olabilir. Bazı “evet”ler hayır gibidir, bazı “evet”ler sitem doludur, bazı “evet”ler sevinci yansıtır…

Yazı sözün seslerle oluşturduğu ince oyunlara giremez, duygu ve düşünce taşımada o kadar incelikli olamaz, ama o inceliğini anlatım olanaklarını iyi kullanmakla ve hatta zorlamakla sağlayacaktır. En yüksek ve incelikli anlatım sanatta ve felsefede gerçekleşir. Üstelik sanat bizim yalnızca düşüncelerimizi değil duygularımızı da taşımak zorundadır. Bu yüzden sanatta çok özel çok değişik anlatım yöntemleri kullanılır, özellikle de simgeler kullanılır. Yalnız söz sanatlarında değil tüm sanatlarda yoğun duygu düşünce aktarımı çok özel ya da çok özellikli anlatım koşulları oluşturmakla gerçekleşir. Simge dediğimiz çok özel oluşturulmuş anlatım birimleri işe karıştırılmasa sanat kabasaba ve yüzeysel bir anlatımın sınırlarını aşamayacak, gündelik dilin sınırları içinde kalacak ve bu durumda elbette sanat olamayacaktır. Yalnız sözle değil, beden diline azçok benzer bir biçimde biçimle de, ayrıca değişik seslerle de değişik renklerle de çok özel anlatım olanakları yaratılabilir. Buna göre sanatın alanı özelleşmiş anlatımların alanıdır.

Gündelik dil olsun, sanat dili olsun, felsefe dili olsun, tüm anlatım biçimleri bilincin yapısıyla koşullanmıştır. Bunun en kaba anlatımı şudur: ne kadar düşünüyorsan o kadar konuşursun, anlattığın şey anlatabildiğin şeydir. Adam çok iyi düşünüyor gelgelelim konuşma yeteneği yok derler ya, tepeden tırnağa yalandır, iyi düşünenin iyi konuşmaması yani düzgün ve etkili konuşmaması olası değildir. Bunu söylerken

bir takım zeki insanların kafaları çokça gelişmemiş insanları kandırmak için giriştikleri söz cambazlıklarından sözetmek istemiyoruz. Bir bilinç ne kadar dolgun ve duruysa dil o ölçüde açık ve anlatımcı olur. Bir bilinç ne kadar karışık ya da kargaşıksa dil o ölçüde bulanık olur. Zaman zaman dil bozuluyor derler. Dil bilinci olmayanların sık sık ortaya koyduğu bir yakınmadır bu. Dil bozuldu diye yakınanlar büyük bir çoğunlukla dilin ve düşüncenin ne olduğunu pek bilmeyen insanlardır. Dil kendi kendine bozulur mu hiç. Sağlam bir bilincin etkin olduğu yerde içinden çıkılmaz bir dilin bulunabileceğini düşünebilir miyiz? Bir toplumun dili, tıpkı bir bireyin dili gibi, bilinç düzeyinin niteliklerine ve bu niteliklerde görülebilecek bazen olumlu bazen olumsuz değişimlere bağlı olarak değişik eğriler çizer.

Dil bir ruhsal olgudur, bir bilinç olgusudur ve yaşam koşullarının değişmesiyle bilinç dönüşüme uğradıkça dil de dönüşüme uğrar. Zaten dil bütün bireylerde ortak olan bir takım temel kurallarının yanında her bireye özgü özellikleri de olan bir anlatım olanağıdır. Hepimiz aynı dili konuşuruz ama birimizin dili öbürümüzün diline benzemez. Daha doğrusu hem benzer hem benzemez. Bir bireyin nasıl ayrı bir parmak izi varsa hiç kimseninkine benzemeyen dil özellikleri de vardır. Kişilik yaşam boyu çok az ya da çok ağır değişikliğe uğrar. Kişiliğin dönüşmesi bilincin dönüşmesidir. Kişilik gibi bireyin dil özellikleri de bugünden yarına büyük değişiklikler göstermez. Gerçek bilinç oluşumları yavaş yavaş ve sindire sindire gerçekleşir, dil de gelişiminde bu özelliği gösterir. Bir yazarın yazış biçimi yirmi yıl öncesine göre bir takım değişiklikler gösterir ama onda sanki hiç değişmeden kalmış

bir şeyler de var gibidir. Bilincini gündelik yaşamın akıntısına bırakmamış olan ve sürekli bir duygusal ve düşünsel etkinlik içinde bulunan insanlar kendi dillerinin gelişimini sağlarken dilin gelişimine de katkıda bulunurlar.

Dilin asıl yaratıcıları tabandaki insanlardır, dil onların örsünde dövülerek sürekli bir devrim durumunda aralıksız dönüşür. Dilin asıl yaratıcıları, yani balıkçılar, ayakkabıcılar, hamallar, pazarcılar, muslukçular, lokantacılar bunun böyle olduğunu düşünmeden sürekli olarak dili üretirler. Onlar dilin her şeyin üzerinde bir değer olduğunu söylemezler, çünkü böyle bir şey yoktur. Onlar dilin bir anlatım aracı olduğunu bilirler. Dili üst düzeyde geliştirenler ve anlatım açısından daha verimli kılanlar gerçek sanat, felsefe ve bilim adamlarıdır. Dili bozanlar da dili üst düzeyde kullanabildiğini sanan yarı aydın meslek insanlarıdır. Elbet bu insanların arasında dil bilincine ulaşmış, dili özenli kullanan kimseler de vardır. Ama büyük bir çoğunluk dili çatal bıçak gibi, ayakkabı gibi, ceket gibi, şapka gibi kullanma eğilimindedir ki bu eğilim bilinç yetersizliğinin bir sonucudur. Böylece yarı aydınlar bir yandan dili olabildiğince bozarlar öte yandan dilin bozulmakta olduğundan yakınırlar. Ama tabandaki insan dili her an yeniden yaratır ve onu son derece verimli bir kaynak olarak her an yaşama katar.

3- Bilinç koşullarından, yetkin ya da eksik bilinçten sıkça söz ediyorsunuz, bilinç koşullarının insan ve toplum için önemini nasıl açıklarız.

Önemli olan kendi açımızdan dünyayı doğru algılayabilmek, buna göre insan yaşamını tarihsel akışı içinde en uygun biçimde ve geniş çerçevede kavrayabilmektir. Bunun ancak gelişmiş bilinçlerin yani insanın bilgisine üst düzeyde ulaşmış bilinçlerin işi olduğu tartışma götürmez. Bilmeden bilmek olası değildir. İnsan bir bilinç varlığıdır, onu hayvandan ayıran sahip olduğu bilinç koşullarıdır. Hayvanlar içgüdüleriyle yani doğal usla yetinirler. İnsan doğadan ayrılmış, doğanın koşulları içinde varlığını sürdürmekle birlikte doğa üzerinde ikinci bir doğa yaratmıştır. O bir yanıyla doğaya uyarken bir yanıyla da istemli bir güç oluşturur. İnsandan başka hiçbir varlık seçimler yapamaz. Seçim yapmak düpedüz özgürlüğün koşullarını oluşturmaktır. Seçimler yapabilmek ve buna göre kendi istemiyle eylemde bulunabilmek gelişmiş bilinç koşullarının varlığını zorunlu kılar. İnsan bilgiden koptuğu yerde, bir başka deyişle bilinç varlığı olmanın enaz koşullarıyla yetinmeye başladığı yerde hayvana yaklaşır. Dünyanın her yerinde enaz insan olabilmiş insanlar yani enaz bilinçle yetinen insanlar sürü ruhsallığını sürdürmekle kalmazlar aynı zamanda insanlık için büyük bir tehlike oluştururlar. Hayvan için en verimli yaşam biçimi olan sürü olmak insan için en tehlikeli yaşam biçimidir. Göreneksel ahlakın ya da bir başka deyişle toplumsal ahlakın kurallarıyla yetinen ve böylece düşünme gereği duymayan insanların bilinç yetmezliği nedeniyle içgüdülerine söz geçiremeyip ahlakdışı davranışlarda bulunduğuna her zaman tanık oluyoruz. Özellikle eğitimin yetersiz olduğu toplumlarda insan insana zarar veren bir yıkıcı güç durumuna gelebiliyor ve enaz bilinciyle hayvanın hayvana yapamayacağı kötülükleri başka

insanlara yapabiliyor.

Düşünme yetisine sahip olmamız insan olmak açısından bir olanaktır. Bir olanak da ne demek, düşünme yetisi insan olmanın temel koşuludur. Ama bu olanağı elde etmiş olmak iyi düşünebilmek, doğru düşünebilmek koşullarını elde etmiş olmak anlamına gelmez. Doğru dürüst düşünemeyenlerin hiç düşünemeyen varlıklardan daha tehlikeli olduğunu söyleyebiliriz. Kötü ya da eksik bilinçlenmiş bir kişi bir zehirli yılandan daha tehlikeli değil midir? Filozofların *usu iyi kullanmak* diye belirledikleri kaygı buradan geliyor. Düşünme yetisine sahip olmak tek başına yeterli değildir, birey sağlam bir ussallığa ancak yetkin bilinç koşullarında ulaşabilir. Bu yüzden eğitim insan olmanın temel koşullarını bize sağlamayı öngörüyor. Burada elbette bir iyi eğitim ve kötü eğitim ayrımı yapmakta yarar vardır. Kötü eğitim bilinci parçalar, büzer, dağıtır. İnsan olmanın verimli güzelliğine ancak iyi bir eğitimle ulaşabiliriz. Her kişi bilincinde insanlığın yetkin bir örneğini taşıyabilmelidir, öyle ki bu tek kişiden baktığımızda bütün bir insanlığı tarihsel boyut içinde bütün özellikleriyle görebilelim. Filozoflar bize bunu sağlıyor.

4-Bazı kavramların içeriğini belirlemek gerçekten güç oluyor. Bunlardan en önemlisi postmodernizm. Postmodernizm nedir?

Nesnesi yani neyi karşıladığı, ne anlama geldiği belli olmayan kavramlar bulanık kavramlardır. Bir terim ortaya atmak zorunlu olarak onun kavram içeriklerini belirlemek

yükümlülüğünü de getirir. Bazen birileri, belirgin olmayan bir fikir çerçevesinde bazı terimler ortaya atarlar ve bunun kavramını oluşturamazlar. O zaman kavramı belirlemek işi başka birilerine kalır. Ancak ortaya atılan kavramın yaşamda karşılığı yoksa ya da en azından belirgin değilse o kavramın içeriğini sağlıklı bir biçimde belirleme olasılığı yoktur. "Postmodernizm" içeriği belli bir kavram mıdır yoksa birilerinin siyasal kaygılarla ya da benzeri kaygılarla ortaya attığı boş bir söz müdür? Bana ikinci olasılık daha doğru görünüyor. Bir defa postmodern demek, eğer ben yanlış anlamıyorsam, modernden sonraki demektir, modernin moderni demektir. Modernin moderni de modernden başka bir şey olamaz. Bir yeni vardır bir de eski vardır, bir klasik vardır bir de modern vardır. Bu bizimki klasikten kopup gelen, modernin üstünden bir güzel atlayıp onun önüne geçen modern mi? Ya da klasikle hiç mi ilgisi yok? Her zaman böyle olur, Amerikalılar kuyuya bir taş atarlar, Fransızlar da onu sanki görevleriymiş gibi kuyudan çıkarmaya kalkarlar. Bizim okumuşlarımız da oradan giderek biz neden geri kalalım telaşıyla o sakızı çiğnemeye başlarlar. Herkesin ağzında bir "postmodernizm" yürüyüp gidiyor. Bana kalırsa o da yapısalcılık gibi tarihsel olanın önünü kesmek için uydurulmuş boş bir kavramdır.

5- Gündelik dilde, içeriğini önemsemeden kullandığımız bazı kavramlar var. Hatta dogma nedir, önyargıdan farkı nedir, bunlar hakkında pek de düşündüğümüz söylenemez. Sizin de zaman zaman kullandığınız ve önemsediğiniz bu iki kavramı açıklamanız olası mı?

Önyargı uzun düşünce süreçleri boyunca irdelenmeden çabucak benimsenmiş, zihnimizde kavram ya da fikir düzeyinde yasallaştırılmış yargıdır. Enine boyuna araştırılmadığı için nesnesine uyup uymadığı hatta nesnesinin olup olmadığı yani doğru olup olmadığı bilinmeyen bir bilgidir. Gerçeklikle bağları gözden geçirilmeden belleğe bırakılmış ve bilincin bütünselliği içinde yerini almadan, bilincin öbür ögeleriyle bütünleşmeden bellekte özerk bir doğru gibi benimsenmiş ve saklanmış her bilgi önyargıdır. Önyargıya acele verilmiş yargı da diyebiliriz. Bir konuda uzun uzun düşünmeyi göze alamayan ve özellikle bilinçleri bunun için yeterli olmayan kişiler bol bol önyargı biriktirirler ya da üretirler. Hatta bu kişiler çok zaman falanca önyargılarının önyargı olmadığını, doğrudan doğruya sağlam bilgi olduğunu, çünkü bunu deneyle elde ettiklerini söyleyeceklerdir. Diyelim ki Şereflikoçhisar'a gidiyoruz, adamın birinden yol soruyoruz, tersleniyor. Bir ikinci kişi de, raslantı bu ya, hemen hemen aynı şeyi yapıyor, köpekleniyor. Hatta bir üçüncü kişi de öyle davranıyor. O zaman şu önyargıya varıyoruz: Şereflikoçhisar'lılar insana yol göstermeyi sevmiyor. Açık ve kaba bir deyişle, önyargı cahilliğin zorunlu meyvesidir.

Bilinç ne kadar yetersizse önyargı üretmekte o ölçüde yeteneklidir. Önyargının tehlikeli yanı bilinçteki doğru bilgileri tehdit altında tutması hatta zamanla ya da zaman zaman onları bozup dağıtmasıdır. Bilinç yetmezliğinin bir tür sakatlanmışlık olması buradan gelir. Önyargı kişiseldir, oysa dogma genel, toplumsal hatta evrenseldir. Bir okul, bir inanç

ya da bir toplum çerçevesinde tartışılmadan benimsenmiş görüşlere dogma diyoruz. Bu yanıyla dogma özellikle siyasete ve dine yakın durur. Özellikle dinin temel bilgileri dogmalardan oluşmuştur. Siyasette ve her yerde son derece geçerli olmakla birlikte kuramsal olarak sakatlık sayılan, bu yüzden kimsenin üstüne almak istemediği dogmacılık dinlerin zorunlu düşünme koşuludur ya da yöntemidir. Dogmalar tartışılmayan, tartışılsa da benimsenmek adına tartışılan kalıp bilgilerdir. İnançlı kişi bağlı olduğu inancın dogmalarını gerçekten tartışmaya başladığı anda inancını yitirebilir. Dogmacılar hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde bazı doğruların varlığını savunurlar. Dogmayı başlıca niteliği tartışmaya açık olmak olan öğreti'yle karıştırmamak gerekir.

XVII.yüzyılda önce Bacon sonra Descartes önyargıların bilinç için son derece tehlikeli olduğunu, bilgi yolunda ilerlemeye yönelirken ilkin zihni önyargılardan ayıklamak gerektiğini bildirdiler. Bacon önyargıları *idola* adı altında topladı. Ben *Felsefe sözlüğü*'mde latince bir sözcük olan *idola*'yı önyanılgı diye türkçeleştirdim. *Idola* Bacon'a özgü bir terim olduğu için onu türkçeleştirmesem de olurdu. Ama ben belki de "önyanılgı"yı bir felsefe terimi olarak felsefe dilimize yerleştirmek istedim. Bacon dört çeşit *idola* belirliyordu. İnsanın doğasından gelen yanılgıları *idola tribus* yani *soy* önyanılgıları, bireyin yapısından gelen yanılgıları Platon'un mağara simgesinden esinlenerek *idola specus* yani *mağara* önyanılgıları, gündelik dilden gelen yanılgıları *idola fori* yani çarşı pazar önyanılgıları, daha çok felsefede görülen ve hocaya

aşırı bağlılıktan gelen yanılgıları da *idola theatri* yani *tiyatro* önyanılgıları diye adlandırıyordu. Önyargısız bilinç olmadığını ya da olamayacağını bile bile önyargıların çok tehlikeli ve atılması gereken bilinç zararlıları olduğunusöyleyebiliriz.

6- Özgürlük sihirli bir kavram. Birçok toplumda kendine "özgürlük savaşçısı" diyen insanlar ölümü göze alabiliyor. Felsefe tarihine baktığımızda, düşünürler özgürlük kavramını farklı içeriklerle kullanıyorlar. Peki sizce özgürlük nedir?

Özgürlük herhangi bir dışerkin engeline uğramadan ya da zorlamasıyla karşılaşmadan eylemlerini gerçekleştirebilme durumudur. Onu en iyi tanımlayan bence *Leibniz* oldu. Şöyle diyordu: *"Her tözün bir kendiliğindenliği vardır, bu kendiliğindenlik düşünsel tözlerde özgürlük olur… Özgürlüğün üç niteliği olmalıdır: bilinç ya da seçme yetisi, kendiliğindenlik ve olumsallık."* Özgürlüğü yalnızca dıştan engellenmemek olarak anlarsak yanılgıya düşeriz, onu aynı zamanda ve özellikle bilinçli seçimler yapabilme yatkınlığı ya da yeterliliği olarak görmek gerekir. Özgürlük bilinçlilik temeline oturur. Bu yüzden özerklikle özgürlüğü, birbirine çok yakın hatta içiçe geçmiş iki ayrı kavram olarak anlamak doğru olur. Özerklik herhangi bir engele takılmadan amacını gerçekleştirebilme durumudur, oysa özgürlük hiçbir engele uğramayacakmış gibi bilincinin öngörüleri adına seçimler yapma ve eylemde bulunma yatkınlığı ya da yeterliliğidir. Bu iki kavram bağlaşık iki kavramdır, öylesine birbirleriyle bütünleşmiş ya da kenetlenmişlerdir ki birini kaldırdınız mı öbürü de kalkacaktır

ya da en azından zedelenecektir. Ancak özerklik kavramını belirlemeden özgürlük kavramını kavramak olası değildir. Özgürlük kavramını hem kendini hem özerkliği içerecek biçimde kullanmak bizi yanlışa götürür. İnsanlar genellikle siyasi yetkeden özgürlük adı altında özerklik isterler. Oysa özgürlüğün koşullarını önce kendilerinde yaratmaları gerekir. Üst düzeyde seçimler yapabilecek bilinç yetkinliğine ulaşamadığımız zaman özgürlüğün bir anlamı yoktur.

Özgürlük çok zaman sanıldığı gibi "tutmayın beni" duygusallığıyla ilgili bir başıboşluk değildir. Öncelikle insanı yükümleyen ve sorumluluklarıyla başbaşa bırakan bir insan olma durumudur. En yüksek düzeyde özgürlük en yetkin bilinç düzeyinde kendini ortaya koyar. Yalnızca bilinci gelişmiş insanlar mı özgür olabilirler? Elbette öyledir. Özgürlük bir seçimler yapabilme yatkınlığıysa bilinci yetersiz kişi seçimlerini neye göre yapacaktır? Ne olduğunu bilmediği iki ya da daha çok şey arasında seçim yapabilir mi insan? Böyle bir seçimi yapsa yapsa en çok toplumsal önyargılara göre yapacaktır. Başkaları böyle düşünüyor öyleyse ben de onlar gibi yapmalıyım diyen insan özgür müdür yoksa kendinin ve dolayısıyla başkalarının kölesi midir? Bilinçli olmak kendinin de başkalarının da kölesi olmamak demektir. Önyargılarına, özellikle toplumsal önyargılarına bağlanmış insanın bilinci ancak bir köle bilinci olabilir. Yazık ki insanlığın çok büyük bir bölümü, bunun içinde elbet okumuşlar da var, tam anlamında bir köle bilinci gezdiriyor. Kendi bilincinin gösterdiği yoldan gidenlerin sayısı yok denecek kadar azdır. Hatta çok zaman insanlar toplumsal önyargılara bağlanmanın kendileri için

çok daha yararlı olduğunu bilerek ya da en azından sezerek davranıyorlar ve kendimi geliştirmektense genele uyar çıkarım kolaylığıyla yaşıyorlar. Toplumsal düzenler, özellikle siyasal yaşam kimseden özgürlüğüne sahip çıkmasını istemiyor. Dünyanın her yerinde kendi özgür olma koşullarını yaratmış olan insana iyi gözle bakılmıyor. İnsanlar aykırı bireyleri değil, toplumdaki belli kalıplara uyan bireyleri seviyorlar.

7- Güzel, iyi, doğru kavramları en sık tartışılan kavramlar. Bu kavramlar gerçekten göreceli midir? Felsefe bu kavramlar karşısında hemfikir midir?

Güzel, estetiğin konusudur. O, dar anlamında, yani bizi ilgilendiren anlamında sanatsal yetkinliği karşılar. Güzel, duyum-duygu-düşünce boyutunda haz veren her nesnenin niteliğidir. Böyle bir nesne de sanatla ilgili olacaktır. Platon'a kadar uzanan eski estetikte Güzel mutlak bir anlam taşıyordu: dünyadaki bütün güzelleri güzel kılan bir kaynaktı. Buna karşılık dünyadaki güzeller sanatla ilgili olsun olmasın göreliydi. Çağdaş estetik güzeli sanat düzeyine indirgedi ve onu elbette göreli bir kavram olarak belirledi. Zaten, XIX. yüzyılda *Auguste Comte*'un belirlediği gibi, çağdaş düşüncede mutlak'a yer yoktur. Onun dediği gibi, mutlak olan bir şey vardır, o da mutlak diye bir şeyin olmadığıdır. Aynı durum bilimin ve felsefenin konusu olan doğru için de ahlakın konusu olan iyi için de geçerlidir. Doğru, nesnesine uygun bilgidir. Bir başka deyişle gerçekliğin bilinçteki yansısıdır. Doğrular bilimin ve felsefenin konusu olarak tarihin akışı içinde sürekli dönüşürler.

Thales'den *Aristoeteles*'e, *Aristoteles*'den *Copernicus*'a dünya tablosu büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Sonuncusu *Copernicus* dizgesiyse doğru olan odur, öyleyse öncekiler yanlıştır gibi bir düşünceye saplanıp yanlış bir bakış açısına düşmemek gerekir. Bilimde ve felsefede bir önceki bilgi bir sonraki bilgiyi yok etmez, tersine onu bugünkü doğrunun kaynağı olarak önemli bir bilgi diye tarihsel yerine yerleştirir. Buna göre hiçbir bilgiyi tarihi dışında sağlıklı biçimde kavrayamayız. Bu da bize yalnız sanatta ya da estetikte değil, felsefede ve bilimde de kavramların göreli olduğunu gösterir. Felsefenin bir dalı olan ahlak da toplumların gelişen koşullarına ve kişilerin ayrı bakış açılarına göre değişik değerler alır. Demek ki bilim de felsefe de sanat da sürekli dönüşüm içinde bize göreli bilgiler sunarlar. Belirgin kavramlar için yaklaşık tanımlar yapılır, ama kesin tanım elbette olası değildir. Ahlakın temel kavramı olan iyi bizim toplumsal anlamda uyarlı davranışımızı karşılar diyorsam bir başkası buna yakın bir tanımlama yapacaktır. Bir kavram ne kadar belirginse tanımı da o kadar belirgindir, bir kavram kaygan ya da bulanıksa onun tanımı da sallantılı olacaktır. Filozoflar bazı temel kavramların dışında genel olarak kavramlara azçok değişik anlamlar verirler. Bu da kendi dünya görüşleriyle ve yaşadıkları zamanın özellikleriyle ilgilidir.

8- Akıl ve zeka sık sık karıştırılıyor. Akıl ve zeka arasındaki farklar nelerdir? Buna ek olarak sık sık bir metin ya da bir görüş için akılcı diyoruz. O halde aklın evrensel ölçütleri olmalı. Köylü aklı, doğu aklı, cahil aklı gibi belirlemeler yapıyoruz. Bunlar doğru belirlemeler midir?

"Akıl" gündelik dilde oldukça yıpranmış ve içeriği bulanıklaşmış bir sözcük olduğu için ben felsefede "us" demeyi yeğliyorum. "Us" dediğimiz zaman da çok belirgin bir kavramdan söz ettiğimizi söyleyemeyiz. Bilinçle ya da düşünsellikle ilgili kavramlar birbirleriyle çok çabuk karışıyor. Usu en genel çerçevede bilme ve yargılama yetisi olarak tanımlayabiliriz. *Descartes*'ın us ya da sağduyu diye adlandırdığı bu yeti, ona göre *"doğru yargılama ve doğruyu yanlıştan ayırma gücü"*ydü ve bütün insanlarda eşitti ya da dünyanın en iyi paylaştırılmış şeyiydi. Doğrulara varmak ancak usun iyi kullanılmasıyla olası olabilirdi. Bazı insanların yanlış düşünmeleri uslarının kötü ya da yetersiz olmasından değil onu iyi kullanamamalarındandır. *Larousse* usu şöyle tanımlar: *"Us bazı yargıların bazı başka yargılar karşısındaki mantıksal bağımlılığını sezme, olgulara egemen olan yasaları ortaya koyma ve bu yasaların bilgisi üzerine öngörüler oluşturma yetisidir; uygulamayla ilgili anlamında, kullanılan araçları tam olarak ve bilinçli bir biçimde öngörülen amaçlara uyarlama yetisidir."* Us da bütün zihinsel güçler gibi doğadan gelen bir yapabilme gücüdür yani insan türünün özellikleriyle ilgilidir. Onu düşünme yetisinin incelmiş bir biçimi olarak anlamamız yanlış olmaz. Yetenek gibi hemen hemen tümüyle sonradan kazanılan bir şey değildir o. Bununla birlikte öyle görünüyor ki us yalnız doğadan gelen değil aynı zamanda doğadan gelene bağlı olarak sonradan kazanılandır. Us dünya deneyleriyle gelişen bir anlama gücü gibi görünüyor. Bunu nereden çıkarıyoruz? Bilincini geliştiren kişinin aşağı bilinç koşullarında yaşayan kişiden daha iyi yargıladığı gerçeğinden çıkarıyoruz. Us ne kadar verilmiş de olsa belli ki bir o kadar da

edinilmiştir. Onun nerede edinildiği de elbet önemlidir. Buna göre köylü kafasından ya da doğulu kafasından söz etmek pek de yanlış olmaz.

Zekaya gelince, onu kavrama gücü olarak hatta tanıma ve sezme gücü olarak belirleyebiliyoruz. Bir nesneyi ya da bir nesnenin ögeleri arasında varolan ilişkileri kavrama yatkınlığı diye de tanımlayabiliriz zekayı. Tanıma, uyarlanma, seçme, saptama, karşılaştırmalar yapma, bileştirme, ayrıştırma gücü olan zeka bir güç de olsa us gibi eşit paylaştırılmış değildir. Ayrıca her kişide başka ölçüler ortaya koyan bu kavrama gücü pek de geliştirilebilen bir şey de değildir. Zeka geriliği olan bireyler ne kadar iyi eğitilirlerse eğitilsinler kavrayışlarını geliştiremiyorlar. İnsanlar zekanın önemini genellikle çok abartırlar ve zeka düzeyi yüksek olan kişiler bununla övünmeye kalkarlar. Oysa zeka bir düşünsel olanaklar bütünüdür, bu olanaklar çok iyi kullanılmadığı zaman insana bir şey kazandırmayacaktır. Sabahtan akşama kadar boş boş konuşan ya da kahvede pişpirik oynamakla vakit geçiren nice ileri zekalılar vardır. Ortalama zekası olan bir kişi ortaya koyduğu çabayla yüksek düzeyde zekası olan bir kişiden daha bilgili, daha kavrayışlı olabilecektir. Bireyler bulundukları ortama ve yaptıkları işe göre zekalarını değişik yönlerde geliştirirler. Bir marangozun zekasıyla bir filozofun zekası, bir kunduracının zekasıyla bir mühendisin zekası ayrı ayrı özellikleri olan zekalardır.

9-İntihar hakkında ne düşünüyorsunuz?

Karmaşık, sallantılı, yetersiz ve güvencesiz bir dünyada yaşıyor olmak duygusu insanı yaşamın yaşanmaya değer olup olmadığını tartışmaya götürür zaman zaman. Yaşama tam olarak yerleşememiş olan, yaşamla büyük sorunları olan insanlarda keşke hiç doğmasaydım duygusunun bir saplantı durumuna geldiği olur. Pek çok insan başta eğitim yetersizliği olmak üzere birçok nedenle yaşamda bir acemi görünümündedir. Dünyaya gerçek anlamda yerleşebilmek için iyi bir bilinç oluşumuna gereksinim vardır. İntiharın bir yüzü böylece yaşamın güçlükleriyle ya da ağırlıklarıyla ilgilidir. Bir de cezalandırma intiharları vardır. Birilerinin ilgisini çekemeyen ya da bir sevgili yakınının ilgisizliğini gören insan intiharı bir cezalandırma kurumu olarak kullanabilir. Annem beni hiç adam yerine koymadı, ona bu ağır cezayı vereyim de görsün diye düşünebilir biri. Gösteri intiharları da vardır, intiharla gösteri yapanlar bazen koşulları iyi hesaplayamazlarsa istemeden ölüme gidebilirler. Bir genç kız bir kutu ilaç içip sevgilime intihar ediyorum diye telefon edeyim der, ama bir nedenle telefon etme olanağı bulamaz ve başka telefon edeceği kimse de yoktur, böylece ölümün yolunu tutar. Bunlar da gösteriyor ki bazen kendimize göre intihar ederiz, bazen de başkalarına göre. İntihar her zaman sağlıksız bir ruhsallığın en ağır biçimde dışlaşmasıdır. Yalnız sağlıklı yaşam koşullarını kökten yitirmiş birinin, örneğin artık yerinden kalkamaz olmuş birinin intiharı seçmesinde olumlu bir yan görmemek olası değildir. Bunun dışında intihar insanlığın bir üyesi olarak bireyin kendini yok ederek insanlığa zarar vermesinden başka bir anlam taşımaz.

10- Sizi tanıdığımdan beri mutlu bir insan olduğunuzu düşündüm. Bu görüşümde yanılıyor muyum? Ek olarak mutluluğu nasıl tanımlıyorsunuz?

Sanırım yanılmıyorsunuz. Mutluluk insani amaçlar uğruna çaba gösterirken duyduğumuz sevinçlerdir. Giderken yolda duyduğumuz heyecanlar yani. İnsan ancak insanlığa adanmış bir yaşam içinde gerçek anlamda mutlu olabilir. Mutluluğu amaç olarak belirleyenler, her şeylerini mutlu olmaya göre düzenleyenler mutsuz olurlar. Ün, unvan, zenginlik biriktirmekle mutlu olunmuyor. İnsan için mutluluğun koşulları insan olma heyecanında yatar. Mutluluk kendinden hoşnut olmaktır biraz da. Kimseyle yarışmayan insan mutludur. Bunun için hırslarını yenmiş olmak ve doğru bir yaşam sürme konusunda özenli olmak gerekir. Bencil insanlar mutlu olamazlar. Onlar kendileri için durmadan bir şeyler biriktirirler. Yaşamak onlar için çöp toplamaktır. Evleri, ruhları, sevinçleri, geçmişleri, şimdileri çöp yığınıdır. Onlar her zaman çöp kokarlar. Titizdirler, evleri pırıl pırıldır. Bazen günde elli kere hiçbir zaman temizlenmeyecek ellerini yıkarlar. Ünleri, unvanları, zenginlikleri de çöp kokar. Biliyorum, kimileri benim için zoru gördüğü zaman kaçar derler. Ben zoru gördüğüm zaman kaçmam, bütün yaşamım bir savaş oldu benim, ben ancak pisliği gördüğüm zaman kaçarım. *"Feragat olmayan yerde sefer yeğdir ikametten"* dediği gibi şairin. Bugüne kadar kimse beni pisliğin içine çekme başarısını gösteremedi. Bir yaşamı ağır ağır bitirmeye hazırlanırken hiç kirlenmemiş olma duygularını yaşıyorum. Mutluluğu yalnızca kaybetmeyi göze alarak yaşayanlara uygun gördüğü için doğaya her zaman teşekkür ediyorum.

11- Çok üretken olmanız, bazılarına göre hırslı olmanızdan. Oysa ben böyle olmadığınızı biliyorum ve insanların azimle hırsı karıştırdıklarını düşünüyorum. Siz ne dersiniz?

Hırslı olsaydım üretken olamazdım. Hırslı insanlar da üretirler ama daha çok boş şeyler üretirler. Zaman zaman melanet üretirler. En çok ürettikleri, her gün ayaküstü ürettikleri de yalan denen o pisliktir. Hırslı insan gecenin yarısında kalkıp şu konuda çalışmalıyım diye masanın başına geçer mi? Hırslı insanlar bütün gün bir şeylerin peşinde koşmuş ve o saatte çoktan uykuya dalmışlardır. Önüme ne olanaklar koydular. Kendimi bıraksaydım bugün dünyanın birçok ülkesinde kitaplarım yayımlanıyordu. Kendimi bıraksaydım çok zengindim bugün, çünkü ne kadar istersin diye açık açık sordular. Ünlü olmam için kapılar açtılar, ben o kapılardan geçmedim. Hırslı insan çirkindir. Ben doğanın bana armağan ettiği insan olma koşulunu bütün verimliliği içinde yaşamayı istedim. Gülerim bana hırslı diyenlere. Onlar kazanmak için yaşadılar, ben yaşamak için düşünmeyi seçtim.

12- Yanılmıyorsam Hegel'den bu yana "sivil toplum" kavramı önemli bir tartışma kaynağı oluşturuyor. Sivil toplum nedir, devletler ve bireyler açısından ne öneme sahiptir?

Sivil toplum kavramı hoştur ama bir o kadar da tehlikelidir. Demokrasi bilincinin kökleşmediği dünyamızda insanlar sivilleşebiliyorlar mı? Dünyayı yalnızca asker ve sivil olmak üzere ikiye ayırırsak yanlışa düşeriz. Bugün devletler sermaye adına hemen bütün kurumları görünür görünmez

koşullarda denetim altında tutuyorlar. İnsan sivil toplum diye birilerinin ağına düşebilir. Benim çeşitli topluluklardan kaçışım doğrudan doğruya sivil kalamama korkusuyla ilgilidir. Bir de bakarsınız hiç beklemediğiniz bir anda falanca merkeze bağlanıvermişsiniz. Yazdıysa bozsun. Kapalı toplulukların hiçbiri sivil değildir. Bu ülkeyi avucunun içine almaya çalışan batılı sermayeci güçlerin adamları sivil mi? Beni binbir övgüyle Avrupa'ya çağırıp kendilerine benzetmeye çalışan, bunun için kesenin ağzını açmaya hazır duran kültür adamları sivil miydiler? Bana evler, arsalar, otomobiller vermeye çalışanlar mı sivildi? Yoksa çok büyük ve çok güçlü holdinglerde danışmanlıklar önerenler mi? Dünya sivil yaşama geçemedi henüz. Kolay kolay da geçemeyecek.

13- Kendinize zaman zaman felsefe öğretmeni diyorsunuz, filozofla felsefeci arasında bir fark var mı? Ayrıca soruya bir ek yapmak isterim, toplumumuzda filozof olarak tanınan fazlaca insan olmadığı için olsa gerek, filozofların argo kullanıp kullanmadıkları, fıkralardan hoşlanıp hoşlanmadıkları gibi günlük davranışları merak ediliyor. Yanıtınızı verirken bu merakları da gidermeniz olası mı?

Dünyanın hiçbir yerinde felsefeci diye bir şey yoktur, felsefeci terimi ya da hatta kavramı bu garip ülkeye uygun düşse de karşılığı olan bir şey değildir. Ne yapar bu felsefeci? Felsefe mi üretir, felsefe mi tüketir, felsefe mi satar? Başkasının kitabından konferans hazırlayan ve foyası ortaya çıkınca da ona buna saldıran adam felsefeci olabilir belki. Çünkü böyle birinin sanırım dünyada bir benzeri kalmadı.

Felsefe konusunda sokaktaki adam kadar cahil olduğu halde efendilerinin öngörüsüyle yüksek düzeyde felsefe eğitimi veren ya da felsefe adına entrikalar çeviren adam da felsefeci olabilir. Gerçekte bir benim gibi felsefe öğretmenleri vardır, profesörmüş ya da değilmiş hiç önemli değildir, onun önemi felsefe bilgisinden ve felsefe öğretmekteki ustalığından gelir, bir de filozoflar vardır, bunlar felsefe üreten kimselerdir. Ben, belki inanmayacaksınız, kendine filozof sıfatını yakıştıran insanlar bir yana, hiç filozof görmedim. Uluslararası felsefe toplantılarına katılsaydım belki görürdüm. Bazı felsefe kongrelerinde dışarıdan filozof niyetine getirilmiş insanlar tanıdım, felsefeyle ciddi bir ilişkileri yoktu. Amerika Birleşik Devletleri'nden çok büyük estetikçi diye getirilmiş birinin çağdaş estetiğin sorunlarından uzakta kaldığını yani hiçbir derinliği olmadığını görerek hayretlere düştüm. Ölmeden önce ya da varsa öbür dünyada bir filozofla karşı karşıya gelme şansını elde edebilirsem ona soracağım çok şey var. Adam yandı elimden. Doğrusunu isterseniz dünyanın bugünkü koşullarında bir filozof tanıma şansını elde edebileceğimi hiç sanmıyorum. O yüzden filozoflar yapıtları dışında canlı insanlar olarak nedirler, nasıldırlar, neler yapar neler konuşurlar, bilemiyorum. Yakından sevimli midirler? Gerçekten hırsları var mıdır? Argo konuşurlar mı, fıkra anlatırlar mı? Kendilerini filozof ilan edip bilgece tavırlar alırken bir yandan da gerektiğinde arkadaşlarının yüzüne telefon kapatacak kadar kaba mıdırlar? Gerçekten bilmiyorum.

14- Bir çok dostunuz olduğunu biliyorum, acaba dostluk hakkında ne düşünüyorsunuz?

Dostluğa çok önem verdiğim doğrudur. Dostluk bence insan ilişkilerinin en kutsalıdır. Aşktaki eşitliksiz yıkışma dostlukta yoktur. Dostluğu aşkla karıştırmamak gerekir. Aşk uyumlu birliktelik değildir, oysa dostluk uyumlu birlikteliktir ve salt iyiliğe ve özveriye dayanır. Bu yüzden *Pythagoras* dostluğun uyumlu eşitlik olduğunu söylüyordu. Dostluk hem bir kafa birliğini hem bir gönül birliğini, daha çok da gönül birliğini gerektirir. Bununla dostların her zaman aynı şeyleri duyan ve aynı şeyleri düşünen insanlar olduğunu düşünmek doğru olmaz. Ne var ki düzeyleri birbirine yakın olmayan insanların dost olması kolay değildir. Dostluğu arkadaşlıkla da karıştırmamak gerekir. Dostluk gerçek anlamda içtenlikli olmayı gerektirirken arkadaşlıkta böyle bir gereklilik yoktur. Çıkar hesaplarının hiç olmadığı bir ilişkidir dostluk ilişkisi.

15- Can sıkıntısı tanımlanması güç bir şey. Hiç can sıkıntısı çektiniz mi? Can sıkıntısının kaynağı nedir?

Can sıkıntısını tanımıyorum desem yalan olmaz. Yapacak işi olanların canı sıkılmaz diye düşünüyorum. Amaçsız yaşamak ya da boş amaçlarla yaşamak can sıkıntısına yol açar. Hiçbir iş yapmadan oturur düşünür insan, bir süre sonra kötülük düşünmeye başlar. Birileri onun kuyusunu kazmak istemektedir. Falancanın o günkü sözü ne anlama geliyordu? O durumda Hasan'la Hüseyin'i birbirine düşürmekte yarar vardır. Tembellikle ahlaksızlık kardeştir. Tembeller hastalıklı insanlardır, onlar herkesten kuşkulanırlar. Benim hiç boş vaktim olmuyor ki canım sıkılsın. Ya kitap okuyorum, ya bir şeyler yazıyorum, ya müzik dinliyorum, ya yürüyüş

yapıyorum, ya mutfakta iş görüyorum ya da seyrek olarak da olsa dostlarımla görüşüyorum. Babamın, annemin, eşimin hastalıklarında acı çekerken bile sıkıntı yaşamadım. Karım Cerrahpaşa hastanesinde ışın tedavisi görüyordu. Ben onun başını bekliyordum. Gecenin üçünde hemşire hastanın ateşine bakmaya geldi. Ben çalışıyordum, aklımda yanlış kalmadıysa benim Descartes'lardan birinin yeni baskısını renkli kalemlerle düzeltmeler yaparak hazırlıyordum. Hemşire "Siz öyle renk renk neler yapıyorsunuz?" dedi. "Bir kitabımın yeni baskısını hazırlıyorum" dedim. "Vallahi bravo, aşk olsun, gecenin bu saatinde" dedi. Hastaneden çıkar derse giderdim. Hatta öğrencilerden biri bir gün şöyle dedi:"Yeter artık, lütfen derse gelmeyin, derse girmeyeceğiz gelseniz de. Kendi durumunuzu görebiliyor musunuz? On beş gün içinde kalpten gidersiniz." Hem derse giderdim, hem hasta bakardım, hem çalışmalarımı sürdürürdüm, hem yemek yapardım. Şimdilik elim ayağım tutuyor, uyku dışında hep bir şeylerle uğraşıyorum. Çok acı çektim ama can sıkıntısı nedir bilmiyorum. Ben kendiyle barışık bir kişiyim, kendimle iyi anlaşıyorum. Can sıkıntısı çekenler tek başına kalamayan insanlardır.

16- Bağnazlık hakkında ne düşünüyorsunuz. 21.Yüzyılda bağnazlığın giderek artmasını nasıl karşılıyorsunuz?

Bağnazlık cahilliğin bir yansımasıdır. Diderot'nun dediği gibi, bağnazlığın bir adım ötesi barbarlıktır. Özellikle yanlış anlaşılmış dinsel değerler bağnazlığa yol açarlar. Bağnaz bilir, araştırmaz. Yetkin bilinç kendini aşan bilgiler karşısında

yakıştırmalar yapmaya kalkmadan araştırıcı bir tutum alır. Çünkü o doğruların öyle bir vuruşta ortaya konamayacağını iyi bilir. Yetersiz bilinç kendini aşan bilgiler karşısında bir savunma durumu alarak onları dışlar ya da onlarla ilgili olarak kendine göre doğru yanlış görüşler üretmeye yönelir. Ne gibi görüşler üretir? Örneğin felsefe kendini bilen adamın yapacağı iş değildir, örneğin inançsız kişi ahlaksızdır, örneğin kadınların aklı kısadır, örneğin balın iyisi şeker hastalığına iyi gelir... Gelişmiş bir bilinç doğası gereği bağnazlığa düşmez, çünkü gelişmiş bilinç arayan bilinçtir, tartışan bilinçtir, kuşkulanan bilinçtir. XXI.yüzyılda bağnazlık arttı mı, bilemiyorum. Bence bağnazlık hiç eksik olmadı ki. Bizde artmış olabilir. Günden güne artan nüfus yoğunluğu ve buna koşut olarak eğitimde geldigeçti değişiklikler dışında köklü önlemler alınamaması, eğiticilerin gerilikle zaman zaman çok iyi anlaşıyor olması ülkede cahilliğin hızla yayılmasına ve kökleşmesine yol açıyor. Gerçekte bütün ülkelerde bağnazlık vardır, her zaman vardır. Düşünmeden yaşayan insanlar oldukça her zaman varolacaktır. Küçücük bir bilinçle insan bağnaz olmaz da ne yapar! Eğitim dünyanın her yerinde çok sorunlu. Devletler eğitimi ciddiye alır gibi yapıyorlar, kesinlikle ciddiye almıyorlar. Hatta çok iyi bir eğitimi tehlike olarak görüyorlar. Bir yandan insanın bilinçlenmesinden korkuyorlar öte yandan bağnazlıklardan yakınıyorlar.

17- Özgürlük hakkında ne düşünüyorsunuz? İnsan özgür olabilir mi?

İnsanın özgür olabilmesi için yetkin bir bilince ulaşmış

olması gerekir. Özgür olmak istemli olabilme yetkinliğidir, isteminin belirleyiciliğinde düşünme ve eylemde bulunma yatkınlığıdır. Ancak gerçek anlamda seçimler yapabilen kişi özgürdür. Özgürlük bilincin gereklerine uymak demektir. Özgürlüğü çok zaman özerklikle karıştırırlar. Tarihten bu yana hep böyle yapıldı. Örneğin Montesquieu özürlüğü "yasaların izin verdiği şeyleri yapma hakkı" olarak tanımlar. Öte yandan çokları özgürlüğü önüne geldiği gibi yaşamak ya da bildiğini yapmak olarak anlarlar. Buna bir de başkasına zarar vermemek koşuluyla diye bir koşul ekleyiverirler. Bu bizi özgürlük ahlakı diye bir sorunla başbaşa bırakır. Başkasına zarar vermemek özgürlük ahlakının bir koşuludur, tamam ama ahlaklılığın bir koşulu da insanlık için, bütün insanlar için, başkaları için yararlı olmak değil midir? Edilgin ahlak etkin ahlakla bütünleşmedikçe özgür insan ahlakı gerçekleşmez. Ben başkasına zarar vermiyorum ama kendimi uyuşturucuyla tüketiyorum diyen adama özgür mü diyeceğiz? Onu özgürlük ahlakına bağlı bir birey olarak mı göreceğiz? Özgürlük öncelikle bilincin kendinde kendiyle uyumlu olması durumudur, sonra dünyaya insan olmanın gerekleri çerçevesinde yapıcı bir etkinlikte yöneliyor olması durumudur. Özgürlük her şeyden önce sorumluluktur. Özgürlük tüm uzanımlarında sorumluluğu kendiliğinden getirir. Biz ancak sorumluysak özgürüm diyebiliriz. Sorumluluk özgürlüğün bir uzanımı olmakla dıştan benimsetilen bir insanlık durumu değildir, gerçek sorumluluk istemli yükümlenmedir. Sorumluluk biçimsel düzeyde kalmaması, gerçekleştirilmesi gereken şeydir. Etkin eylemde bulunma anlamını içermediği zaman düşünce özgürlüğü sözü saçmadır. Biçimsel sorumluluklar

gerçek sorumlulukların ötesinde kalır. Bu ne demektir? Bir baba çocuklarının mutluluğu ve geleceği adına ne gerekiyorsa yapmak zorundadır. Bu işin biçimsel yanıdır. Ancak bu baba gerçekten sorumlu olsaydı kazancının yarısını meyhanede tüketmezdi. Ne kadar bilinçliysek o kadar özgür olma şansına ulaşmışızdır. Özgürlüğü bir bilinç sorunu olarak görmediğimiz sürece yanlışa düşeriz.

18- Hoşgörü ve anlayışın yerleşik bir tutum olarak yaygınlaşamaması hakkında ne düşünüyorsunuz?

Her şey önünde sonunda dönüp dolaşıp bilinç sorununa bağlanıyor. İlkel kafa kendi koşullarının dışında koşul tanımaz: o her gördüğü ya da düşündüğü şeyi doğru sanır. Bu yüzden onun gözünde bir başka bakış açısı tümüyle yanlış ve zararlıdır, öyleyse giderilmesi gerekir. İnsanlar genellikle doğru yanlış bildikleri her şeyi dünyaya yaymaya, aşılamaya, benimsetmeye kalkarlar. Kuşkulanmak öncelikle kendiyle ilgili kuşkular duymaktır. Kendine körü körüne inanmak hoşgörüye geçit vermiyor. Ben en doğru yerdeysem daha kuşkuya ne gerek var! O durumda bana düşen başka insanları yönlendirmek hatta yönetmektir. Bu tam tamına aptallığın bir yansımasıdır. Hoşgörü gerçek insan olmanın zorunlu sonuçlarından biridir. İnsan her şeyi hoşgörebilir mi? Hoşgörmeli mi? Ahlaksızın ahlaksızlığını, sorumsuzun sorumsuzluğunu hoşgörebilir miyiz ya da hoşgörmeli miyiz? Hoşgörüsüzlüğü hoşgörebilir miyiz? Hoşgöremeyeceğimiz şeylerin başında hoşgörüsüzlük gelir. Ama onu neyle altedebiliriz? Yalnızca iyi bir eğitimle altedebiliriz. Felsefe adamlarının bile hoşgörü açısından

zavallılıklar gösterdiği bir dünyada hoşgörülü olmak yazık ki çok küçük bir topluluğun işi olmaktan öteye geçemiyor. Hoşgörmek hoş olmayan bir şeyi hoşmuş gibi algılamaya çalışarak kendini rahatlatmak değildir, yalnızca ve yalnızca başkalarına da yaşam hakkı tanımaktır.

19- Kimileri savaşları ikiye ayırıyor, haklı savaşlar, haksız savaşlar diye… Böyle bir ayrım yapmak olası mı? Savaş hakkında görüşlerinizi merak ediyorum.

Haklı savaşlar yoktur. Zaman zaman haklı savaşlardan sözetmemiz tam tamına saldırgana karşı kendini savunma anlamı taşıyor, taşımalıdır. Yoksa ben haklıyım ve saldırıyorum gibi bir mantık ahlakdışıdır. Birileri benim boğazıma bıçağı dayadıysa ben kendimi kapıp koyuverme rahatlığında olabilir miyim, olmalı mıyım? Varlığımı tehdit eden her durum beni kendimi savunmaya yöneltir. Saldırgan bir topluma karşı bir toplumun kendini savunma durumunu gerçek anlamda savaş diyedüşünmemeliyiz. Buna belki gene de savaş sözcüğünü kullanarak kurtuluş savaşı demek yanlış olmaz. Türk Kurtuluş Savaşı da bir savunma savaşıydı, bu çerçevede haklı bir savaştı. Savunma koşulu dışında savaş yapmak caniliktir, başka bir şey değildir. Savaşları her zaman bir takım yüce değerlerle süslemek isterler. Bu da işin çirkinliğini örtmek için uydurulmuş bir bahanedir. Napoléon Bonaparte'ın Avrupa'yı sömürmeye giderken adamın özgürlük götürmeye gittiğini söylemesi bütün bir tarihi güldürmedi mi? Amerikalıların zaman zaman oraya buraya demokrasi götürmesi gibi. Özgürlük buysa, demokrasi buysa onları hiçbir yere

götürmemek doğru olur. Osmanlı'yı Cumhuriyet'den ayıran temel koşullardan biri budur: biri varoluş nedenini savaşlar üzerine kurmuşken öbürü varoluş nedenini savaşa karşı tutum alarak kurmuştur. Bir toplum geçmişinden tümüyle kopamaz, o her durumda geçmişini geleceğe doğru sürdürür, ama geçmişindeki bir özelliği ya da bazı özellikleri yadsıyabilir. Cumhuriyet de savaşçılığı yadsımıştır. Hiçbir gerekçe savaşı haklı çıkarmaz. Kimse şu ya da bu nedenle insan öldürme hakkına sahip değildir. Savaşı haklı çıkaracak en küçük bir neden yoktur.

20- Ülkemizde uygarlık ve kültür zaman zaman birbiri yerine kullanılıyor, zaman zaman ayrı kullanılıyor. Uygarlık ve kültürü tanımlamak zor mudur?

Zor değil elbette. Bir kavram üzerinde ayrıntılı bir biçimde düşünmeyi yük sayanlar ya da alışkanlık edinmiş olmayanlar, özellikle birbirine içlem ve kaplam ilişkisiyle bağlanan kavramların yani aralarında bir sıradüzeni bulunan kavramların karşılıklı anlam bağıntılarını düşünmeyenler her şeyi çok kolay tanımlarlar ama yaptıkları tanımlar çok zaman bir gerçeği karşılamaz. Anlamı birbirine yakın kavramlarla ilgili terimleri bir arada kullananlar var, değil mi? Adam gelenek'in ne olduğunu, görenek'in ne olduğunu, gelenek'i görenek'den ayıran şeyin ne olduğunu bilmediğinden ikisini birlikte kullanır çıkar, çifteyle ateş eder gibi. "Geleneklerimiz ve göreneklerimiz…" Neler söylemiyorlar! Maddi kültür diyorlar, manevi kültür diyorlar… Düşünmeden söylemenin büyük rahatlığı vardır. Yıllar önce Mimar Sinan Üniversitesi'nin

Sanat Tarihi bölümünde ders veriyordum. Derste bir kız öğrenci bana yekten "Sizin bize öğrettikleriniz yanlış" dedi. Biri kur muştur onu, kendi başına söyleyemez. Nedenini sordum. Söyledi. Ellerinde tam beş profesörün yazdığı bir kitap varmış. Bu kitapta yazdığına göre bazı toplumlar kültür toplumlarıymış bazı toplumlar da uygarlık toplumlarıymış. Oysa ben her toplumun bir uygarlık etkinliği içinde olmakla kültür değerlerine sahip olduğunu söylüyormuşum. Öğrenciye şunu dedim, bilmem anladı mı: "Kızım ahmaklık niceliksel değil niteliksel bir durumdur."

"Uygarlık" kavramı "teknik" ya da "teknoloji" kavramıyla "kültür" kavramını içerir. Uygarlık bir toplumun belli bir yerde ve belli bir zamanda ortaya koyduğu maddi ve manevi etkinlikler toplamıdır. Uygarlıklar zamanda ve uzamda birbirlerine karışırlar ya da birbirlerinden etkilenirler, uygarlıklar arasındaki etkileşim tarihin akışını belirler. Böylece teknolojinin özellikleri de kültürün özellikleri de zamanda ve uzamda taşınır. Bu elbette bir uygarlığın bir uygarlığı döllemesidir. Katıksız uygarlık yoktur, buna göre başka kültürlerle karışmamış kültürler de yoktur. Bununla birlikte her uygarlık bir toplumun bilincinde kökleşmiş ve dönüşerek varlığını sürdüren özgün bir değerler dizgesidir: bir uygarlık bir uygarlıktan ya da başka uygarlıklardan ne kadar etkilenirse etkilensin her zaman kendi renklerini kendinde taşır. Öte yandan bir yerden bir yere taşınan uygarlık renklerini büyük ölçüde yitirir, taşındığı yerlerin ve zamanların renklerine bürünür: hiçbir uygarlık bir başka yere olduğu gibi gitmez.

Demek ki bir uygarlık hem bir altyapı hem bir üstyapı değerleri dizgesidir. Altyapı teknik etkinliklerle ilgiliyken üstyapıyı kültür değerleri oluşturur. Buna göre kültüre bir anlamda insanın insanla ilgili en genel bilgisi diyebiliriz. Selma Lagerlöf "Kültür tüm öğrenilenlerin unutulduğu yerde varlığını sürdüren şeydir" der. Bir başka anlamda da onu bir uygarlıkta gerçekleştirilen düşünsel etkinliklerin tümü diye tanımlayabiliriz. Buna göre kültürün başlıca alanları bilim, felsefe ve sanattır. Bir bilim olarak değil de bir yaşamı dönüştürme etkinliği olarak siyaseti de kültür alanlarından biri saymak doğru olur. Öyleyse her insan bir kültür ortamına doğar, bir kültür ortamına doğmakla bir uygarlığa katılır. O uygarlık hem bir toplumun uygarlığıdır hem bütün bir insanlığın uygarlığıdır.

5.Bölüm

AFŞAR TİMUÇİN'İN KİŞİSEL DÜNYASI ÜZERİNE

1- Bildiğim kadarıyla on şiir kitabınız var.* Çöl*, Destanlar diye başlayan bu etkinlik günümüze kadar sürdü. Internet ortamında şiirleriniz her sitede kendine yer bulmuş. Önemli bir okur kitleniz var. Bunca şiir yazmanız karşı biz sizi daha çok felsefeci olarak tanıyoruz. Şiirimizin kısa* romanı*'nda Türk şiirinin gelişimiyle ilgili kışkırtıcı eleştirileriniz bağlamında kendi şiriniz hakkında ne söyleyebilirsiniz?

Çok genç yaşlarımdan başlayarak ben yüzde yüz kendimin olan bir şiir oluşturmak istedim. Yüzde yüz kendimin derken insanlığın bir parçası olduğumu, tarihin içinde tüm bireyler gibi bir birey olduğumu unutuyor değilim. Yani elbette etkilendiğim pek çok kaynak olacaktı ama bu kaynaklardan giderek ben kendi dilimi, kendi anlatımımı, kendi sesimi

kuracaktım. Çok genç yaşlarımdan beri şunu gözlemledim: çokları şair olmanın bir ilişki işi olduğunu düşünüyorlardı. Onlara göre, ağzınla kuş tutsan, verimli yakınlıklar kuramadın mı sonuç bir hiç olacaktı. Bense yalnızca güzel şiirin kalıcı olabileceğini düşünüyordum. Herkes uyum ararken benim kendi köşemde kalmış olmam bağımsız kişiliğimden olduğu kadar bu inancımdan geliyordu. Nitekim edebiyat çevreleri beni şair saymamakta direndiler. Hiç aldırmadım. Nasıl olsa bir yolunu bulup okura ulaşacaktım, acele etmek gerekmiyordu. Biliyordum, sanatımız insanlara ulaşabilecek özellikler taşıyorsa bizi kimse engelleyemeyecektir. Bugün bile gözümün içine baka baka *"Yahu bak, sen şairmişsin, hiç bilmiyorduk"* diyenlerle karşılaşıyorum.

Okura ulaşmak her zaman güzelliğin kanıtı mıdır, şiirde belli bir düzeye gelmiş olmanın kanıtı mıdır? Değildir elbette. İnsanların çeşitli duyarlıklarını kaşımak için, örneğin evde kalmış kızların yüreğini hoplatmak için yazılmış şiirler de çok sayıda okura ulaşabiliyor. Önemli olan şiirde yetkin güzeli gerçekleştirebilmek, bunu yaparken herkesin ilgilenebileceği yapıyı ya da yapıları oluşturabilmek gerekiyordu. Bunun için de insanlığın ortak sorunlarını şiire temel almak, kendi küçük duygulanımlarımızla insanları boşuna oyalamamak gerekiyordu. Ben işte elimden geldiği kadar bunu yapmaya çalıştım. Çünkü insan bir şiirde şiiri yazanın dünyasını değil kendi dünyasını bulmak ister. Bir sanat yapıtı beni insanlığın içine yerleştirebiliyorsa, böylece beni insanlığın bir parçası kılarak beni bana anlatıyorsa sanat yapıtıdır. Bir de işin çabayla ilgili yönü var. Ben şiir için çok zaman harcadım

ve çok emek harcadım. Genelde şairler, dansözlerden ve şarkıcılardan aldıkları esinlerle olmalı, kendilerini şair doğmuş sayarlar, o zaman her yazdıkları en güzel şiir olacaktır. Bense öyle yapmadım, öyle düşünmedim, bir şiirin üzerinde yıllarca çalıştığım oldu. On birinci şiir kitabım bu yüzden belki de ben öldükten sonra basılacak.

Böylece tek kişinin aynalarında bütün bir insanlığın her yönüyle yansıdığı bir şiir kurmaya çalıştım. Bunun için en büyük dayanağım divan şiirimiz oldu ve halk şiirimiz oldu. Öte yandan yeni şiirimizin ustalarını dikkatle okudum. Özellikle birinci kitabım Çöl'de divan şiirimizin, sonraki bütün kitaplarımda divan şiirimizin ve halk şiirimizin belirleyici etkileri vardır. Bazı arkadaşlar benim çokça batı şiirinden yararlandığımı, ikide bir Baudelaire dediğim için belki bir tür Baudelaire mukallidi olduğumu düşünürler. Oysa o şairler, *Shakespeare*, Baudelaire, *Mallarmé* ve daha başkaları benim için örnek oluşturmuştur, onların ne yaptıklarına ve ne yapmadıklarına bakmışımdır, ama onlar gibi şiir yazmayı elbette düşünmemişimdir. Her şair kendi topraklarının şiirini yazar, ama onun başka toprakların şiirinden de uzak kalmaması gerekir. Ben bir insan olarak bir Fransızla ve bir İngilizle aynı çatı altında, aynı gök kubbe altında yaşıyor duyarım kendimi, o ne derse desin, kim ne derse desin, apayrı sorunlarımız olsa da temel sorunlarımızın ortak olduğunu bilirim. Bununla birlikte ben kendi toprağımın şiirini yazmakla yükümlüyüm, daha doğrusu ancak öyle yapabilirim, başka türlüsü elimden gelmez. Baudelaire'i öykünebilirsiniz ama kendi şiirinizi yazmaya kalktığınız yerde Baudelaire de başkaları da biter,

hatta Fuzuli de, Baki de, Karacaoğlan da biter.

Sanat insanın kendiyle ve bütün bir insanlıkla hesaplaşmasıdır. Her sanatta olduğu gibi şiirde de acılarımızın hesabını çıkarıyoruz, sevinçlerimizin kaynaklarını bulmaya çalışıyoruz, kötülükleri irdeliyoruz, adanmışlıkların ne anlama geldiğini ortaya koymaya yöneliyoruz, böylece büyük insanlık için gerçek bir buluşma ortamı yaratmayı deniyoruz. Bu yüzden şiirimizin böyle bir buluşmayı sağlayabilecek yetkinlikte olması gerekir. Bu büyük bir iştir, zor bir iştir. Adını ona buna duyurmak adına girişilebilecek basit bir işlem değildir. Şuna inanıyorum ki şiir de ya da tüm sanatlar da bilim ve felsefe gibi çaba işidir. Sizden yalnız boş zamanlarınızı değil gecenizi ve gündüzünüzü istiyor. Sonra bir de sizden anlayış bekliyor. Kim olursanız olun, nasıl kral da olsanız hamal da olsanız çocuğunuz için bir babadan başka bir şey değilseniz, şiiriniz için de bir şairden başka bir şey olmamanız gerekiyor. Karşısına geçip seni ben yazdım gibilerden böbürlenmeye başlarsanız şiiriniz sizi bırakır gider. Çocuğunuzun karşısına bir baba olarak değil de bir profesör olarak çıkarsanız çocuğunuz sizi yanınızda kalsa bile bırakıp gitmez mi?

Siz benim beni anlatmamı istediniz, ama ben bunu burada başarıyla yapmış olduğumu, yapabilmiş olduğumu sanmıyorum. Başkaları bizimle ilgili çok kolay yargılar verirler de biz kendimizi kolay kolay yargılayamıyoruz. Kendimizi iyi anlayamıyoruz ki kolayca yargılayabilelim. Bir şairi en iyi başkaları anlatacaktır, hatta onu hiç tanımayanlar anlatacaktır. Şairin yanına yaklaştıkça nesnellikler içinden çıkılmaz

öznelliklerle sarılmaya başlar. Bir şaire çokça yaklaştığımızda belki de *"Bu muydu benim şiirlerini sevdiğim adam, yahu bu sevimsizin biri"* deyiveririz. İnsanlar da kentler gibi uzaktan güzeldirler, yaklaştıkça çarpık çurpuklukları kendini belli etmeye başlar. O yüzden sanat eleştirmenlerine, şiir eleştirmenlerine gereksinimimiz var. Onlar da nereye gittiler bilmem, çoktandır görünmüyorlar.

2- Birkaç yıl önce eşinizi kaybettiniz ve yine bir yıl önce önemli bir sağlık sorunu yaşadınız. Gerçi İçimizdeki **deprem*'de ölüm hakkında görüşlerinize yer vermişsiniz, ama ben yine de sizin ölüm hakkında söyleyeceğiniz çok şey olduğunu sanıyorum.***

Ölüm her canlı varlığın değişmez yaşam gerçeğidir. Yaşamımız ölüme göre yaşamdır. Hayvanlar bunu bilmezler. Belki ölümün eşiğinde çok bulanık bir ölüm sezgisine kapılabilirler ama ölüm üzerine bir bilgileri yoktur. Oysa bilinçli varlık olan insan dünyayı tanımaya başladığı anda ölümle yüz yüze gelir. Başkalarının ölümü ona ölüm diye bir gerçeğin olduğunu duyurur. Bu yüzden her insan yaşamı boyunca ölümü yaşar. Yetkin bilince ulaşmış insanlar ölümün belirleyiciliğini bilirler ve yaşamlarını ona göre düzenlerler. Bilgelik her şeyden önce ölümle barışmış ya da anlaşmış olmayı gerektirir. Düşünceyle çokça ilişkisi olmayan insanlar ölümü ellerinden geldiğince belleklerinden kovarlar ya da kovmaya çalışırlar. Ama hiçbir yaşam gerçeği ölüm kadar kendini duyurucu değildir. Genellikle insanlar bilgenin ölüm karşısındaki durumunu bir gösteri ya da abartılı bir

vurdumduymazlık olarak algılarlar. Oysa bu bir uzlaşmadır. Felsefe yapmak ölümü yenmek içindir biraz da. Ölümü yenemeyiz elbet, ama ölüm korkusunu yenebiliriz.

İnançlı kişiler dinsel dogmaların yardımıyla kendileri için bir ölümsüzlük tasarlarlar hatta bu ölümsüzlüğü renkli görünümlerle süslerler. Bu insana dinginlik verir. Ama Sokrates'i saymazsak belki de hiç kimse gene de öbür dünyaya giderken çok sevinçli olmamıştır. Büyük inançlılar da ölenin arkasından gözyaşı dökerler. Demek ki bu ölümsüzlük inancında da insanı rahatsız eden bir şeyler vardır. Ölüm bu dünyanın tek ölümsüz gerçeğidir. Onunla iyi ilişkiler kurmak yaşamımızı güzelleştirir. Ama ne olursa olsun bilinç her zaman ölümle tersleşecektir. Çünkü bilinç varlığa göre kurulmuştur, o her zaman varolanın bilincidir. Yokluk onun ancak tasarlayabildiği ama kavrayamadığı şeydir. Ancak büyük bir zorlamayla tasarımsal düzeyde bir yokluk duygusunu yaşayabiliriz. O da son derece sallantılı bir duygudur. Yokluğu tam olarak kavramak belki de olası değildir.

Gerçekte ölüm yaşam için bir gerekliliktir. Üreyen bir dünyada ölüm olmasaydı neler neler olurdu! Ayrıca ölüm manevi yaşam için de bir gerekliliktir. Ölüm her şeyden önce eğiticidir. Elbet o da bütün iyi eğiticiler gibi ancak eğitilebilir olanları eğitir. Ölümü gerçek anlamda yaşayanlar hırslarından arınacaklardır. İnsanlar gerçekten ölümü tanımış olsalardı bütün kötülüklerinden arınacaklardı, öncelikle de hırslarını bir yana bırakacaklardı. Ben'ini öldürmek dediğimiz şey ancak ölüm duygusunun yardımıyla ulaşabileceğimiz bir

yüceliktir. Ben'ini öldürememiş ya da bir başka deyişle ben'ini eğitememiş insanlar bencilliklerini en tehlikeli boyutlara kadar götürebilirler. Çevremize şöyle bir baksak, hırstan gözleri çakmak çakmak olmuş nice insan göreceğiz. Bunlar ölümün bile eğitemediği kimselerdir. Hem bencillikleri adına her kötülüğü yapabilirler, hem de tıpış tıpış ölüme giderler.

Doktorum bana kanser olduğumu söylediği zaman hiçbir tepki vermedim, yalnızca gülümsedim. Arkadaşlarım buna şaştılar. Oysa şaşacak bir şey yoktu, koskoca dünyanın gerçeği benim için değişecek değildi ya. Yalnızca ne yapmam gerektiğini sordum. Ameliyatı sedyede bekleyen iki kişiydik. Öbür kişi tir tir titriyordu. *"İdama gitmek gibi bir şey bu"* dedi bana. Kendisini rahat bırakmasını söyledim. Artık bizim yapabileceğimiz bir şey yoktu, bundan sonrası hekimlerin işiydi. Ameliyattan önce iki oğlumdan ölmek için izin istedim. Onca yıl yaşamıştım ve bu bana yetecekti. Çocuklarımı yetiştirmiş ve ölmek hakkımı elde etmiştim. Onlara şöyle dedim: *"Biliyorsunuz babanız bugüne kadar kartal gibi yaşadı, bundan sonra onun sürüngen gibi yaşaması hiç de güzel olmaz. İzin verirseniz ben artık gideyim. Belli ki bundan sonrası benim için de sizin için de çok sıkıntılı geçecek. Zaten annenizin hastalığında ve ölümünde yeteri kadar hırpalandınız."* Çocuklarım bana ölmem için izin vermediler. Onları hiçe sayarak ölümü seçemezdim. Sonra şunu gördüm: sözde dostlarım değil ama gerçek dostlarım benim çekip gitmemi kaldırmayacaklardı. Onlara acı yüklemektense acı çekmeyi göze almalıydım.

Ölümden boşuna korkuyoruz. *Epikuros* bunu pek güzel anlatmıştı bize. Ölüm geldiği zaman biz gitmiş olacaktık. İnsan ölümden biraz da bu dünyanın güzelliklerinden uzaklaşmak adına tedirgin oluyor. Ama bu dünyada hiçbir şey bize sonuna kadar verilmemiştir. Yaşam bir yandan bize bir şeyleri verir, sonra verdiklerini bir hırsız gibi alır götürür. On yıl önce nelerimiz vardı şimdi nelerimiz var? Yitirmeyi göze almadan yaşamak çok büyük güçlükler yükler insana. Bugün olmasa bile yarın yitireceğiz, buna hazır olmamız gerekiyor. Babam benim elimde öldü. Annem de. Karım da. İnsanın bir yirmi saniye içinde taşa, toprağa, suya benzer bir şeye dönüştüğünü görüyorsunuz. İnsan dünyada konuk olduğunu bilerek yaşarsa çok sıkıntı çekmez. Her an yitirmeye hazır olmak. Hatta göz göre göre yitirmek, çok istiyorsan al diyebilmek, yetinmek ve en büyük sevincin *olmak* ve *sahip olmak* dışında bir şeylerde olduğunu sezebilmek. Korkmadan yaşamak. İyi yaşamışsak, geride yaşanmamış bir şeyler bıraktığımız duygusu içinde değilsek daha kolay öleceğiz. Kanserle ya da başka bir şeyle. Ne önemi var!

3- Oğlunuz Ali'nin hafta sonları sizde kalmasını saymazsak artık yalnız yaşıyorsunuz. Sizin yalnızlık kavrayışınızı merak ediyorum.

Ben hep yalnız yaşadım. Çocukluğumdan beri yalnızlığa alışığım. Daha doğrusu yalnızlık bana son derece doğal görünür, hatta bana göre yalnız olmamakta bir acayiplik var gibidir. Benim yaşadığım yalnızlık gerçek anlamda yalnızlık değildir. Kendi başına yaşamak diyebiliriz buna. Zaman zaman,

özellikle genç yaşlarımızda, yalnızlık kesintiye uğramıştır. Ama sonunda değişen pek bir şey olmadı. Çok zaman insanlar benden kaçtılar, başımıza bela gelmesin diye. Ben kimseden kaçmadım ama kimselerle olmayı da çok istemedim. Bakıyorsunuz adam ya da kadın dost gibi yaklaşıyor, bir süre sonra sizi yönlendirmeye, size egemen olmaya çalışıyor. Benim gibi özgür birine gider mi bu? Bununla birlikte çok yalnız da sayılmam. Büyük oğlum Ahmet'le ve küçük oğlum Ali'yle zaman zaman toplanır, bir iki kadeh bir şey içer, dertleşiriz. Dediğiniz gibi Ali her hafta sonu bana geliyor. Oğullarım benim iyi arkadaşlarımdır. Ayrıca dostlarım da var, sizler varsınız. Dostlarım olmadan yapamam, onlar gerçek dost olduklarını benim güç günlerimde pek güzel göstermişlerdir. Tek başıma kalmam zaten gerekli, başka türlü zamanımı verimli geçiremem ki. İnsanlığın en büyük kafalarıyla birlikte olmak beni sevindiriyor. *Descartes*'la, *Platon*'la, *Spinoza*'yla ve benzerleriyle arkadaşlık ediyorum, onlarla geçen zaman yalnız mı yaşanmıştır? Bir gönül arkadaşı diyorsanız, artık benden geçti. Şairin dediği gibi o anlamda *"Bize bir zevk-i tahattur kaldı"* yalnızca. Kadınlardan çektiğimi devletten bile çekmedim.

4-* Aşkın diyalektiği *kitabınız çok sevildi, fakat sizin cinsellik hakkında,* Bizim gazete*'deki yazınız daha etkili oldu. Kısa zamanda güçlü medya kuruluşları kapınızı aşındırmaya başladı. Onları onurluca geri çevirdiniz ama umarım benim sorumu yanıtlarsınız. Cinsellik hakkındaki görüşlerinizi açıklamak ister misiniz?

Cinsel yaşam bütün ülkelerde genelgeçer değerlerin, bir başka deyişle toplumsal düşünce kalıplarının yani göreneklerin ve alışkıların belirleyiciliği altındadır. Her toplumda kadın erkek ilişkileri bu çerçevede biçimlenir ve doğrusuyla yanlışıyla bu çerçevede etkindir. Bizim toplumumuzda özellikle göreneksel yapı çok baskıcı ve yaptırımcıdır, daha çok da cinsellik konusunda böyledir. Bu yüzden denebilir ki kadınla erkek arasında kalın bir duvar vardır, bu duvarın kalkması ancak ve ancak nikahla olasıdır. Bu toplum cinselliğini yaşayabilen insanlar toplumu değil evlenenler toplumudur. Hiçbir cinsel deney yaşamadan, ayrıca iktisadi bağımsızlıklarını elde etmeden evlenen çiftler gerçekte çok zaman kendilerini ateşe atmışlardır. Kadınlar erkek cinselliğini ve erkekler kadın cinselliğini tanımadan kağıda imza atar ve bir araya gelirler. İlk zamanlar doğru yanlış yaşanan cinsellikte kadın da erkek de mutlu kişiyi oynarlar. Bir zaman sonra onlar birbirlerinden bıkarlar, çünkü yan yana gelişleri bilinçlerin ve bedenlerin uyuşumu çerçevesinde olmamış, herhangi bir hesapla, hatta bazen paçayı kurtarmak gibi çirkin hesaplarla olmuştur. Evlilik kurumu kısa zamanda cehenneme döner ve ayrılıkların zamanı gelmiş olur.

Cinsellik ancak yetkin bilinç koşullarında yaşanabildiği zaman insani bir anlam kazanacaktır. Cinselliğin insani yüzü aşkta kendini belli eder. Bu toplum aşk yaşayan insanlar toplumu değildir. Akıl evliliği adı altında hesap evlilikleri yapılır. Genelde evlilik kız çocukları için bir kurtuluş yoludur, bu yüzden onlar daha on iki yaşlarından sonra antenleri çalıştırıp o anlamsız baba evinden o çok pırıltılı görünen koca

evine kaçmaya bakarlar. Görevler belirlenmiştir: kadın yemek pişirecek, bulaşık yıkayacak, çocuk doğuracaktır, erkek de onun karnını doyuracaktır. Gerçekte bu buluşma çok çirkin ve hatta onursuz bir buluşmadır. Kadın erkek ilişkilerinin bozukluğu cinsel suç oranını akıl almaz boyutlara götürüyor. İnsan aklının almayacağı biçimde cinsel suçlar işleniyor. Tecavüz her günkü olaylar arasında hiç eksilmeden sürüyor. Görünmeyen tecavüzleri, aile içi tecavüzleri de ayrıca düşünmek gerekir.

İşte böyle bir toplumda biz genç yaşlarımızdan başlayarak kendimizi aşka adamak istedik. Kaba cinsellik ancak kaba saba insanların işi olabilirdi. Tek bir şeyi unutuyorduk: bu ülkenin göreneksel yapısını. Aşkın eşiğinde hemen pazarlıklar başlıyordu. Bu yıllarca böyle sürdü. Biz dıştan bakıldığında durmadan sevgili değiştiren adam durumuna düştük. Zamanla yaşlandık ve gerçeği net olarak gördük. O zaman da aşktan umudu kesip kendi köşemize çekilmek en iyi yol olacaktı. Bunu gazetedeki köşemizde yazınca, ne kadar önemliymiş ki yer yerinden oynadı. Sizin de bildiğiniz gibi biz şamataya pabuç bırakmadık ve iş sonuçsuz zorlamaların ardından kapandı gitti. Sorun bizim için bitti ama toplum için, bu toplumun yetiştirmekte olduğu genç insanlar için bitti mi? Elbette bitmedi. Onların bir bölümü bir cinsel sereserpeliği cinsel özgürlük gibi yaşıyor, büyük bir bölümü gene baskı altında düz evlenme adayı olarak yaşıyor. Evlilik gelişigüzel ilişkilere bırakıp çıkacağımız kadar basit bir iş değildir.

Böylece bu toplumun insanları cinsel açıdan ve dolayısıyla

ruhsal açıdan sakatlanmış insanlar olarak topluma katılıyorlar ve cinselliği bazen istenmeyen ama zorunlu bir hayvani ilişki olarak, bazen kolay doyum alanı olarak, bazen toplumsal ve parasal olanaklar elde etme yeri olarak, en iyi anlamında da ne demekse mutlu olma kurumu olarak görüyorlar. İki kişi yan yana geldiği zaman önce birbirleri karşısında ve ayrıca toplumsal düzeyde özerkliklerini yitiriyorlar ve iki kişilik bir çekişme alanı oluşturmuş oluyorlar. Bazen üç ayda bitirilen bazen kırk elli yıl sürdürülen bir gereksiz ortaklık. İki kişi ancak sağlam bir ortak cinsel yaşam kurabildikleri, bunu duygusallıkla taçlandırıp aşk yaşayabildikleri, birlikteliklerini insani değerler açısından bir üretim düzeneği durumuna dönüştürebildikleri zaman mutlu ve verimli olacaklardır. Bu da göreneklerin katlı belirlenimciliğinde değil gerçek anlamda uygarlaşmış özgür insan olmanın koşullarında gerçekleşecektir.

5*- Aşkın diyalektiği*'nde ayrıntılı bir tartışma yaptınız ama ben, evlenmiş ve şimdi yalnız yaşayan biri olarak evlilik hakkında daha donanımlısınız, sizin şu an evlilik hakkındaki görüşlerinizi merak ediyorum.

Evlilik iyi bir kurum değil. Evlilikte iki insan birbirini tapuluyor. İnsanın meta durumuna gelmesidir bu. Atılan imzalar kadınla erkeğin birbiri üzerinde egemen olmasını hak durumuna getiriyor. Kadınla erkeğin birbiri üzerinde egemenlik hakkı elde etmesi demek bir yetke kargaşasının yürürlükte olması demektir. Bir insanı ömür boyu koşuluyla size veriyorlar, sizi de ömür boyu koşuluyla bir başkasına.

Ayrılma hakkı var diyeceksiniz. Ayrılmamak üzere evleniyorsunuz, gerekirse ayrılırım diye evlenmek olur mu? Gerekirse ayrılırım diye evleniyorsanız evlilik kurumunu kötüye kullanacaksınız demektir. İşin bir de duygusal yönü var: iyi günde kötü günde, hastalıkta sağlıkta… Bir insanı ne kadar sürede tanırsınız? İnsanın alacası içinde, bazen on yıl sonra ummadığınız bir yanı ortaya çıkıyor. On yıl bekleyelim bakalım, uyuşursak evlenelim diyemezsiniz. Sevgililik ve nişanlılık dönemi hele iki kişiden birinin ya da her ikisinin ustaca hesaplarıyla örülmüşse sürtüşme olasılığı daha da artıyor. Karşınızda iyi ve kötü huylarıyla bir kadın (*ya da kadınlar için bir erkek*), dağınık saçlarıyla, şeytanlıklarıyla, saçma saçma konuşmalarıyla, hakarete varan saldırılarıyla biri işte. Bu durumunu görmemiş miydiniz? Elbette görmemiştiniz. Belki görünüyordu da o günlerin renkleri ve kokuları arasında siz seçemediniz. O araya üç çocuk sığdırdınız. İşte evlilik böyle bir kurum. Ama çocuk yapmak için yani türü sürdürmek için bu tapulama kurumundan başka bir kurum düşünemiyorum.

Çünkü çocuk çok önemli bir varlık, öncelikle anneye gereksinimi de olsa sağlıklı gelişebilmek için bir anne ve baba birlikteliğini gereksiniyor. Efendim, çocuk kavgalı ortamda büyüyeceğine eşler ayrılsınlar çok daha iyi derler ya, bu korkunç bir yalan ve bir sorumsuzluktur. Ben katoliklere yerden göğe hak veririm: ya evlenmeyeceksin ya da evlendinse ayrılmayacaksın. Sağlıklı anne ve babalar uyumsuzluklarını çocuklara göstermezler, ama sen göstermeyenini gördün mü derseniz görmedim derim. Çocuk varsa, insan gerekirse yatağını ayırabilmeli ama ayrılmak

yolunu seçmemeli. Çocuklar ayrılıklarda çok kötü yaralanıyor. Hele bir takım analar ve babalar ayrıldıktan sonra çocukların gözünde birbirlerini küçük düşürmeye kalkarlarsa yara daha büyük açılıyor. Evliliğe biraz olsun hazırlanmalı insan. Evlilik birden içine girilebilecek bir kurum değil. Ben arkadaşlığa ve dostluğa çok önem veririm. Kadınla erkek önce çok iyi arkadaş olabilmeliler. Sonra arkadaşlık pekiştikçe dostluk başlamalı. Daha sonra sevgili olmakta sakınca görmeyebilirler. Sevgililik de iyi koşullarda gerçekleşti mi artık evliliğe sıra gelmiş olur. Ama insanlar böyle güvenceli bir yolu izleselerdi evliliğe adım atarlar mıydı? Evlilik biraz da gözü kapalı yapılan bir iştir. Bu yüzden eskiler gençler için korkarlardı, yaşı geçerse evlenemez derlerdi. Gözü açılan adam evlenmeye kolay kolay yanaşmayacaktır. İki ayrı dünyanın zorla yan yana gelmesi ya da getirilmesidir evlilik. İki ayrı dünya nasıl olur da tek bir dünya gibi bütünleşebilir! Saygı göstermek adına ödün vereceksiniz, yani zorlama bir saygı göstererek işi götürmeye çalışacaksınız. Bir yere kadar dayanılabilir buna. Ya da sonuna kadar dayanılabilir. Evlilik bir sabırlı olma sanatıdır. Yalnızca çocuklar adına katlanılan sıkıntılı bir kurum işte.

6- Bugüne değin birçok öğrenci yetiştirdiniz. Bir hocanın öğrencileri bir anlamda onun dünyaya karşı duruşunun da geleceğe bıraktığı tohumlar gibi. Bu açıdan, yetiştirdiğiniz öğrencilerden umutlu musunuz?

Ben üniversitede daha çok servis öğretmenliği yaptım. Mimar Sinan Üniversitesi Devlet Konservatuarı'nda son görevim Kompozisyon bölümü öğretim üyeliğiydi. Yaradana

sığınıp her an beste yapabilirdim, böyle bir tehlike vardı ama bereket gerçekleşmedi. Nota bilseydim beste yapardım belki. Nota bilmeyen öbür bestecilerimiz gibi, benim de iyi kötü müziğe bir katkım olmuş olurdu. Kocaeli'nde geçen yıllarımız da bir başka alemdir. Sonunda emekli olduk da, birileri benden kurtuldu. Seyrani'nin dediği gibi: *"Benden sana destur ey çeşmi afet / Var kimle istersen eyle muhabbet / Bundan geru sen sağ ben de selamet / Seyrani bu alışverişten geçti".* Bu arada, okul koşulları gerektirdiği için değil kendi istediği için benden yararlanmaya çalışan genç insanlar oldu, olmadı dersem yalan olur. Onlar için bir şeyler yapmaya çalıştım. Ben orta yaşlarıma kadar gençlere çok inandım, çok güvendim. Derdim ki bu toplumu ne kadar çirkinleştirmeye çalışsalar başaramayacaklar, çünkü çok güçlü bir gençlik geliyor. Şiirlerimi genel olarak "çocuklar" teması altında çocukların ve gençlerin güzelliklerini anlatmaya ayırdım yıllarca. Sonra kazın ayağının öyle olmadığını anladım. En küçük bir çıkar adına her türlü pisliği, her türlü iğrençliği yapmaktan geri durmayan çirkinin çirkini genç insanlarla da yüzyüze geldim. Çıkar kollamaktan başka bir şey düşünmüyorlardı. Gelecek kaygısıyla her türlü kötülüğü yapmaya hazır gibiydiler. İnsanlık adına onlardan yerin dibine geçecek kadar utanmışımdır. Bir de aptal kafalarıyla beni kıskaca almaya kalkmaları vardı ki gülmekten kendimi alamazdım. Giderek bozulmanın boyutları büyüdü ve ben ne yazık ki artık bu gençlerden hiçbir umudum yok dediğim bir yere geldim. Yirmi yaşında bir adam onurunu yitirirse, onursuzluğu meslek edinirse ne olur? Şimdi bir münzevi yaşamı sürdürmeye başlamış olmamı bir inatçının tepkisi gibi, birilerine kızgınlığımın karşılığı gibi

algılamak isteyenler var. Oysa ben bunu yaparken yalnızca yorgun ruhumu dinlendirmeye çalışıyorum.

7- Üretken ve onurlu bir yaşam sürdünüz, sürüyorsunuz. Yayıneviniz oldu, dergi çıkardınız, Ansiklopedide çalıştınız, birçok çeviriniz, makaleniz, üç romanınız, yığınla kitabınız, niçin bu kadar uğraşıyorsunuz? Etkinliklerinizden gelecek için ne bekliyorsunuz.

Sağolun. Genç yaşlarımda bazen günde aralıksız on altı saat çalıştığım olurdu. Çalışmayı çok seviyordum. Bugün de öyle, saatlerce çalıştığım, çalışmaya kendimi kaptırdığım çok olur. Bazı arkadaşlarım bunu benim hırslı oluşuma vermişlerdir, hatta bana bu yüzden acıdıklarını bilirim. Yaşamadın, yalnızca çalıştın demek isterler. Oysa çalışmak benim için büyük bir hazdı. Çocuğu bahçeye bırakırsınız, o küçücük bahçede neler neler bulur, ne düşler kurar, ne duygular ne düşünceler geliştirir, onu akşam karanlığı bastığında içeri zor alırsınız. Benim durumum da buydu. Çok parasız günlerimde bile sevinçlerime ve duyarlılıklarıma yakışmayacak işlerin peşine gitmedim. Gelecekten bir şey beklemiyorum. Daha önce de beklemiyordum. Bir şeylere uzanmak için çaba gösterdiğim olmadı hiç. Şimdi artık mutlak bir emeklilik yaşamak istiyorum. Sorumluluklarım buraya kadar mı demek istiyorum? Hayır. Sorumluluklar hep sürecek. Ömrüm vefa eder mi bilmiyorum, bir *Eskiçağ'da* düşünce ve ahlak diye bir çalışmaya giriştim. Ama bundan sonra gel oraya git buraya gibi bir koşuyu yaşamak istemiyorum. Tamam, gerekiyordu, yaptım. Orası senin burası benim demeden çağrıldığım

her yere gittim. Anadolu'yu karış karış dolaştım. Beş yıl İstanbul'dan İzmit'e taşındım. Çalışmalarınla yakınlarını ihmal etmiş olmadın mı derseniz bir tanecik yarama parmak basmış olursunuz. Rahmetli eşim benim ne yapmak istediğimi çok iyi bilir ve çalışmalarımı saygıyla karşılardı ama bir gün isyan etti, *"Yeter artık, benimle mi evlisin kitaplarınla mı?"* dedi. Ben de işi şakaya vurdum, sesimi biraz incelterek şöyle dedim: *"Beni görmek behemehal yüzümü görmek demek değildir, eserlerimi takip edin!"* O zaman rahmetli tutamadı kendini, çeneme bir yumruk attı.

Sonunda *Montaigne*'in dediği anlamda toplumuma ve dolayısıyla insanlığa elimden geldiğince hizmet edip bir köşeye çekilme hakkımı elde ettim. Bundan sonra yapıp ettiklerim ya da yazıp çizdiklerim topluma ne katar, toplumun düşünce ve duygu dünyasına ne ölçüde katılır, bunu bilemem. Ben yaptım ve denize attım. Bundan böyle benim hiçbir beklentim yok. Ne kurumlardan bir beklentim var ne de kişilerden. Tıpkı eskisi gibi. Çalışırken göremediğim ya da hatta bakmayı düşünmediğim şeylere daha iyi bakmak istiyorum bundan sonra: göğün mavisini daha rahat gözlemlemek, rüzgarı ve yağmuru daha iyi algılamak, güzün tadını daha iyi çıkarmak, karda yürümek, Havran'dan kelle peyniri alıp gelmek, Boğaz gezilerini sıklaştırmak, okumadığım kitapları okumak, sahaflarda rafları karıştırmak, gidip Kadıköy'den anasonlu galeta almak, Beethoven'i yeniden yeniden dinlemek… Koşuyu daha gençlere ya da tümüyle başkalarına bırakıyorum.

8- Sıkça suçlandınız ve yanlış anlaşıldınız. İnsanların bu suçlama ve yanlış anlamaları hakkında neler söylemek istersiniz?

Kimseye kızgın değilim, bunu öncelikle ve altını çizerek belirtmem gerekiyor. Kin tutmak gibi bir alışkanlığım yok. Bir gün bir genç şair bana *"Ağabey sen ne biçim adamsın, seni düşmanların bile seviyor"* demişti. Çok zaman kırgın, küskün, gücenik biri olduğumu düşünenler oldu. Bu belki de kendi köşemde yaşamayı seviyor oluşumun verdiği bir izlenimdir. Herkes kendi bilinç özelliklerine göre davranır. Kimseden yapabileceğinden ötede bir şey bekleyemeyiz. Ben kimseye kötülük etmedim, kimseyi engellemedim, kimsenin önünü kesmedim. Bu yüzden içim rahattır ve her zaman geçmişimde en küçük bir leke olmadığını düşünürüm. Bu toprakların insanlarına elimden geldiğince bir şeyler vermeye çalıştım. Bunu neden bu kadar öfkeyle karşıladılar, bilemiyorum. Ben onların yerinde olsam böyle davranmazdım. Çünkü çok zor günler yaşattılar bana. İnsan insana bunu yapmamalı. Düşünün, siz insanlar için hep iyi bir şeyler yapmaya çalışıyorsunuz ve birileri sizi sürekli suçluyor, hatta tehdit ediyor, hatta sizinle ilgili karşılığı olmayan dedikodular yayıyor. Benden çok yakınlarım hırpalandı, yazık değil mi? İnsana yaraşan bu değildir. Bütün bu olanlarda devletin kuşkuculuğu da belirleyici olmuştur. Özgür düşünen insanlara yani aykırı insanlara alışık değil bu toplum. Sanırım uğradığım baskıların en büyük ya da tek nedeni bu.

9- Bu yıl Kocaeli Üniversitesi'nden emekli oldunuz. Üniversiteleri içlerinden tanıyan biri olarak sizin üniversiteler hakkındaki düşüncelerinizi öğrenmek ilginç olurdu.

Emekli olmadan önce üniversitelerle ilgili yazılar yazdım. Bu yazıların değişik çevrelerde iyi karşılanmadığını hatta öfke uyandırdığını biliyorum. Sözkonusu yazılar özellikle Gazeteciler Cemiyeti'nin çıkardığı *Bizim gazete*'de yayımlandı ve *Erken ölümler* kitabımda yer aldı. Ben artık emekliyim ve üniversitelerle ilgili olarak konuşmam doğru olmaz. Ama sorunuzu yanıtsız bırakmış olmamak için şu kadarını söyleyeyim: üniversitelerimizin durumu hiç de iç açıcı değil. Büyük topluluklara yüksek öğrenim yaptırmak gibi bir yanlışın getirdiği aşılmaz sorunlar var. İşsizlik ve yarınına güvenememe genç insanları üniversite kapılarına yöneltiyor. Genç insanlar istedikleri bir dalda öğrenim görme isteğiyle değil işsiz kalmak korkusuyla kendilerini üniversiteye atmak istiyorlar, gelgelelim bu genç insanların çok azı üniversiteye girebiliyor, üniversiteyi bitirenlerin de iş bulmaları hiç kolay olmuyor. Gerçekte toplumun gereksinimine göre diploma vermek gerekir. Bu gereksinimler de saptanmış değil zaten. Bu durumda bilim adamı yetiştirme koşulları giderek geriliyor. Öyle ya, bir öğretim üyesinin ne olursa olsun bir bilim adamı niteliği taşıması gerekir. Bu da çok zor bir iştir, zaman ister, para ister, olanaklar ister. Bu karışıklıkta kimse nasıl bir eğitim yapılmalı sorununu tartışmak istemiyor. Bütün eğitim düzeneğiyle birlikte üniversite eğitimi de baştan sona

yeniden yeniden tartışılmalıdır. Üniversitelerimiz son derece yetersizdir. Sözü burada bitirmeliyim. Bir emekli öğretim üyesi olarak daha öteye geçmem doğru olmaz.

10- Sizi tanıyanların ortak görüşü sakin ve alçakgönüllü oluşunuz. Acaba bu bir kişilik özelliği mi? Yoksa felsefenin bunda bir katkısı var mı?

Çok az konuşan, olay çıkarmayan, insanları uzlaştırmaya çalışan bir çocuktum. Evde varlığımla yokluğum birdi. Babam da öyleydi, hiç bağırmadığı gibi yüksek sesle de konuşmazdı. İlkokulda beni arkadaşlık kolu mümessili yapmışlardı, kolumda AKM yazan bir pazıbent vardı. Görevim okul içinde ve okul dışında kavga edenleri öğretmenlere bildirmekti. Ben müzevirlik yapmayı bilemediğim için kavga ayırmakla yetinirdim, bu arada yumruk yediğim olurdu. Lisede fransızca dersinde "İşizor gurubu başkanı"ydım. Sorunlu diye adı çıkmış bıçkın arkadaşlarlaydı işim, ama öncelikle onların dostuydum. Benimle kavga etmek zordur. Hatta bir gün bir arkadaş topluluğuyla yemek yiyorduk, arkadaşlardan biri benim görüşlerime tümüyle karşı olduğu için *"Afşar sonunda seninle kavga edeceğiz"* dedi. Bir başka arkadaş güldü ve şöyle dedi: *"Bunu kimse başaramadı, biz yıllardır başaramadık, sen başarabilirsen ne mutlu!"* Felsefe elbette insana yaşamın anlamını öğretirken sertliklerin bir işe yaramadığını ve insana yakışmadığını da öğretiyor. Ölümlü dünyada çekişmelerin bir anlamı yok. Neyiz ki şu gelip geçici dünyada? Yaşlandıkça insan daha da dingin oluyor, artık kavgalar ve itişip kakışmalar iyice bitiyor. Hepimiz dünyada bir kişilik ve geçici bir yer tutuyoruz ve geriye yalnızca iyilikler kalıyor.

11- **Düşünce tarihi** ***eserinizden yola çıkarsak, insanın uğraştığı alandakilere yönelik bir yakınlığı olabilir mi? Olabilirse siz kendinizi felsefe tarihinde kimlere daha yakın görüyorsunuz?***

Felsefe mesleğim olduğu için insanlığın felsefi kalıtına bütünsel bakmam doğru olur. Felsefeye bir hevesli olarak yönelmiş olsaydım bana aykırı gelen filozofları ilgi alanımın dışında bırakırdım. Felsefe tarihi bunun için önemli: filozofları birbirleri karşısına koyarak bütün bir insanlığın düşünce düzeyindeki gelişim serüvenini anlamaya çalışıyoruz. Bunu yaparken uyarlılıkları ve karşıtlıkları görmeye özen gösteriyoruz, felsefelerin birbirlerine yakınlıklarını ve uzaklıklarını saptamaya çalışıyoruz. Bu yüzden felsefe tarihi dışında felsefe yoktur, var deyip yapmaya çalışan da kendini ya da birilerini kandırmaktadır. Öte yandan felsefe tarihi denince gözümüzü korkutan bir birikimle karşı karşıya geliyoruz. Örneğin bir Descartes için iş daha kolaydı, onun hesaplaşmak zorunda olduğu birikim oldukça sınırlıydı, felsefenin geçmişinde daha az filozof ve daha az yapıt vardı. Bizim önümüzde gittikçe büyüyen korkunç bir birikim var. Felsefenin bütün aşamalarına aynı dikkatle yönelmek çok kolay değil. Bununla birlikte o toparlayıcı dikkatten vazgeçmemek gerekiyor. Yoksa felsefe tarihinden koparız ve her şey raslantıya kalır. Batı'da üniversite düzeyinde felsefe eğitimini verimli kılmak için zaman zaman gezici uzmanlar ders veriyorlar. Ben Montréal Üniversitesi'nde okurken birinde bize bir Platon uzmanı getirmişlerdi. Bu uzman bize yanlış anımsamıyorsam yani zamanda yanılmıyorsam iki ay kadar Platon anlattı. Sonra başka bir yere ders vermeye

gitti. O üniversite senin bu üniversite benim dolaşırmış. Bu hem çok yararlı hem çok tehlikeli bir bakıştır, yaygınlaşırsa karşılaştırmalarla kurulan o bütünsel bakışı parçalar, felsefeyi teknisyenlik düzeyine indirir.

Ben yapım gereği açık ve aydınlık felsefelere daha yakınım. Bir filozofun ne dediğini kolayından anlayabilmeliyim. Çünkü felsefede ve insan bilimlerinde en zor görünen düşüncenin bile gündelik dille anlatılabileceğine inanıyorum. Aynı şeyi elbette hiç bilmediğim alanlar için, bir fizik için, bir kimya için söyleyemem. Felsefede ve insan bilimlerinde bilgiçlik taslamadığımız zaman apaçık ortaya konulamayacak bir bilgi yoktur. Ben bir gün bir gence istek üzerine Kant'ın bilgi kuramını anlattım, o sırada bizi dinleyen ve felsefeyle hiç ilgisi olmayan bir başka genç bütün anlattıklarımı çok iyi anladığını söyledi. Oysa *Salt usun eleştirisi*'ni şöyle bir okuyarak *Kant*'ın bilgi kuramını kavramak çok zor bir iştir, ben bunun için bir buçuk yılımı harcamışımdır. Öte yandan en basit bir bilgiyi bile kimsenin bir şey anlayamayacağı bir anlatıma götürebilirsiniz. Ben anlatım açısından *Platon*'a yakınım, *Aristoteles*'e yakınım, *Descartes*'a yakınım, *Marx'a* yakınım, *Comte*'a yakınım... Ama iş meslekle ilgili olunca bir filozofu öbüründen daha dikkatli incelesek de bir filozofu bir başka filozofa yeğ tutmak gibi bir rahatlığımız yok. Ancak unutulmaması gereken bir nokta var, o da bazı filozofların bazı filozoflara göre daha ağırlıklı ya da daha az ağırlıklı olduğudur. Ben bütün filozoflara eşit uzaklıkta duruyorum.

12- Bertrand Russell hakkındaki düşüncelerinizi öğrenmek isterim, çünkü ben sizinle Russell arasında bir benzerlik buluyorum. Acaba yanılıyor muyum?

Russell'ı doğrusu çok iyi tanıyor değilim. Deneycilik ya da gerçekçilik yolundan hemen hemen hiç sapmamış olan ingiliz felsefesinin yanılmıyorsam son temsilcisidir. Buna göre olumcu bir bakış açısı vardır, bilimin izinden giden bir düşüncenin son öncülerindendir. İlgisini kuram kadar uygulamaya ya da yaşama da yöneltmiş, kimsenin adamı olmadan bilincinin gösterdiği yolda ilerlemiş, bu arada doğrular adına insana parmak ısırtan bir savaşım vermişti. Ben öyle biliyorum. Özgürlükçü aydın tutumuyla sanırım insanlara özgürlüğün değerini ve ahlaki yönünü, daha doğrusu toplumsal ahlak açısından önemini gösterirken nasıl özgür olunabileceğini ya da özgürlük için nasıl savaşılabileceğini de gösterdi. Yalnızca *"Hegel için özgürlük polise baş eğme hukukudur"* deyişiyle bile bize insan olma hakkının ne büyük bir anlam taşıdığını anlatmış oldu. Devlet adına, yetke adına, bütünün esenliği yalanı uğruna ortaya konan baskı yöntemleriyle savaşmış her filozofa bir felsefe öğretmeni emeklisi olarak her zaman büyük saygı duyarım. Felsefe yapmak yalnızca kitlelerin yaşamına dokunmayan kuramsal konularda konuşmak olmamalı. İnsanların düşünceyi sevmesi ve önemsemesi filozofların insanları yalnızca kitaplarda ya da kağıt üzerinde değil aynı zamanda yaşamın içinde görüp tanımasıyla olmaktadır biraz da. Yaşayan insana, somut insana yakın durmayan bir felsefenin kuramla da büyük bir alışverişinin olabileceğini düşünmüyorum. Öteden beri bütün gerçek filozoflar yaşama

arkalarını dönmeden yaşadılar. Onlar hiçbir zaman sallabaş olmadılar. Onlar yürekli insanlardı. Bütün bir insanlığın acılarını görmeyi ve göstermeyi, bu acıların giderilebilmesi için fikir ve eylem üretmeyi bildiler. Ben bu anlamda büyük işler yapmış olduğuma inanmıyorum.

13- Açlık grevlerine karşı tutumunuz nedeniyle dışlandınız ve çok eleştirildiniz. Bu eleştiriler ve kargaşa sizin tutumunuzun tam anlaşılmasını engelledi. Açlık grevleri karşısındaki tutumunuzun gerekçesi neydi, açıklamak ister misiniz?

Bir eylemin değeri ya da doğruluğu sonuçlarından belli olur. Sonuçlar görünmeden bir eylemi uygun ya da uygunsuz diye belirlemek kolay değildir, daha doğrusu ancak öngörülerimiz çerçevesinde olasıdır. Her eylemimizi bilgilerimizin ışığında çok iyi düşünmek zorundayız. Bize düşen, sonuçları erkenden öngörebilmektir ve yanlış iş yapmamak konusunda özenli olmaktır. Eylem yanlış olduğu zaman karşıdakinin işine yarar. Bu yüzden birileri bizden yana görünerek bizi yanlış eylemlere yöneltebilirler. Biz bir eylemi doğru diye belirleyip kendimizi yanıltabiliriz. İşte bu yüzden tarihin ve felsefenin ışığına her zaman gereksinimimiz vardır. Siyaset çok dikkat ister. Evet, amaç olumlu bir sonuç almak mıdır yoksa kahramanca ölmek midir? Savaşın yasası kahramanlık olsa da savaşımın yasası kahramanlık değildir. Eylem dönüşümü sağlayacak etkinlikte olmadığı zaman zararlıdır. Bir amaç uğruna üç yüz kişiyi yitirdiniz ve üç kuruşluk bir sonuç elde edemedinizse tarih karşısında suçlu düşersiniz. Tarih ancak geleceği yaratmaya yönelik eylemleri

doğrular. Öte yandan insanın ne adına olursa olsun kimseye, kendine de şiddet uygulamaya hakkı yoktur. O zaman kurulu düzenin şiddet uygulayıcılarını neden kınıyoruz? Kimse ölümle oynamamalı, daha doğrusu kimse kimsenin yaşamıyla oynamamalı. Hele tuzu kuruların birilerine ölümü esinlemesi ahlakla ve inançla bağdaşır bir iş değildir. Hapishanedeki insanları ve hatta dışarıdaki bir takım iyi niyetli masum insanları belli bir eyleme yöneltirken iyi düşünmek gerekir. Özellikle hapishanedeki insan durumu gereği çeşitli etkiler almaya yatkın insandır. Bu eylemleri düzenleyenler geç kalmış olsalar da şunu düşünmeliler: eylemimizle birilerinin ölümüne yol açtık ama elimize ne geçti, neyi değiştirdik, neyi dönüştürdük? Hakkımız ve ödevimiz yaşamaktır. Ben böyle biliyorum. İstedikleri kadar dışlasınlar, zaten ben içlerinde değildim. Ben kimseyle birlikte değilim. Ölümle oyun olmaz, başkasının ölümüyle hiç olmaz.

14- Bazı insanlar sizin Marxist, bazılarıysa Marxizme karşı bir insan olduğunuzu söylüyor. Siz kendinizi nasıl tanımlıyorsunuz?

Benim *Marx*'çı olduğum da doğrudur, *Marx*'çı olmadığım da doğrudur, *Marx*'çılığa karşı olduğum doğru değildir. Bu bir felsefe adamı için tam bir rezalet olur. Düşünün, bir filozofun varlığını ya da en azından önemini yok sayıyorsunuz, olur mu hiç! *Merx*'a ya da bir başka filozofa karşı olabilen felsefe adamları felsefeden hiçbir şey anlamamışlardır. Marx'çı olup olmamak sorunu *Marx*'çılıktan ne anladığımıza bağlıdır. *Marx*'çılık hiçbir felsefi bilgiye ulaşma çabası göstermeden,

felsefe tarihinin verimli alanlarından beslenmeden yalnızca *Marx*'ın birkaç metninde çok belirgin olan bazı ilkeleri benimsemekse ben elbette *Marx*'çı değilim. *Marx*'çılık bütün bir felsefe tarihi içinde *Marx*'ı yerine yerleştirip yeni bakış açıları edinmek yolunda *Marx*'dan yararlanmaksa *Marx*'çı olduğum kesindir. *Marx'*çılık düzeni değiştirmek ve gönlündeki tasarıyı yaşama geçirmek için *Marx*'ın bir takım öngörüleri çerçevesinde eşi dostu örgütlemeye çalışmaksa ve buna dayanarak bilir bilmez şiddet uygulamaya yönelmekse ben elbette *Marx*'çı değilim, ama *Marx*'çılık toplumun ya da daha geniş çerçevede insanlığın daha yetkin bir yaşam kurabilmesi için bütün bir felsefi birikimden ve bu arada *Marx*'ın verimli kaynağından olabildiğince yararlanmaksa ben *Marx*'çıyım. *Marx*'çılık bir yandan *Marx*'ın yolunda gitmek ya da gider görünmekse öte yandan kurulu düzenin bütün öngörülerinden yana olmak inceliğini göstermekse hatta kurulu düzene açık açık ya da gizli kapaklı hizmet etmekse ben *Marx*'çı değilim. Buna göre benim koşullu bir *Marx*'çı olduğum söylenebilir, hatta bundan iyi bir *Marx*'çı olmadığım sonucu da çıkarılabilir. Neden derseniz ben *Marx*'la yatıp *Marx*'la kalkan kimselerden değilim ve bu tür insanlardan nefret ederim. Bence bu adamlar bir başka anlamda düpedüz papazdırlar. Ben bu *Marx*'çılık komedisinde ne bir oyuncu hatta ne bir izleyici oldum. *Marx*'a karşı olmaya gelince, az önce dediğim gibi böyle bir şey bir felsefe adamına yakışmaz, ayrıca ben kimim ki *Marx*'a karşı olayım? Düşünce tarihinin tüm filozofları, bana en uzak duranlar bile, benim düşünce dünyamın temel taşlarını oluştururlar. *Marx*'ı kendi siyasetim için kullanmak diye bir telaşım yok ve hiç olmadı, çünkü

benim siyasetim yok, ben siyaset adamı değilim ve kim ne derse desin siyasetten bir şeyler bekleyen biri değilim.

15- İnsan yaşlanınca kendini ve hayatı daha farklı algılıyor mu? Yaşlılık ve gençlik arasında bir karşılaştırma yapabilir misiniz?

Yaşlılığın en büyük sorunu sanırım yaşamın sonuna gelmiş olmak sorunudur, bir de eskisi kadar sağlıklı ve güçlü olamamak sorunudur. Bu duygularında aşırıya kaçan yaşlılar kendilerini gülünç ederler: sabahları soluk soluğa koşarlar, zaman zaman cinsel güçlerinin yerinde olduğunu yüksek sesle duyururlar. Ölüm korkusunun kaynağı nedir? Varlıkla yokluğu birbirine karıştırdığımız zaman doğal olarak ölüm korkusu yaşarız. Varlığın merkezine yerleşmiş olan bilinç ancak varlığı kavrayabilir, yokluğu kavrayamaz. Korku burada başlar. Felsefe bize hiçbir şeyden korkmamak gerektiğini, yalnız korkmaktan korkmak gerektiğini öğretir. Felsefenin yardımıyla ölüm korkusunu da yendiysek yaşlılık gençlikten çok daha verimli bir dönemdir. Hele o çocukluktaki ve ilk gençlikteki sallantılar yaşlılığın kapısından girdiğinizde hiç kalmıyor. Yaşlılık insanın kendine daha egemen olduğu, bir bakıma kendiyle dost olduğu bir evre. Sizi kazıklamış olanlara artık kızmıyorsunuz, haklarınızı yemiş olanları kötü sözlerle anmıyorsunuz, çok şeye gülüp geçiyorsunuz. Yıllar öncesindeki saçmalıklar ve bu saçmalıkların yarattığı bir takım sıkıntılar yaşanmıyor artık. Kusacak kadar içmiyorsunuz, içki toplumsal ilişkiler içinde bir ya da iki kadehle sınırlı kalıyor, çünkü kendinizi uyuşturmak size anlamsız geliyor. Birilerine

öfkelenip içlenmiyorsunuz, onun bunun pisliklerine dönüp bakmıyorsunuz bile. Genç insanların yanlışlarını görmemeyi beceriyorsunuz. Burnu havada bir takım kadınları dur ben sana gösteririm duygusallığıyla aptalca kendinize bağlamaya çalıştığınız günler çok geride kalmıştır artık. Ya da eski günlerde olduğu gibi bir kadının cilvesine kanıp ona aşkınızı ilan etmeye yeltenmiyorsunuz. Bekar ya da dulsanız aşk konusunda kısmetiniz kapanırken evlenme konusunda kısmetiniz açılıyor. Yıllarca büyük bir emekle biriktirdiğiniz bilgileri daha ustaca kullanıyorsunuz. Yaşlılık çok önce edinilmiş bilgilerin sevinçle işlenebildiği bir dönem.

Daha hoşgörülü oluyorsunuz yaşlılıkta. Ölüme yaklaşmış da olsanız o sizi hiç ilgilendirmiyor, hatta çok uzun yaşamasam ne iyi olur gibi bir bakışınız var, çünkü ölümü bir dinlenme koşulu olarak görüyorsunuz. Cenazeme şu gelsin şu gelmesin gibi aptalca bir duygusallık da sözkonusu değil. Yaşlılığın en istenmeyen yanı yıpranmış bir bedende genç bir ruh gezdirmek. Uzun yürüdünüz mü bileğiniz ağrıyor. Tansiyon ve şeker sorunları çıkabiliyor. Ekmeği çok kaçırdınız mı gazdan boğuluyorsunuz. Unutmalar başlıyor: dün saatlerce sohbet ettiğim adamın adını nasıl unuturum diyorsunuz. Ne yapalım, o kadarını da hoş göreceğiz artık. Yaşlanmayı bilmek ve ölüme hazır olmak önemli. Bunun için yapmak istediklerini yapmış, gözü arkada kalmamış biri olmak gerekir. Kendimizi hep ertelediysek, durmadan yarına bıraktıysak, geride yapmak isteyip de yapamadığımız şeyler kaldıysa sağlıklı bir biçimde yaşlanamayız ve ölüme hazır olamayız. Acılarla da olsa iyi yaşadım diyebilenlerin yaşlılığı bir çocuk bahçesidir. Ölümü de şaka gibi bir şey.

16- Bildiğim kadarıyla size dekanlık teklif edildi ama reddettiniz. Yöneticiliğe karşı isteksizsiniz, hatta uzak durmayı yeğlediğinizi söyleyebilirim. Kısa bir dönem bölüm başkanlığı yaptınız. Belli bir birikiminiz oldu. Acaba yöneticilik hakkında ne düşünüyorsunuz?

Yöneticilik sevdiğim bir iş değil. Yönetmekten de yönetilmekten de hiç hoşlanmıyorum. Yöneticiliği beceremediğimi ya da beceremeyeceğimi sanmam. Yalnızca istekli değilim. Yönetim insanları sevgiyle bir araya getirdiği zaman güzeldir. En iyi yönetici yönetmeyen yöneticidir. Yönetim meraklıları egemen olmayı severler, egemen olma telaşı içinde her şeyi berbat ederler. Yönetici olduğunuz zaman yönetmeye meraklı birileri sizinle uğraşmaya başlar. Siz de çeker gidersiniz. Yöneticilik asıl yapmanız gereken işleri aksatır. Bana kalırsa yapacak ciddi işleri olmayanlar yönetici olmalılar, yapacak çok şeyi olanlar yöneticilikten uzak durmalılar.

17- Hayatınızda hiç pişmanlık duydunuz mu? Pişmanlık hakkında ne düşünüyorsunuz?

Pişmanlık duymamış insan var mıdır? Elbet benim de pişmanlıklarım oldu. Onları düşündükçe içim sızlar. Geçmişi yeniden yaratıp onları onarabilsem ne güzel olurdu diye düşünürüm zaman zaman. Ancak büyük pişmanlıklarım olmadı, vicdanımı derinden kanatacak pişmanlıklar yaşamadım, bunun dinginliği içindeyim. En eski pişmanlıklarım ortaokul dönemiyle ilgilidir. Adana Tepebağ

ortaokulunda okuyorduk. Arkadaşlardan biri bir gün çok kötü öfkelendirdi beni. Konu neydi bilmiyorum. Ama ben ona vurdum. O kendini savunmadı ve şöyle dedi: *"Elbette döversin beni. Sen haftada en azından üç gün et yiyorsun. Benim et yüzü gördüğüm yok."* O zaman yerin dibine geçtim. Hiçbir şey söyleyemedim. Dondum kaldım. Oysa benim de en yoksul günlerimdi. Et yemeyi üstüme alınmayabilirdim. Bir başka pişmanlığı gene aynı okulda yaşadım. İki arkadaşım öğle tatilinde bana tuzak kurmuşlar. Altta karanlık bir koridor vardı, nedense oradan pek seyrek de olsa geçerdik, daha çok avluda oynardık. Ben o koridordan geçerken ikisi yolumu kestiler. Biri sağ çaprazımda biri sol çaprazımda duruyordu. Birine yüklensem öbürü de bana yüklenecekti. Ben durdum, bir süre hiçbir şey yapmadım, onların saldırmasını bekledim. Hava garipleşti, kimin ne yapacağı belli değildi. O zaman yaradana sığınıp sağımdakinin yüzüne okkalı bir yumruk oturttum. Burnundan oluk gibi kan boşandı. O zaman öbür kahraman kaçtı. Yaralıyı götürdüm, yukarıdaki muslukta yüzünü yıkadım. Kan sonunda durdu. Beni yönetime şikayet eder diye düşünüyordum ama etmedi.

İstanbul Lisesi yıllarında da böyle bir pişmanlık yaşadım. Okulu kırmıştık, Ada'dan dönüyorduk. Arkadaşlar tutturdular, şu kıza aşkını ilan edebilirsen sana aferin deriz falan. Kendi halinde çirkince bir kızı gösterdiler bana. O da vapurdan çıkıyordu. Ben kızcağızı izledim, otobüs durağında beklemeye başladı, ben de yanına gittim. Neler demedim neler. Kızcağız umutlandı, sevindi hatta. Ama benim işim orada bitmişti, arkadaşlarımın yapamazsın dediği işi yapmıştım. Bastım

gittim. Böyle bir eşekliği nasıl kendime yakıştırdım diye her vakit üzülürüm. Bir pişmanlık da Erzurum'da geçirdiğimiz yıllardan. Aşağı yoldan otomobille ağır ağır gidiyordum. Birden bir adam kendini otomobilin önüne attı. Az daha hızlı gitsem adama çarpabilirdim, zaten de kıl payı durabildim. İndim, o gerginlikle adama demediğimi bırakmadım. Çok kötü şeyler söylüyordum. Adam bir süre sonra boynunu büküp *"Yok o kadar da değil artık"* dedi. Çok üzüldüm.

Bir de ne yaptım. İlkokul yıllarımda benim nice kahrımı çekmiş olan, bana uzun uzun masallar anlatmış olan babamın odacısı Süleyman ağanın bir dileğini yerine getirmemekte aptalca direndim. Yıllar geçmişti aradan. O beni ortaokul öğrencisi olarak bırakmıştı. Şimdi evlenmiş, çoluk çocuğa karışmıştık. Bizi nasıl bulmuşsa İstanbul'da bulmuştu. Oğlunu evlendiriyormuş, düğüne çağırdı hepimizi. Annemin hasta dönemiydi, son yıllarıydı. Annem, karım, ben bir tanıdığın zaman zaman taksi olarak kullandığı bir otomobille kalktık düğüne gittik. Tam bir fakir düğünüydü. Ama biraz sonra otomobiller konvoy oluşturup düğün gösterisi yapacaktı. Annem hasta diye ben çok geç kalmadan kalkalım istedim. Süleyman ağa da istedi ki biz de gösterişli arabamızla konvoya katılalım. Süleyman ağayı dinlemedim. Oysa o benim her istediğimi yapmıştı. Bir iki ay sonra Süleyman ağanın bir motosiklet çarpması sonucu öldüğünü işittik. Yıkıldım diyebilirim. Başka bir pişmanlık aklıma gelmiyor. Varsa da böyle şeyler.

18- Kıskançlığın insanın doğasından kaynaklandığına yönelik bir inanç var. Bu doğru bir varsayım mıdır? kıskançlık hakkında ne düşünüyorsunuz?

Kıskançlığın doğrudan doğruya doğadan geldiğini sanmıyorum. Onun doğayla ilgili yanı doğadan getirdiğimiz bencillik üzerine kurulmuş olmasıdır. Cinsel anlamının dışında kıskançlık bir kişilik bozukluğudur, temelinde aşağılıkduygusu yatıyor olmalıdır. Kıskançlığa bencilliğin aşırı bir biçimi ya da hatta iyiden iyiye bozulmuş bir biçimi gözüyle bakmak yanlış olmaz sanırım. Kıskançlık duygularının gelişmesinde yanlış eğitimin rolü olduğuna inanıyorum. Özentili bir aile ortamına doğan bireyler bu ortamda eşsiz ya da kutsal bir varlık işlemi göre göre büyütülürler. Bu da elbet aile bireylerinin aşağılıkduygusuyla ilgilidir. Yeni doğanları yüceltirler, öyle ki her şey onların hakkıdır. Elmanın irisi, kunduranın iyisi, oyuncağın pahalısı onlar içindir. Annelerden ve babalardan önce babaanneler, anneanneler, dedeler ve öbürleri havaya girmiştir. Yeni gelen bildiğiniz gibi değildir, çok zekidir. Bu havada büyüyen bir birey ya da bir başka deyişle şımartılmış bir birey sinirli bir varlık olarak yaşama katılır. Kendisine giydirilen yücelik hırkasının karşılığını kendinde bulamadığı için şaşkındır. Ne olursa olsun bu durumu yararına kullanmalıdır. O her şeyi kendi için hak görür, hep almaya alıştırılmıştır, herhangi bir şey vermek onun büyüklüğüne yakışmaz. Bu koşullarda yetişen bireyler sinirli olmanın ötesinde son derece beceriksiz, son derece korkak, son derece isteksiz olurlar. Bundan böyle ne elde etseler doyurmaz onları. Zaten çok iyi şeyler elde edebilecek güçleri yoktur. Yazar

olmak isterler ama yazı yazamazlar, zengin olmak isterler ama çabaları yetersizdir, ünlü olmak isterler ama kötü ya da basit ünler elde etmenin dışında ünlü olabilecek durumda değillerdir, hatta bazen çocuk sahibi olmak isterler ama aile sorumlusu olmanın yükünü kaldırabilecek yatkınlıkları yoktur. Belki de onlar için en kolayı alkolik olmaktır ya da daha başka sapmalara yönelmektir. Kıskanç insan kendiyle sorunlu olduğu için başkalarıyla da sorunludur. Onun bir türlü kavuşamadığı şeylere başkaları neredeyse çok kolay yollardan, daha doğrusu ona çok kolay görünen yollardan rahatlıkla ulaşmaktadırlar. O yazar olmak için iyi kötü bir şeyler yapmaya çalışıp her şeyi birbirine karıştırırken elin adamı üçüncü kitabını çıkarmıştır. Bu noktada kıskançlık yaşamın zorunlu bir koşulu gibi kendini gösterir. Çocuk eğitimi bu yüzden güç bir iştir.

19- Her insanın vazgeçemediği şeyler olduğu söylenir. Sizin vazgeçemediğiniz bir şey var mı?

Sigarayı bıraktım. İki paket içerdim. Bırakalı kırk yıl oluyor. Şimdi bazen günde bir iki tane içtiğim olur. Akşamcılığı bırakalı da yirmi yıldan çok oldu. Dostlarımı bırakamam, onlar nitelik değiştiklerinde zaten kendiliklerinden beni bırakır giderler, hem de çok zaman beni suçlayarak. Sevdiklerimiz bizi bırakıp gittiler, onları ellerimizle sessizce toprağa koyduk. Sevgililerimiz istekleri karşılanmayınca bizi bırakmışlardır, biz de o durumda onları bırakmak zorunda kalmışızdır. Gidenin arkasından acı çeksek de ağlamıyoruz. Dostlarımız bizi bırakmadıkça biz dostlarımızı bırakamayız. Yakınlarımız için de aynı şey geçerlidir.

20-Artık emekli oldunuz ve sanırım konferanslara da gitmeme kararı aldınız. Ömrünüzün bundan sonrasında neler yapmayı planlıyorsunuz?

Türk olmanın getirdiği bir itici güçle bir şeyler yapmaya çalışan ama plan yapmayı hiç sevmeyen ve hatta beceremeyen biriyim. Ne güzel, plansız yaşadım, plansız öleceğim. (*Planlı bir ölüm nasıl olur, doğrusu onu da bilemiyorum*.) Hele bundan sonra planlı bir yaşam benim için tam anlamında bir azap olur. Bundan sonra uzun yürüyüşler ve verimli okumalar tasarlıyorum. Hepsi o kadar mı? Evet hemen hemen hepsi o kadar. Bana hiç uymayan, bir türlü alışamadığım bir ortamda yani üniversitede yaşıyordum, şimdi o ortamın dışına çıkma hakkım doğdu, bunu elden kaçırır mıyım? Kurumlarla ve o kurumların temsilcileriyle iyi ilişkilerim olabilseydi bir münzevi yaşamı sürdürmeyi elbette istemezdim. Ama her yaptığı göze batan, nedenli nedensiz durmadan suçlanan, birileri gibi düşünmediği için olmadık güçlüklerle yüz yüze gelen, durmadan göz göre göre hakları yenen birinin fırsat eline geçtiğinde kendi kabuğuna çekilmesinden daha doğru daha doğal ne olabilir? Gerekirse yazı da yazmayabilirim. O zaman benimle uğraşmak için bir neden bulamayacaklar. Dersimi kimse planlı bir biçimde baltalama şansını elde edemeyecek, çünkü artık derse girmeyeceğim. Üniversitede yaptıklarımın altından girip üstünden çıkmak rahatlığını yaşayamayacaklar, çünkü üniversitede değilim. Şunları şunları dedi diye ileri geri konuşamayacaklar, çünkü çıkıp bir yerde konuşma yapacak değilim. Hileyle hurdayla önümü kesemeyecekler, çünkü arkadaşlarım ısrar da etseler herhangi bir kurumda görev almayı düşünmüyorum.

Dostlarımla zaman zaman görüşüyorum. Bunun dışında kendi başıma iyi vakit geçiriyorum. Bazen çarşıyı pazarı dolaşıyorum. Bazı günler yaptığım uzun yürüyüşlerin dışında her gün yarım saat ya da kırk dakika yürüyorum. Vaktiyle dinlenmek için resim yapardım, yeniden başlamak istiyorum. Kitaplarımı azaltıyorum, kalanları düzene koymam gerekiyor, bir ara bununla uğraşacağım. İçerde yolculuklar yapmak gibi bir tasarım da var ama doğrusu bu biraz gözümde büyüyor. Evde film izleme çekinikliğimi kırmaya çalışacağım. Çok sevdiğim sinemadan nedense yıllardır uzaklaştım. Boru gibi sesimle türkü bile söylüyorum. En çok sevdiğim türküyü günde on kere söylediğim oluyor: *"Sebep mezarında yosunlar bitsin / Yılanlar çıyanlar mekanın tutsun / Viran olsun yurdun baykuşlar ötsün / Kimsesiz ellerde kalasın sebep // Evin yıkılsın sebep / Belin bükülsün sebep / Dalında baykuş ötsün / Gülün dökülsün sebep // Yekin yekin kalkamaz ol yerinden / Ayrılasın sahibinden serinden / Ahirinde ben tutayım elinden / İki yüzün kara olasın sebep…"*

Böyle diyorum ama kıramadığım insanlar karşısında istemim kalakalıyor. Sen istemedin ama biz gene ders koyduk dediler, çocuklar seni bekliyor dediler, tıpış tıpış gitmeye başladım. Ya da geçen yıldan sözün var, bir konuşma yapacaksın gibi şeyler. Gene de ben köşeme çekilme konusunda kesin kararlıyım.

ses duvarındaki çığlık

Afşar hocama

mezar taşı yontan usta dedi ki
yalnız küçükse aklın büyür dünya
aklını kayalıklara çarparsın - unut boşluğu
gözlerin, ışığa kanmış bir çılgın
tutun bir kartala ve bak yeryüzüne
sertliğin acısını anlarsın

öfkesini kıtalar bastıramayan arz
kimin arzularıyla sevişip sürer filizi
gözün büyürse gönlün küçülür bilge - sorgula bin kez
öpen dudakların kör nehirlere dönüşür
ve dereler toprağını alır
mabetsiz kalırsın

sen bağdaş kur dağlara en iyisi
kentler çürütmesin yüreğini
zirveler cesarete çevirir titreyen eli
çığlığını fırlat da at hadi

dokunur yakar ateşi ayak izlerinde
ah ateş, kutsal ateş
ateşe yan ama yanına alma
koca bir nesil ölür
sır dolu tapınaklarında

mezarını bekleyen bilge alındı sözden
küstü - yalnızlık koktu avuçları
karşı çıktı
o halde sen yolunu değiştir dostum
dokunma hayata! çek perdelerini
kim sınamak ister kendini yılan kızgınlığına
soruları sor ve geç
zamanın kamçısı hep hazırdır çünkü yanıtlarda

bebekler uyurken büyür
büyümekse arzun uyut ellerinde gündüzleri
aydan iki damla ışık al ve saç
geceleri öp okşa
sonra kutsa ölümleri

mezarcı telaşsız sürdürdü sözü
yolun azaldıkça heyecan büyür - büyür sende olan her neyse
bir testi su isteyen yorgun iskelete döner gölgen - bedenin küçülür
ömürler bir araçtır gör! kim her bedende hüküm sürer
yol tutan kimdir bilge
kim zamanın dizginlerini çekerse ölür

yaşlılık bilgede söze döndü
döllenmiş çiçeklerin heyecanında titreyen de ne
şelalelerde dökülen serinlik bir neden mi huzura
sevişmelere çeken bilinmezlik
kavrulan duman - kuruyan emzik
sor, sor
her soru yolunu çevirir

mezarcı dedi ki
elinden geliyorsa yılma
suları kendine çek - korkma gelir renkler ardından
ama yanıtlama kendini! ölürsün ölürüz düş içinde bin kez
ve ses duvarında konuşma
çünkü matemleri kimse sevmez

bilge hak verdi
bedenim senin olsun, sesimi yaz taşa
okuyan renk dolsun
gelsin hayat yeniden aşka

şener aksu
(Kül Nehri, Gerçek Sanat Yayınları, 2006)